

VLADIMIR LEVSTIK
PRAVICA KLADIVA

Wadsworth

Vladimir Levstik:

Pravica kladiva

Povest

*To je preprosta povest - pardon!
sem šel, da je resnaga, ker naj
bo! - Gubi klanu in v spomin ko-
vleca*

Vladimir Levstik

Veču, 17. XII. 1951

1926

Izdala in založila »Vodnikova družba«
v Ljubljani

2007/11070

ZAPUŠČINA
VLADIMIRA LEVSTIKA

Za Vodnikovo družbo Rasto Pustoslemšek

Natisnila »Narodna tiskarna« v Ljubljani (Fran Jezeršek)

Pisateljev portret je naslikal Mirko Šubic

I.

Ravne so vas v gornjem koncu doline, v zatišju, kamor prihrumi vsak veliki val šele nazadnje, potem, ko je preplaval že ves ostali svet. Ni dvoma, da je to v kakem pogledu škodljivo, zlasti kar se tiče sodobnega napredka; a z druge strani je treba pomisliti, da ni vse zlato, kar se sveti, niti ne vse napredek, kar prinaša novi čas. Če so bile po tem takem Ravne do nedavna v marsičem staro-kopitne, so bile zato tudi srečen kraj, miren zaliv, ne poznajoč razprtije, pehanja in izpodrivanja, ki ga je v širokem svetu vsak dan več — tem več, čim bolj se množi število osrečevalcev ljudstva, nezmotljivih političnih programov in uspeha lakomnih strank.

Leta 1910. se je vse to izpremenilo. Tistega leta je stari, veseli rávenski župnik umrl in na njegovo mesto je prišel gospod Jakob Vojska, trd in goreč mož v najboljših letih, neizprosno vnet za posvetno gospodstvo Cerkve in za zmago tistih, ki ji služijo v tem življenju. Gospod Jakob se je čudom začudil in svojim očem ni hotel verjeti, ko je videl, da Rávenci še niso razdeljeni na ovce in kozle, na pravične in na očitne grešnike, na dobre kristjane in na brezverske liberalce. Ni še odložil klobuka, v katerem je prišel, ko se je že lotil dela, da bi popravil zamudo svojega prednika. Mesec dni po njegovem vstoličenju so bile rávenske ovčice natanko poučene, katerega bližnjega je treba sovražiti in preganjati v imenu Njega, ki je umrl za vse, s katero stranko se je treba družiti, da prideš malone živ v nebesa, in s katero se je treba pajdašiti, da štrbunkneš naravnost v pekel. Nedeljo za nedeljo je grmelo s prižnice o Antikristu, o pobeljenih grobovih, o rjovečemu levu, ki hodi okoli, in o neštetih ukanah, s katerimi vabi dobro ljudstvo, da bi ga laglje požrl. Župnikova

gorečnost ni poznala mejá, njegova borba ne milosti; ni se obotavljal, kadar je bilo treba javno iztegniti prst in pokazati volka v ovčjem kožuhu ali sramotno spoditi koga od izpovedi, ker je nesrečnež čital časopise, ki zanje še vedeti ne bi bil smel. Tako je zbegal vrle vaščane, da niso vedeli kod ne kam, in je ustanovil nad njimi svojo oblast.

Rávenski očanci so izprva debelo gledali, češ, kaj se tolikanj razburja, ko mu nihče ničesar noče; saj so vendar komaj čakali, da bi ga smeli spoštovati in častiti, kakor so častili rajnkega, Bog mu daj dobro. Za nove strune, ki jih je ubiral v cerkvi, in za nasvete izven nje, ki jih je dajal z glasom neizprosne zapovednika, za ves ta novi način bogoljubnega življenja niso imeli ne pravega zmisla ne veselja; oni so hoteli v nebesa po stari poti, kaj bi neki! Toda gospod Vojska jim je osvojil žene, za ženami hčere, za hčerami sinove. Vse niti njihovih vsakdanjih poslov in skrbi, njihove škode in koristi so se čez noč našle v župnikovih rokah in so mahoma stekle tako, kakor jih je on razpletal in zadrgaval. Morali so se vdati.

Predeu je minilo leto dni, so bile Ravne čisto prerrojene. Imele so izobraževalno društvo in posojilnico na strogo bojeviti podlagi: imele so «Orla» z novim prapórom; ponašale so se s slavo misijona, pri katerem so ženske glasno jokale pod korobačem patroyih grožnja in trumoma drle k izpovednicam ... Vas Ravne je bila paradna trdnjava edinozveličavne stranke. Živela je v neprestanem vzneseu nem ogorčenju, sama ne vedoč na koga in zakaj, otrovana z nezaupanjem na vse strani, sprta med seboj na levo in desno, in vendar skoro vsa trdno združena pod pastirsko palico in vladarsko peto gospoda Jakoba Vojske ...

II.

Kadar je stal velečastiti na pragu krasno prenovljenega župnišča in spuščal poglede širom vasi, mu je bilo srce polno upravičenega zadovoljstva, vse dokler ni ustavil oči na hiši tam onkraj v bregu, mimo katere je cesta lokoma zavijala iz gozdne soteske v ravan. Belo in brezgrešno se je bleščala hiša preko vse vasi, toda v njej je prebival

mož, ki ga je župnik določil za svojega najbolj nevarnega protivnika. Andrej Možina mu je bil na misli, kadar je pridigal o volkovih v ovčjem kožuhu, čeprav mu ni mogel očitati drugega kakor to, da živi po svoji vesti, ne po njegovih ukazih. In živel je Možina vsem za zgled: nikdar krivice v njegovem dejanju, nikoli madeža na njegovi časti! Prav to pa je najbolj skelelo pastirja, ki je potreboval negotovih, da bi jih vodil, in grešnih, da bi jim prizanašal za ceno pokorščine v vsem.

Andrej Možina je bil kovač. Ko se je gospod Jakob Vojska tisto popoldne napatil k njemu, je že od daleč začul zvenečo pesem kladiiva. Starodavna hiša se je belila iz zelenja orehov in sliv in Lucijini nageljni so rdeče goreli s hodnika. Ona sama je stala v rokavcih na pragu, vitka, zagorela od sedemnajstih poletij, z dlanjo nad rjavimi očmi, in gledala nekam čez vas. Nato se je ozrla, spoznala župnika in jadrno izginila v vežo. Udarci v kovačnici so prestali. Ko je stopil prišlec pod vhod, je siknil vanj puh iz kadi, v katero je spustil pomočnik še rdečkasto črtalo.

«Hvaljen bodi Jezus!»

«Na veke,» je odgovoril globok glas. Orjak v usnjatem predpasniku, s temno brado do srede prs, se je vzravnal izza nakovala.

«Jaz sem župnik.»

«In jaz sem kovač.»

«Če bi hodili v cerkev, bi se zdavnaj poznala.»

Andrej Možina je mahnil pomočniku, naj gre. Nato je rekel, strogo upiraje pogled v Jakoba Vojsko:

«Hodil sem, dokler je bila dom ljubezni.»

«Tudi vaša hči ne prihaja več,» je povzel svečenik, kakor da ni slišal očitka.

«Odkar ni dobila odveze.»

«Ker je brala svobodomiselne časopise!»

«Svobodo in misel je Bog ustvaril, gospod. Če jih vi zaklepate, jima On odpira vrata.»

«A kje je zate Bog, kovač? Zate, ki se ogiblješ Njegovga hrama?»

«V moji kovačnici,» je resno odvrnil Andrej in potrkal s kladivom ob naklo.

«Ne norčuj se iz Vsemogočnega!»

«Sami učite, da je povsod. Kdor je povsod, je tudi v moji kovačnici. Še v temle kladivu je! V vsem je On!»

«Divjak!» je vzrojil gospod Vojska, čuteč svojo nemoč. «Živiš, ne da bi Ga molil po dolžnosti, ko veš in spoznaš, da je! Boj se sodbe, kovač!»

Možinove oči so zažarele. Sopeč kakor meh je sklonil svojo ogromnost čez nakovalo. Velečastiti se je ustrašil njegove jezne sape in sajastega vonja njegove brade.

«Stojte, gospod!» je zaklical Andrej Možina. «Dajva da čujeva, kako moli kovač in koga moli... Tisti, ki Ga poznam, gospod, On, ki trepečem pred njim, je resničen Bog, pričujoč v vsem, kar je, in tudi v vsakem delu mojih rok. In ker je vse volja Njegova, zato vem: On, nihče drugi ne, me vodi med vignjem in nakovalom! Njega spoznavam, kadar poje moje kladivo. Udar na udar Ga slišim, kako narekuje Svoj ukaz: ‚Kar je krivo, ravnaj! Kar je trdo, mehčaj! Kar je zlo, pokončaj!‘... In izkušam živeti po Njegovem nauku; zakaj Gospod je vekomaj isti. Njegova volja je povsod enaka in zakon, ki ga daje za kos železa, velja za sleherno živo in mrtvo stvar. Krivo mora postati ravno, trdo mehko, zlo mora izginiti s tega sveta... To je kovačeva vera, gospod. To je molitev, ki jo moli z mislijo in z roko, kadar dviga kladivo in ga spušča na rdeče železo od jutra do trde noči. ‚Kar je krivo, ravnaj! Kar je trdo, mehčaj! Kar je zlo, pokončaj!‘... Ne bojim se sodbe, gospod. Kovač nad kovači me bo sodil tako, kakor kladivo pada. Karkoli odloči z menoj, bo postava kladiva in ne more biti drugače...»

«Glej, glej,» je pikro zategnil župnik. «Nisem vedel, da si tak modrijan. Še to mi povej: kaj pa naj bo po tvoji veri sveta Cerkev?»

Andrej Možina ni nič pomišljal.

«Sveta Cerkev naj bo družba vseh, ki imajo dober namen, da bi kovali svoje železo po božji volji.»

Jakob Vojska je majal z glavo. V njegovih sivih očeh je bilo vse obenem, mržnja in tista prijaznost, ki jo močni vselej čuti do močnega. In vendar: tu je kipela resnica sama od sebe iz prvotnega vreleca — gospodu Vojski pa je bila ista resnica le kamen, večje obklesan in premišljeno vložen v temelje, na katerih je štrlela prevzetna zgradba

oblasti. Samoživa resnica, delavna kakor kladivo v kovačevi pesti, in zazidana resnica: katera izmed obeh je bila nezmagljiva? Župnik si je dal na to vprašanje tak odgovor, da je v njem takoj prevladala mržnja.

«Svobodomislec si,» je dejal. «Framason, da veš!»

«Če je to framasonstvo, naj bom framason.»

Gospod Vojska je izgubljal bitko.

«Dovolj,» je odrezal, «tebi ni pomoči. Sam boš kriv... A Lucija naj pride k izpovedi! Odvežem jo, s posebnim ozirom na to, da živita drugače pošteno... Naj ne bo spotike, kovač.»

Tako govoreč je iztegnil belo roko in jo je položil orjaku v raskavo dlan. Možini se je zdelo, da drži mrliča.

«Brez zamere, kovač!»

«Brez zamere, gospod. Toda božje kladivo mora udariti, danes ali jutri, prej ali slej: kar je krivo, bo ravno, in pokončano bo, kar je zlo... Brez zamere!»

«Hvaljen bodi Jezus.»

«Na vekomaj...»

Jakob Vojska je stopil iz kovačnice v solnčno bleščavo. Meh je hropel, kladivo Andreja Možine je zapelo iznova in je vso pot preganjalo župnika s svojimi udarci:

«Kar je krivo, ravnaj!... Kar je trdo, mehčaj!... Kar je zlo, pokončaj!...»

Gospod Jakob je hitel po bregu nizdol, kakor bi mu gorelo za petami. Njegov polni obraz je bil zaripel od sramú in v sivih očeh mu je plapolala togota, ki ni obetala dobrega.

Obadva, kovač in župnik, sta se kasneje velikokrat spomnila tega razgovora. In čudno: oba sta čutila, da se je nekaj sprožilo v tisti minuti...

III.

Andrej Možina je bil bistra glava, za rávenske prilike cel pismouk; v svojem prostem času je neprestano tiščal brado v knjige, ki jih je dobival od učitelja in iz čitalnice v bližnjem trgu. Karkoli si ga vprašal, na vse ti je vedel odgovor, ali pa ga je poiskal, preden je minil teden dni. Nihče ni umel tako dobro razložiti vaščanom, kako kaže

politika, kaj se godi po širokem svetu, kakšne blagre in kakšne nadloge obeta prihajajoči čas. Čital je časopise, ki jih njegovi znanci niso naročali, da si ne bi nakopali župnikove jeze. Dobival je celo «Jutro», prekucuško «Jutro», ki je bilo tako zelo prepovedano, da je gospod Vojska kričal in klatil z rokami, kadar je moral govoriti o njem. Z eno besedo, kovač je vedel marsikaj, česar «Slovenec» in «Domoljub» nista pisala. Zato je bilo ob nedeljah popoldne za kovačnico vselej polno fantov in mož, ki so prišli na modrovanje.

«Možina je rekel, Možina ve!» Njegovo ime je bilo kakor žig na zlatu.

Gospod Vojska se ga je loteval počasi in z opreznostjo, dobro vedoč, da slovi kovač kot poštenjak brez primere. Najprej je bilo treba uveriti ljudi, da poštenje ni zmerom tisto, kar vodi v nebeški raj. Ko je imel ženske in nekaj mož na svoji strani je odredil splošni napad. Skoro vse matere, žene, tetke in botre v Ravnah so mahoma zagnale krik:

«Kdo je hujši od Turka? Kovač! Kdo ne veruje ne v Boga ne v pekel? Možina! Kaj moraš storiti, da pogubiš svojo dušo? Pajdašiti se z liberalcem, s svobodomislcem, z brezvercem Andrejem...»

Vpitje razjarjenih avš se je razlegalo prav do njegovega praga. Brezverec, on, ki bi se zlagal na svojo lastno glavo, če bi zinil brezbožno besedo! Kdo jo je kdaj začul iz njegovih ust?

Toda bojevnice velečastitega niso mirovale. Ob nedeljah popoldne so prihajale k njemu po sinove in može ter bevskale čez vrtni plot, dokler ni drug za drugim ostavil družbe, ki je bila tolikanj nevarna zveličanju.

Možina ni zadrževal nikogar; še prigovarjal jim je.

«Pojdi zaradi ljubega miru,» je rad ponavljal odhajajočim. «Poštenjak pozna poštenjaka tudi od onkraj morja. Bog nas varuj domačih prepirov!»

A kdor zataji človeka napol, ga zataji tudi do kraja. Večina tistih, ki so se dali oplašiti, je našla, ta po ovinku, drugi naravnost, pot v župnikovo gardo. In ko je kovač nekega dne preštel svoje zveste, je z začudenjem videl, da jih ni več kakor pet ali šest. Trpek nasmeh mu je zaigral

pod brki. Toda eden izmed prijateljev, Blagajev Krištof, jeklen dečko pri tridesetih letih, ga je prijel za roko, kakor da mu vidi v dušo.

«Ne, Možina, za nas te ne bodi strah! Zame ne! Midva ostaneva, kakor sva, ali pa naj se svet podere na naju.»

In tako so rekli vsi, vsak s svojimi besedami. Andrej Možina ni ostal sam in svet se ni podrl. Nedeljski pomenki za kovačnico so bili od tistih dob manj glasni, zato pa tem bolj prostodušni. Kovaču in njegovim tovarišem se je celo zdelo, da šele zdaj lahko govore o tistem, kar so si od nekdaj hoteli povedati in o čemer so ves čas molčali. Veliko, premnogo je bilo stvari, ki nisi mogel vpričo vsakogar govoriti o njih!

Najzvestejši izmed vseh je bil Krištof Blagaj. Ne le zaradi globokega prijateljstva, ki ga je čutil do kovača. Možina je že kdaj opazil, da Krištofu ni obstanka, ako Lucije ni doma, in da je hči nemirna, kadar Krištof dolgo ne pride. Zalotil jih je, kako skrivaj gledata drug drugega in kako pobesita oči, kadar bi se morala srečati s pogledi. Enkrat je hotel govoriti o tem z Lucijo. Njen preplah in njeno strmenje sta mu takoj pokazala, da je res tako, a da nima za kaj skrbeti, ker hranita svojo skrivnost vsak zase in je ne izdasta nikomur, niti drug drugemu ne...

Ta sramežljiva molčečnost ni izvirala samo odtod, ker je bila Lucija dobro dete in Krištof značajan fant. Njen drugi, enako tehtni vzrok je bil ta, da Krištofove domače prilike niso bile ugodne ženitvi s kovačevo hčerjo. Andrej Možina je imel svoje pošteno ime, svoje delo, ki ga je dobro preživljalo, svojo hišo, majhno posestvo in kupček denarja, ki bi ga bil marsikateri ženin vesel, toda stari Blagaj je bil gotovo sedemkrat imovitejši od njega. Imel je najlepšo hišo v Ravnah, ki je bila od nekdaj Blagajeva, in málin, ki mu je ostal po rajnki ženi: njiv, travnikov in gozda sam Bog ve koliko. Bolehni oče Blagaj je bil poštenjak, toda bogataš; dober človek, toda strog in trd; pameten mož, toda pristaš Jakoba Vojske. Čeprav je le izlepa nagovarjal sina, da bi se ravnal tako, kakor župnik želi in hoče, je bilo pri Blagajevih vendarle dokaj mrke napestosti in užaljenega molčanja, odkar je Krištof očitno pokazal, da misli ostati kovaču do konca zvest. Treba je

bilo pomisliti, da bo oče Blagaj delil svoje imetje med dva sinova: med prvorojenca Krištofa, s katerim je bil nezadovoljen, čeprav ga je vsak blagroval za takega sina, in med grbastega zelenca Aleša, ki ga je bilo malo prida in ki bi vse v zlo obrnil, čeprav je bil izmed prvih, ki so se postavili gospodu Vojski ob stran... Krištof ni smel izkušati očetovega potrpljenja; moral je sam potrpeti, čakati in gojiti svoje upe na tihem, ako je hotel, da pride boljši del domačije v njegove krepke roke. Kovač mu je pritrjeval, kakorkoli je v mislih obračal to stvar.

«Uredilo se bo.» je časih mrmral sam pri sebi. «Nesloga bo minila kakor kislo vreme. Župnik je vendarle človek, ni vrag, da se ne bi ugnal. Vse se bo uredilo.»

Toda Možinov up je bil zmoten. Nič se ni uredilo, nesloge je bilo čedalje več in župnik se ni ugnal. Kovač ni pomislil na to, da zmagovit vojskovodja ne more odnehati. Njegova lastna vojska ga omamlja s svojim krikom in ga nese naprej kakor val; če ji on ne ukazuje novih dejanj, najde sama priliko zanje...

IV.

Baš tisto spomlad leta 1912., ko so nekateri že mislili, da se nad Ravnami jasni, je razburil vso vas dogodek, ki ga je proglasil gospod Vojska za strašno pohujšanje, Krištofov oče pa za sramoten madež na časti Blagajeve hiše.

Pripetil se je takole:

Kovač Andrej, Blagajev Krištof in Medvedov Boštjan so šli v nedeljo dopoldne v Bukovico na razvitje sokolskega prapora. Slavnost je privabila veliko sveta; godba je igrala bistre koračnice, rdeče sokolske srajce so vriskale v maješem solncu in starosta iz Ljubljane je imel tako krasen govor, da si je kovač trikrat obrisal oči. Popoldne je bila telovadba, za njo veselica; trojica iz Raven se kar ni mogla odpraviti domov. Tako dobrodejno je bilo gledati toliko zdravih, krepkih in navdušenih ljudi, zbranih v imenu iste drage stvari, istega tajnega hrepenenja po luči, razmahu in svobodi; toliko sreče in radosti je bilo v misli, da ni sam in zapuščen, kdor ljubi svoj dom in rod po

moško, z voljo do borbe in zmage; da bije širom domovine na tisoče vročih src, ki so naveličana hlapčevanja in se nestrpno pripravljajo na veliki, gospodski dan, ki pride...

Zakaj vse to in še marsikaj je bilo skrivnostno namignjeno v besedah govornikov, izraženo v vihranju praporov in v zvokih godbe, tajno zapopadeno v žarki barvi sokolskih srajc in v prožnih okretih silnih mladih teles pri telovadbi. Vsaka stvar je imela svoj veliki pomen, ki ga je bilo treba samo uganiti; vse skupaj pa so pomenile tisto, kar se je duši nejasno bledlo v razsanjanih samotah in v svetlih mesečnih nočeh.

Vzdignili so se pozno zvečer. Prvi krajec je komaj dovolj osvetljeval steze med njivami. Nekaj časa so snovali načrt, kako ustanové tudi v Ravnah sokolsko društvo, ako ne prej, pa tedaj, ko postane Krištof sam svoj gospodar, Blagaj na Blagajevem... Nato so utihnili in so mislili samo še na tisto. Mehka noč okoli njih se je jasnila v igri domišljije, širila se v dalje, proti katerim je žvenketal junaški pohod. Trombe so pele na boj, belci so prhali, vihrali so rdeči plašči vitezov, v vetru so trepetala sokolja peresa čelad; bliskale so se dvignjene sablje, svetla kopja so se pobešala sovražniku naproti. Vse to je dobivalo čedalje bolj novodobno lice: topovi so v skok drevili na postojanke, nepregledne vrste pehote so se razprostirale z iztoka na zapad; obzorja so bruhala blisk in grom, vse širom je žvižgala svinčena toča. Vsi so se gnali nekam naprej, zadevali ob sovražnika, gazili ga, padali in umirali, ne da bi umrli, z vzvišeno slastjo čuteč rane v prsih in kri, ki je vrela iz njih. Naposled je bila zmaga dobljena. Bel prestol se je dvignil sredi polja in vojska, s slavo odeta je venčala svojega kralja...

«Tako bodi, amen!» je rekel kovač kakor iz sanj.

«Amen!» sta odgovorila Krištof Blagaj in Medved Boštjan, ne da bi vprašala kovača, kaj misli...

Toda Boštjan še ni utegnil zapreti ust, ko ga je treščilo v tilnik poleno, da je omamljen pal na obraz. Izza žive meje, streljaj pred vasjo, je molče navalil trop temnih postav in udaril po presenečeni trojici. Kaj imajo v rokah, se ni razločilo. Po izdatnosti udarcev pa je sodil Andrej Možina, da bi utegnile biti ročice ali koli.

«Ho, ho!» se je zagrohotal. «Kovača bi radi kovali? Nu, počakajte.»

In prvi, ki je bil pred njim, je dobil tri stote pesti na čelo, da je telebnil kakor pod kijem vol.

Če jih ne bi bilo za njim planilo šest na samega Andreja! Če ne bi bil Krištof začutil noža v mišici leve roke! Ni jima ostalo časa, da bi oklevala. Zaletela sta se kakor dva tura. Še trenutek in sta imela vsak svojo stvar v rokah: tako, kanalje! Pravica kladiva hoče, da se po nedolžnem tepsti ne daš!

Napad se je izpremenil v beg. Preko travnika, po cesti, čez plot in jarek in drn in strn je šlo kakor turška vojska. Take dirke še ni bilo na svetu, ne v Ravnah, ne drugod!

Enega je Krištof v skoku ujel za kuštre. Ko je izvil nepridipravo pipec in mu je pri mesečini pogledal v obraz, je spoznal svojega brata Aleša...

«Tāk tako!» je ostrmel. «Brat na brata?»

In mu jih je v sveti jezi naložil okoli ušes; bile so zaslužene, kakor le kdaj katere. Nato ga je sramotno zapodil spat.

Boštjan, ki se je med tem osvestil, je počasi prikrevsal za tovarišema. Nobeden izmed njih ni bil znatno poškodovan in Krištof Blagaj je menil, da je po tem takem vse v najlepšem redu. Drugačnih misli je bil kovač.

«Nič prida ne bo iz tega,» je rekel pri slovesu. «Zapomnita si mojo besedo.»

Krištof in Boštjan sta ga osuplo pogledala. Toda Andrej je vedel, kaj govori.

V.

Novica o spopadu je kakor blisk zletela po Ravnah. Razširila se je s sumljivo naglico, prav kakor da je marsikdo vedel, kaj bo, četudi ni pričakoval tako klavrnega izida... Petelini so še peli jutranjico, ko je završalo na vseh vogalih, da so se kovač, Blagajev Krištof in Medvedov Boštjan spustili v pretep s «poštenimi fanti» in da je Krištof neusmiljeno klofotal svojega brata Aleša. Gospod Jakob Vojska je med prvimi zvedel nesrečo, ki je zadela njegovega ljubljenca; poslednji, ki mu je prišla do ušes, je bil stari Blagaj.

«Sramota!» je zastokal bolehni mož. «Brat brata!»

Togota toliko, da ga ni zadušila. Zaman mu je izkušal Krištof dopovedati, kako je bilo. Ne zavratni napad ne sunek z nožem nista mogla v starčevih očeh opravičiti dejstva, da je Blagaj pretepal Blagaja. Čast hiše je bila omadeževana! In vsega je bil kriv prokleti brezverec kovač!

Krištofov up, da bo čas potolažil očeta, se je izjalovil. Vsaka beseda je bila zaman. Čez nekaj dni je potrkal gospod Vojska; s svojim prigovarjanjem, naj vdano pretrpi to strašno pohujšanje in naj se zanese na Boga, ki ne bo dal, da bi slaba družba do kraja izpridila sina, je toli spretno razgrebel rano v srcu trmastega moža, da se ni več zaprla. Karkoli je poizkušal Krištof, da bi ustregel očetu, stari Blagaj je ostal užaljen in mrk. Posebno še, ko je župnik drugo nedeljo pridigal o Kajnu in Ablu!

Aleš je med tem prebolel svojo kazen. Iz njegovih potuhnjenih oči se je bliskalo sovraštvo do brata in lakomno zmagoslavje...

Kakor oče, tako je sodila o Krištofovem dejanju do malega vsa vas. Brat brata! Če to ni bila sramota!

Nihče ni rekel naravnost, da naj bi se bil dal pobiti kakor jagnje, a vsem se je poznalo na obrazih, da so pričakovali nekaj takega. Poraz čete, ki je hotela s kolom dognati pravdo, katero je začel Jakob Vojska z naukom in svarilno besedo, se je zdel omejenim dušam nezaslišan kakor bogokletstvo. Brezverske roke so se dvignile zoper tiste, ki so nosili bandera pri velikonočni procesiji; zoper tiste, ki jih je imenoval gospod župnik svoje prijatelje, ponos in diko svoje črede! Da bi bilo lepše slišati, je seveda takoj nastala govorica, da so Andrej, Boštjan in Krištof sami začeli boj; in ker je v srcu vendarle vsakdo vedel, da to ni res, se je ogorčenje polastilo besed nesrečnega očeta: brat brata! In vsega je bil kriv kovač...

Vsi bojazljivci, ki so ga zatajili, so zdaj dobili izgovor. Slaba vest se je izpremenila v sovraštvo. Nevidna črta je bila potegnjena skozi vas: na eni strani vse Ravne, na drugi kovač, silen kakor gora in trd kakor hrast, a vendar skoro osamljen. Zakaj njegovi prijatelji so imeli zvezane roke.

Najmanj svoboden je bil Krištof. Stari Blagaj je hiral od tedna do tedna; bela žena mu je hodila za petami, prežeč na prvo razburjenje, da bi udarila... Sina je bilo groza misliti na to. Saj ni bil Turek. Možina sam ga je prosil, naj zdaj ne išče preveč očitno njegove družbe.

Toda oče Blagaj se ni dal ukaniti. V njegovi glavi je bilo vse dognano. Ko je o kresu legel, da ne bi več vstal, je poklical Krištofa k postelji in mu je velel zapreti vrata.

«Umr! bom,» je dejal z glasom človeka, ki je premislil svoje poslednje reči. «Kaj bi dom brez gospodarja in kaj bi gospodar brez gospodinje? Sam izprevidiš, da fant ne moreš biti Blagaj.»

Krištof je prebledel; končnica je zaječala pod njegovimi prsti. Starec pa je nadaljeval:

«Sklenil sem, da bo v tej hiši svatba, preden zatisnem oči. Naprosi Rožanca in Liparja, pojdi z njima v Radgošč in vprašaj za Volkovo Katro. Z njenim očetom je vse dogovorjeno.»

«Oče!» se je zdrznil Krištof. «Zakaj ravno Katro? Starejša je od mene. Grda je kakor smrtni greh. Njena mati je umrla na Studencu...»

«Prinesla bo k hiši denar in dober glas. Vólkovi so krščanski ljudje. Sam veš, da Blagajka ne more biti katerakoli.»

Stari je vedel, koga bi sin pripeljal v dom, preden bi skopnel prvi sneg na njegovem grobu. Prav to pa je hotel zabraniti. Hči brezverca in svobodomisleca ne bo nosila Blagajevega imena! Gospod Jakob Vojska, ki je pripravljal njegovo dušo na sodbo Gospodovo, mu je zdavnaj dokazal, da tega biti ne sme...

Krištof mu je videl do dna srca. In bolj ko je čutil, da je ni milosti zanj, bolj se je trudil, da bi ga pregovoril. Ali se mu ne smili njegovo življenje ob strani žene, ki mu bo zoprna? Ali se ne vprašuje, kaj bo z njim?

Bob v steno, izgovori! Oče Blagaj je bil pripravljen na vse.

«Kolikor več pretrpiš na tem svetu, toliko večja bo tvoja zasluga tam...»

«A zakaj Katro? Zakaj ne druge!» je ponavljal nesrečnež.

«Dobro. Pusti Katro in najdi drugo. Vzemi katero hočeš. Lucije ne.»

«Kaj vam je storila Lucija? Kdo ji more kaj očitati? Na vsem svetu je ni boljše in bolj poštene...»

«Lucije ne!» je ponovil starec. «Premisli sam in povej, kako si se odločil. Do te nedelje imaš čas. Ali se oženiš, ali pa pre naredim oporoko.»

«Oče!...»

«Ali pa pre naredim oporoko.» Blagaj je težko zasopel in togotna rdečica mu je udarila v obraz. «Potem dobi posestvo Aleš.»

«Aleš!... In kaj ostane meni?»

«Materin málín in dolžni del.»

Sina je stresal krč. Razum ga je zapuščal. Nekaj je vrelo v njem in divje sililo na dan. Ták tako! Ali Bog ni čul te grožnje? Ali ni dovolj glasno zavpila v nebo?

In vendar to ni bilo najtežje. Najtežji je bil pogled v bolnikove oči, ki so zaklinjale in moledovale, obenem ko so pretile! Krištof ni videl v njih samo neizprosnosti: videl je tudi gotovost, da ga ta okrutni oče ljuči, danes morda bolj nego kdaj poprej. Videl je, da ga bo najprej razdedinil, nato pa bo grenko plakal pod svojo odejo in bo obupan umrl. Reči temu zaslepljenemu starcu «ne!» je pomenilo toliko kakor umoriti ga...

In Krištof se je z grozo osvestil, da zahteva njegova ljubezen več, nego je zmožen storiti... Pobesil je glavo in omahnil k vratom kakor pijan, ne da bi črhnil besedico.

«Do te nedelje zvečer,» je čul za seboj očetov glas. «Do te nedelje...»

VI.

Mrak se je spuščal na Ravne, ko je stopil tisti dan v kovačevo hišo. Andrej Možina in njegova hči sta pravkar povečerjala in odmolila. Kovač je prenesečeno dvignil oči proti prišlecu; še bolj je osupnil, ko ga je videl tako prepadenega. Samo Lucija se je srečno nasmehnila. Teden dni ga že ni bilo v vas!

«Kaj bo novega?» je vprašal kovač. «Zjutraj so vedeli, da gre očetu na slabše. Pa ne da bi...?»

Krištof je medlo odkimal. Gledal je kakor izgubljen.

«Ne, Andrej. Nič takega se ni zgodilo. Samo po tvoj svēt sem prišel. Moja glava je na tem, kar porečeš.»

Lucija je vstala in tiho izginila iz hiše. Krištof je nekaj časa brezupno gledal za njo; nato se je obrnil h kovaču, zgrabil ga za komolec kakor s kleščami in mahoma izsul svojo nesrečo v hudournik zmedenih besed.

«Da veš, Andrej: tisto zastran Lucije in mene je bilo zmerom skrivnost. Omenil nisem ne njej, ne drugim, ne tebi: čemu, ko si zdavnaj sam uganil? ... Vidiš, upal sem, da se kdaj obrne. Oče bo drugih misli... in bo mogoče, kar ni bilo mogoče... Danes pa... čuj, premisli, svetuj!...»

Izpovedal se je kakor pred Bogom. Čim delj je govoril, tem bolj svečan je postajal kovačev obraz.

«Kaj mi svetuješ, Andrej?» je vprašal Krištof nazadnje. «Reci, razsodil Tvoja beseda bo moja beseda.»

Andrej Možina je dolgo gledal v tla; nato je resnobno zmajal z glavo.

«Ne, prijatelj, zdravila za to bolezen ne vem. Ali naj ti rečem: vdaj se? Kako naj spravim iz ust besedo, zaradi katere bo jokal moj otrok?... In z druge strani, kako naj rečem sinu: vzemi očetov obup na svojo vest?... Ne, Krištof, vsak mora to sam odločiti in sam nositi na duši.»

Globoko sopeč si je segel v brado. Čez minuto se je nagnil h Krištofu in povzel tiše:

«Vendarle... Ali naj ti povem, kaj boš storil? Kmet si, vidiš. Kmetu je žena drugo, prvo mu je, dom. Do smrti bi te grizla misel, da si ga dal iz rok zaradi nje. Bog ve, nemara bi ji še očital, da si jo spoznal... Na vse to mislim, čeprav ni glavno. Glavno je tole: ti nisi dovolj trdosrčen, da bi si naložil očetovo gorje.»

«A kaj naj storim? Le kaj?»

«Presodi: eno te bo peklo nekaj časa, drugo bi kljuvalo vse žive dni... Ali preprosi očeta, ali pa stori, kar zahteva.»

Krištof je škrtal z zobmi.

«Ne škrtaj. Svet ukrotiš, samega sebe ne izpremeniš. Imej pogum: enkrat nam bo vsem odleglo... Ne meni se zame. Najino prijateljstvo ostane, kakor je. Ne misli na Lucijo: mlada je, življenje se ji pravkar odpira...»

«In jaz?» je zastokal mladi človek, vstajaje s klopi. «In jaz? ...»

«Ti si mož, Blagaj!» je slovesno rekel Andrej Možina. «Bog s teboj in ne pobesi glave!»

Lucija je sedela na hišnem pragu. Krištof je ni opazil, ko je šel mimo nje. Vstala je in stopila v izbo, nič dobrega ne sluteč.

«Kaj mu je nocoj, očka?» je vprašala s tesnobnim glasom. «Čudno pobit se mi je zdel.»

Kovač jo je potegnil k sebi na klop in ji je položil roko na čelo.

«Krištof se ženi, Lucija,» je rekel mehko in boječe, sam bolj presunjen od nje.

Lucija je prebledela kakor zid za njo ter omahnila očetu na kolena ...

O Šmarnu je bila pri Blagajevih svatba. Pozneje so pripovedovali, kako se je ženin ukral izza mize, da živa duša ni vedela kam. Iskali so ga povsod; naposled so se spomnili in so pogledali v hlev. Tam je stal mladi Blagaj pri vrancu, z rokami okoli njegovega vratu, z obrazom v njegovi grivi. Ko so ga poklicali, jih je dolgo gledal kakor iz uma.

Ljudje, ki so hodili tisto noč mimo kovačije, so zaustavljali korak in prisluškovali. Čuli so ženski glas, ki je plakal, da bi se kamen usmilil, in globok moški glas, ki je prigozarjal:

«Nikar, otrok, nikar ... Enkrat nam bo vsem odleglo! ...»

Štirinajst dni po Krištofovi poroki je zazvonilo staremu Blagaju zadnjo uro. Umrl je ves srečen, da je rešil sinovo dušo.

VII.

Tako se je začelo sivo, turobno življenje. Naj je solnce še tako svetlo sijalo na Ravne, v Blagajevo hišo ni seglo, v srcu njenega gospodarja ni moglo užgati ne veselja ne nád.

Prve čase ni smel pogledati ne vrvi ne lovske puške, ki je visela v izbi nad pečjo. Življenje ga je tiščalo kakor

neznosno breme, tem bolj, ker je Katra takoj pokazala, da se je ni branil zaman. Trava, ki so jo svatje pohodili okoli hiše, je še ležala, ko so sosedje že nastavljali ušesa in poslušali Blagajkino jezikanje. Glasilo se je od jutra do noči, na moža, na posle in tja v en dan, čez plot, skozi okno in skozi vrata, prav kakor bi mislila, da je to dolžnost gospodinje. Krištof je tudi kmalu opazil, da pije. In kadar se je nakričala do sitega, je prišla k njemu z zariplim licem in kalnimi očmi, dišeča po žganju in vinu, in je jokavo silila vanj, da bi ji bil nežen mož...

Mladi gospodar je izprva sam iskal tolažbe v pijači. Ko sta nekoč z Boštjanom sedela pri krčmarju, se je nagnil Medvedov preko mize:

«Krištof! Oni dan sem čul, da že tepeš Katro... Ali jo res?»

Blagaj je mračno mahnil z roko.

«Pa bi jo moral, Krištof. Moral bi jo... Ali ti njo, ali pa bo ona tebe.»

Krištof še ni poizkusil Boštjanovega zdravila. Čemu neki! Saj ni bila ona kriva, da jo je vzel. Pustil bi jo bil, njo in dom in dediščino, pa bi zdaj pokorila drugega in on bi imel Lucijo. Tako blizu je bila rešitev. Treba je bilo samo razkačiti umirajočega očeta in s tem pospešiti njegovo smrt... Treba je bilo reči: ne! Zakaj ni rekel? Ali je bil tako dober, tako šibak ali tako bojazljiv?

In zdaj je bilo prepozno. Ni si bilo vredno puliti las. Zdaj je bilo vse eno, nič ga ni moglo rešiti...

Še vino se mu je uprlo. In prav takrat, ko je zlil poslednji kozarec na tla, ga je obšla vsa moč kovačeve besede:

«Mož si, Blagaj! Bog s teboj in ne pobesi glave...»

Ta spomin ga je prešinil kakor razodetje. Vrgel se je v delo, vstajal prvi in hodil poslednji spat. Med delom ni utegnil premišljevati sam o sebi; in kadar je pal zvečer na posteljo, je utonil v spanje izmučenih kakor svinec v morje.

«Če zdržim tako do konca,» je časih mrmral sam pri sebi, gledaje krvave žulje na svojih dlaneh, «in mi do konca ne zmanjka ne dela ne moči... tedaj bom mogel živeti...»

In vendar so bili na svetu ljudje, ki so mu zavidali. Postal je Blagaj na Blagajevem, ko je bilo že vse tako lepo napeljano, da bi dobil posestvo Aleš! Nekateri mu niso privoščili petične Katre; drugim ni bilo prav, da ni vzel Lucije; tretji so ga obsojali, ker je vse kazalo, da je vzlic temu še ni pozabil. Ubogi Aleš je med tem životaril v svojem mlinu; čudo ni bilo, če je gnev na Krištofa kar bliskal iz njegovih oči...

Takšno sovraštvo med sinovoma enega očeta! Da ni bilo kovača Andreja, bi bilo vse dobro! Mladi Blagaj ne bi bil zapravljal milosti Jakoba Vojske in rávenski opravljivci se ne bi imeli za kaj vznemirjati...

Možina ni mogel tajiti, da mu je ta gonja grdo zagrenila življenje. Marsikateri gorečnež v Ravnah je rajši hodil k bukovškemu kovaču, samo da ne bi dal liberalcu dela. Toda Andreju ni bilo do tega. Vse bolj ga je težila zavest, da ga črtijo, čeprav ni storil ničesar zoper svojo vest. Kam, le kam je izginila prisrčna dobrodušnost rávenskih vaščanov? Pust vihar je ometel vas in jo je zasul z nečistimi smetmi...

Najbolj od vsega pa je morila Andreja žalost njegovega otroka. Nesrečna Krištofova ženitev je vzela Luciji vso dekliško veselost. Mar bi se bil odvrnil iz prevzetnosti, pokazal ji, da mu je za malo! Tako pa sta tugovala drug po drugem, oba žrtvovana, oba vedoča, da stoji med njima zid, ki ga ne moreta ne preskočiti ne podreti!

Kovač jo je potrto opazoval. Nato si je rekel, da mu tako vsaj še ostane za nekaj časa. Dopovedoval ji je, da Krištof ni mogel drugače in da se je treba sprijazniti z življenjem, kovati ga, hudimana, in ne dati, da bi nas imelo za naklo. Krivica, ki se je zgodila nam ali komu drugemu, bo sojena brez nas in bo rodila gorje na glavo tistega, ki jo je storil. Nekje se vse izravna, enkrat se vse poplača. Kovač nad kovači pazi na svoj svet in v tem svetu je vse urejeno kakor v velikem stroju. Kolesa se love med seboj, sile se strežejo in dajejo iz svojih srečanj učinke. Ako vržeš dvoje vkup, mora nastati tretje. Ako storiš dobremu človeku zlo, mora slediti pokora, ali pa bi Kladivar, ki goni vsa kolesa in kuje sleherno stvar, zatajil samega sebe. O tem se bo uveril Aleš in še marsikdo drugi...

Tako je obodril hčer in sebe. Nosil jo je na rokah, obdajal jo z nežnostjo, kakršne se drugače preprosti človek sramuje. Lucija, ganjena po taki ljubezni, se ga je krčevito oklenila. Oče je bil zdaj vse, kar je še imela na svetu; on je ne bo zatajil, on je ne bo žrtvoval!

In spet se je kladivo bistreje glasilo nad Ravnami. Kovač je delal kakor orjak, čuteč, kako mu raste iz osamljenosti moč in trma. Meh je hropel, vigenj je žarel kakor živi pekel, kladivo je padalo in razbeljeni kos se je ploščil, udar na udar, s srditimi iskrami se braneč krotilca, dokler mu ni vsilil oblik. Ta godba ognja in železa je opajala duha, odnašala ga kvišku in mu z vrha svojih vrtincev razkazovala uganke sveta. Zadajala je vprašanja, gremela odgovore. Katerikrat se je Andrej sredi dela zdrznil, pobesil kladivo in prestal.

«Povej,» je vprašal tistega, kdor mu je bil najbližji, pomočnika Jaka, vajenca Šimna ali Lucijo, kadar je gledala izza vrat, «reci, kje je zapisano, da bodi naklo na vekomaj hlapec in kladivo do konca gospod? Katera pravica zapoveduje, da mora milijon siromakov trpeti, sto velikih pa hodi vsem po glavah? Kako in kdaj je bilo narejeno, da je sedmero ljudstev enemu za nákov in eno ljudstvo sedmerim vladar? Ali ga ni leka zoper ta greh?

In Jaka, recimo, je moral priznati, da ne ve, zakaj in odklej. Tako je, tako bo do sodnjega dne, za to je ni trave na svetu...

«Ne boš, teleban!» je vzrojil kovač. «Naklo je dobro železo in več ga je kakor kladiva, in Bog zna, koliko teže je v njem: toliko, kolikor udarcev pomni. Gorje, pravim jaz, kadar pade naklo na kladivo!»

Jaka je osuplo zmajal z glavo. Naklo na kladivo!

«Naklo na kladivo,» je trdil Andrej. «Mali na velike, hlapci na gospodarje, siromaki na bogate, sedmero ljudstev na enega, ki jim živeti ne da...»

Tako je dejal in je udaril predse, da se je stresla kovačnica s hišo vred.

Jaka in Šimen sta razglasila prerokbo po vasi. Vse, staro in mlado, je brilo norce na Možinov rovaš.

VIII.

Toda jesen je prinesla v Ravne kaj čudne novice . . .

Na Balkanu je vzbuhnil požar. Narodi, ki so bili dolgo nakla v delavnici zgodovine, so si podali roke in so udarili na sovraga, da bi skovali zatiranim bratom prostost. Črna Gora je porušila sultanove mejnike. Bolgarija si je lomila pot proti Carigradu, srbska vojska je kakor plaz zasula kosovsko ravan . . . Kumanovo, Skoplje, Črna reka! Lozengrad in Ljule Burgas! Jedrenje in slavni, s krvjo obliti Taraboš! Turčija je prosila za mir . . . Nakovalo je palo na kladivo!

In zemlja, ki je rodila te maščevalce Kosova, osvoboditelje Jedrenja in Skadra, ni bila Bog zna kako daleč od Raven. Dan ali dva hoda do Sotle in Kolpe; nato Hrvatska, na meji Hrvatske Sava; onkraj Save je bila že Srbija . . . Kovaču se je zdelo to blizu. Možje, ki so šli na Kosovo, so bili istega rodu kakor on; bili so malone slovenska kri, govorili so skoro po slovensko. Če bi jutri krenili na sever, kakor so danes prodirali na jug, in bi se gredoč oglasili v Ravnah, bi jih pozdravil po naše; razumel bi se z njimi kakor z brati brat. In vendar: svoboda, vsem skupna beseda, ki je niti smrt ni mogla vzeti iz njihovih ust, je tu izgubljala svoj zmisel. Rávenci so hlepeli po novicah iz radovednosti, zato, ker je bila vojna, ker so grmeli topovi in ker je tekla rdeča kri. Da teče ta kri tudi zanje in da vzhaja na Kosovem polju tudi njim zarja bodočnosti, tega ni čutil izprva nihče, razen kovača in tistih petih ali šestih, ki so hodili z njim. Ostali so poslušali gospoda Vojsko, ki ni nikoli pozabil omeniti, da Srbi niso katoličani in da se «brezverski svobodomislec» samo iz umevnih razlogov tolikanj radujejo njihovih zmag: . . .

Kovač je porabil vsako priliko, da je učil in oznanjeval. Ob nedeljah je hodil v krčmo. Tam je bilo zmerom polno ljudi in vsak trenutek je kdo izpregovoril o vojni. Časih so se sprekli: koliko je Črnogorcev? Kje leži Makedo-

nija? Kam teče Vardar? Ta je trdil to, drugi ono. Oči so se ustavljale na Andreju: ti povej!

In Možina je odgovarjal prijateljem in nasprotnikom, sipaje vmes svojo sol... Primera med Avstrijo in Turčijo se je ponujala sama od sebe. Kar se je zdaj začelo na jugu, se je moralo končati na severu; tudi pri nas je moralo udariti naklo na kladivo, da se izpolni pravica! Govoril je oprezno in dokazoval s prisposodobami, po ovinkih vodeč poslušalce do zrna. Nekateri so kimali, drugi so se zmrdovali, tretji majali z glavami, še preden je usta odprl. Čutil je, da jih nekdo svari in odvrča od njega...

Nekoč je stopil v krčmo Aleš. Sédel je, zapičil oči v kovača, ki je pravkar razlagal, in zlobno poslušal do konca, ne da bi se oglasil vmes. Nato je dejal kakor tja v en dan:

«Res je pa le, kar pravijo župnik: da Srb ni naše vere človek!»

«Eden je Bog za vse, ki iščejo pravice,» je mirno odvrnil Andrej, prijemaje se za brado.

«Vidiš, kovač!» Aleš je škodoželjno blisnil izpod čela. «S svojo lastno besedo si zdajle priznal, da srbski bog ne more biti naš Bog.»

Vsa izba je obmolknila.

«Nu?» je rekel kovač. «Kar povej.»

«Ti praviš: za vse, ki iščejo pravice. Ta Bog je tedaj za Srbe in še za koga. Za nas ne! Mi ne iščemo pravice in je nimamo za kaj iskati. Imamo jo; Turek je daleč od nas in nam se dobro godi.»

Andrej se je ogrel tem bolj, ker je videl nastavljeno zanko.

«Dobro se nam godil!» je ponovil z bobnečim grohotom. «Komu pa? Tebi, ki hočeš biti samo sit in bogat in dobro zapisan pri višjih! Če bi bil človek, kakršni so ljudje, bi kmalu spoznal, da imaš manj pravic kakor pes, ki čuva tvoj málin. Kaj moreš biti pri nas, dokler ostaneš slovenske matere sin? Hlapec! Kaj smeš, dokler se ne zatajiš? Služiti Nemcu, ki reže tvoj kruh po svoje! Kamorkoli se ozreš, je tvoje pravice proti njihovi toliko, kolikor je

krščanske proti turški. Za koga živiš, para slovenska? Za tujca. Za koga pogineš, kadar bo treba dati kri? Za tujca. In praviš, da se nam dobro godi!»

Pivci so kimali, toda Aleš je sijal od zmagoslavja.

«Glej, glej!» je zategnil hinavsko. «Do te minute sem mislil, da cesar za nas ni tujec . . . Vidiš, vidiš! Tak ti imaš našega cesarja za tujca?»

«O cesarju ne govorim,» je odbil Andrej. «Pravim pa in vsak otrok ve, da stoji na Koroškem kamenit stol, na katerem niso kronali avstrijskih cesarjev, ampak slovenske kneze. Danes jih ne kronate več. Zakaj ne? Zato, ker ne verujete v enega Boga, ampak v dva: v tistega, ki je ustvaril tebe, in v tistega, ki je ustvaril tvojega brata.»

«Prav govori kovač!» so mrmrali nekateri. «Zasolil mu je . . . Eeh, kje so naše pravice!»

Drugi so jezno odhajali. Brezverec Andrej se je vlekel za našo pravico; po tem takem je bila Bogu nevšečna in greh je bilo govoriti o njej . . .

«Veliko si me naučil, kovač,» je bevsnil mlinar že izza vrat. «Če bi tudi žandarjem razložil, kako in kaj, bi bilo vse v redu . . . Ne maraš? Nu, pa nikar. Zapomnil si bom tvoj nauk.»

Taki prizori so se ponavljali vsako nedeljo. Andrèju ni bilo moči zapreti ust; in kdor bi mu jih bil zaprl, ne bi bil ustavil nemira, ki so ga vse sape nosile s seboj. Topovi so grmeli ob Vardarju, a zemlja je drgetala do Soče. In obzorja so bila pokrita z znamenji, ki jih ni mogel čitati vsak . . .

Čital jih je Možina. Vzlic sporu in razdoru, vzlic rohne nju gospoda Vojske in strahu pred večno kaznijo se je njegova izba spet napolnila z gosti. Prijatelji in nezvestniki so stopali drug za drugim čez prepovedani prag. In mojster Andrej jim je propovedoval svojo kladivarsko vero.

Podžigala ga je gotovost, da je pristašev te vere čedalje več. Rasli so iz tal širom dežele, cveli, zoreli in razsipali svoje seme. Po cestah, v krčmah in na semnjih, kamorkoli so ga zanesli opravki, je srečaval ljudi svojih misli, je slišal besede, kakor da so jih vzeli njemu iz ust. Dva dijaka, s katerima se je seznanil na poti v Ljubljano, sta mu razjas-

nila še marsikaj. Povabila sta ga v nizko in temačno študentovsko sobico, ki je bila vsa svetla od čistega navdušenja, in sta ga seznanila s svojimi tovariši. Tam so mu povedali, da je izpolnitev na pohodu: mladina se pripravlja, bliža se borba, žrtev in uresničenje; vsak, kdor veruje, mora zbirati pristaše in delati med njimi za veliki dan. Odpustili so ga kakor dragega svojca, z obljubo, da pridejo kdaj pogledat njegov dom in njegove ljudi. Kmalu potem je dobil njihov časopis, ki ga je posojal le najbolj zanesljivim tovarišem. «Preporod» mu je bilo ime. Da, to so bile prave besede, to je bilo prerojenje. Treba se je bilo boriti, pripraviti se na vse, darovati kri in življenje. Brez žrtve ni bilo zveličanja!

Čim bolj se je Andrej zamišljal v to, da bo treba žrtev, tem mogočnejši je postajal ogenj, ki je gorel v njem. Nekaj ogromnega se je pollaščalo njegove duše in jo je neslo naprej po poti, na kateri se ni bilo moči ustaviti...

IX.

Kmalu po začetku vojne se je tudi zgodilo, da je Blagaj prvič po svoji svatbi stopil v Možinovo hišo. Karkoli mu je branilo dotlej, v teh časih ni mogel živeti brez kovača!

Prišel je v nedeljo popoldne. Jesenski dež je klestil drevje pred vrati in v topli izbi je bilo nekaj ljudi. Lucija mu je tiho podala roko; dve minuti je še sedela z zaprtimi očmi in stisnjenimi usti, nato se je ukrala v kuhinjo in ni prišla več na izpregled. Tudi kovaču je zletela senca preko lica in le s težavo je našel besedo v pozdrav. Ali zadrega je trajala le trenutek. Zdaj ni bilo časa misliti na osebno bridkost; vse to je bilo treba pozabiti; vse to ni bilo nič v primeri s tistim, za kar je šlo...

In tako so se začela žalostna svidenja, podobna srečanjem dveh senc nad dvema gomilama. Oči so begale pred očmi, roki sta mrtvo segali druga v drugo, dreveneč od strahu, da se ne bi izdali... Vse je bilo pokopano, vse prepovedano. In vendar sta morala živeti tudi tako!

Lucija se je zdela Krištofu kakor nuna. Časih je mislil, da ga sovraži ali morda celo zaničuje. Oh, ni je videl

ponoči v njeni sobici, ko je tiščala glavo v blazino in klicala Brezmadežno, da bi ga pregnala iz njenih sanj!

A tudi to je bilo še preveč. Aleš, ki mu sovraštvo ni dalo pokoja, je kmalu vedel, da brat spet zahaja h kovaču. Brez pomišljanja je siknil svakinji na uho:

«Pazi, Katra! Krištof te vara z deklino, ki jo je pustil zaradi tvojega denarja . . .»

In Katra se je lotila moža. Napila se je in v pijanosti potožila sosedam. Bila je tako nesrečna!

Črn netopir je obletel vso rávensko vas. Jeziki so podivjali. Drugo nedeljo je zagrmelo s prižnice: ne prešuštvuj! In ko je župnik pripomnil, da se držita razuzdanstvo in svobodomiselstvo za roke, so se zapičile vse oči v Lucijo in v Krištofa Blagaja . . .

Kovač je poslednji zvedel, kaj govorijo ljudje. Pljunil je od studa. Toda pomislil je, da ima vsaka hiša samo eno čast. Ne srd ne preziranje nista mogla zamašiti hudobnih ust. S težkim srcem je prosil Krištofa, naj ne prihaja v vas, kadar ni velike sile.

In Krištof ga je razumel. Namestu da bi hodil k Andreju na dom, se je srečaval z njim za vasjo, pri krčmarju in v trgu, kjerkoli na potih, o katerih je vedel, da jih ima. In spet ni ostalo med njim in med kovačevo hčerjo drugega kakor brezupne slutnje, ki so molče usihale v noč.

Ostala pa je govorica. Obrekovalci so jima zamerili še to, da sta vedela drug za drugega. Kdo je utegnil paziti? Kdo je bil porok, da se za to svetniško hinavščino ne godi baš tisto, česar biti ne sme? Vsako noč je kdo smukal okoli Možinove hiše, da bi zasačil Blagaja, kadar pride vasovat . . .

Kovač se je naveličal tega pekla. Prijateljstvo je bilo prijateljstvo, toda čast je bila čast. Kolikokrat je med delom ugibal, kaj naj stori in katero pot naj izbere, tolikokrat je začul govor kladiva: kar je zlo, pokončaj! . . . Sanje nedavnih pomladi so se bile izpremenile v zlo. Treba jih je bilo izruvat s koreninami in izbrisati vsako sled o njih. Treba je bilo poslati Lucijo drugam, treba se je bilo odvezati od Blagaja . . . Toda kako? Pošten človek ni smet, da bi ga tebi nič, meni nič odpihnil z rokava!

X.

Iz teh oklevanj ga je rešila usoda, ki ni hotela, da bi se kovač in Krištof razšla. Njiju niti sta bili zvezani, kako bi jih razvezala?

O Veliki noči leta 1913. je stopal Krištof Blagaj po svojem gozdu in je izbiral smreke za zgradbo novega skednja. Dospel je v tisti konec, ki je bil pred petimi leti še Jelenov; rajnki oče ga je dokupil, da ne bi ločil njegovega lesa od ženinega, ki je bil zdaj z mlinom vred Aleševa last. Krištof je dobro pomnil mejo. Na dan kupčije so je obšli vsi skupaj: on, ranjki Blagaj in rajnki Jelen ter Miškovec in Možina kot prič, zakaj pred petimi leti je bil zastran kovača še božji mir. Oče je že takrat nameraval deliti posestvo med sinova in je zato hotel, da bi se vedelo, čigavo je kaj. Še stare mejnike so pustili na njihovih mestih. «Pazi, ne pozabil!» je zabičeval Blagaj pri vsakem koraku. In Krištof je pazil, kakor le more bodoči gospodar. Glej, tod je bilo še njegovo, tamle že bratova zemlja . . .

V dolini, tik na meji, kjer je bil svet valovit in razoran po hudournikih, ki so drli tod mimo v mlinski potok, je zdajci osupnil. Tri, štiri najlepše smreke so bile posekane; samo štori in okleščki so še zaznamovali kraj, kje so stale! Krištof ni hotel verjeti očem. Ali bi se mar motil? Stekel je nazaj. Da, tod je šla meja, in tod, in tod; tam, zraven velike bukve, je moral biti mejnik . . . Ne, ni ga bilo. Kraj, kjer je stal, je bil razrit in zasut po vodi. O mejniku ni bilo sledu!

In vendar je pomnil oboje, bukev in mejnik. Rekel si je tudi, da voda ne more odnesti tako velikega kamna. Ko se je ozrl, je zagledal trideset korakov od sebe podoben kraj in podobno bukev. Kraj ni bil pravi, bukev je bila druga; toda pod bukvo je stal mejnik . . .

Tak tako! Brat Aleš je prestavil mejnik in je sekal v njegovem!

Sapa mu je zastala. Srd, s katerim čuva naš kmet svojo dedno posest, ogorčenje poštenjaka nad nepoštenjem, togota na brata, ki mu je kral drevesa, kakor mu

je hotel ukrasti nasledstvo in dom — vsa ta burja čuvstev je hkratu izbruhnila v njem. Besno je pograbil bukov kol, vzdignil mejnik iz jame in ga postavil nazaj na pravo mesto. Toda smreke, kje so bile? Kolotečine so kazale proti mlinu. Blagaj je krenil za njimi. Že od daleč so se svetila z dvorišča obeljena debla. In mlinar je stal pri njih in se je režal bratu naproti.

«Tat!» ga je pozdravil Krištof. «Odkod so te smreke? Kje si jih ukral?»

«Nisem tat in nisem jih ukral,» se je prevzetno odrezal Aleš, mežikaje z očmi, čeprav je pozelenel kakor voda v njegovem jezu. «V svojem sem jih posekal!»

«Lažeš, sekal si v mojem!» je zarohnel Blagaj. «Mejnik si prestavil, po tujem si iztegnil roko . . . Da ti ni žal Blagajevega imena!»

To se je razkoračil Aleš! Njemu take besede v obraz! Če bi vsaj vprašal ljudi, kateri izmed njiju dveh je pošten in kateri je zmožen prestavljati mejnike . . . Star pregovor pravi: povej mi, s kom se družiš, in jaz ti povem, kdo si! Vidi se, kako kdo spoštuje Blagajevo ime . . . Ne, on se ni dotaknil mejnika. Mejnik stoji, kjer je stal, in gorje mu, kdor ga premakne. Še je pravica na svetu! Pa naj ga toži, ako mu kaj ni prav . . . Njemu, to! In kdo? Takle brez verec, ták svobodomislec, ták liberalec in kaj vem kaj! Takle možinovec in srbofill!

Krištof je odšel brez besede. Čez pol ure se je vrnil z Medvedovim Boštjanom, z dvema hlapcema, z vozom in parom konj in z vso pripravo. Toda Aleš je stal s puško na straži; njegov kosmatinec je bil odvezan in na smrekah so sedeli štirje prijatelji z debelimi koli v rokah.

«Udarimo,» je rekel Boštjan. «Kaj bi se pričkal, ko vidiš, kje jih srbil!»

Kri bi bila tekla, da ni prišel mimo mlina stari stražmešter Vodička, Čeh po rodu, eden redkih tedanjih orožnikov, ki so pustili za seboj dober in časten spomin. Z rezko spretnostjo je najprej ločil nasprotnike; nato je dognal, zakaj so se sprijeli.

Namuznil se je pod sivimi brki. Eh, koliko prestavljenih mejnikov je pomnil on v teh krajih in koliko krivično pose-

kanih dreves! Za tako stvar je bilo pač škoda razbitih glav in kazenskih posledic. Dopovedoval je Krištofu, da ne more vzeti smrek, dokler mu jih ne prizna sodnija, ki je zato na svetu, da ni treba s kolom iskati pravice.

«Še bolje,» je dejal nato, strogo gledaje mlinarju v spačeno lice, «še bolje bi bilo seveda, če bi se pogodila med seboj. Tisti, ki je kriv, naj odneha in mir besedi. Sramota je hujša od paragrafa.»

S temi besedami se je obrnil in modro nadaljeval svojo pot.

Toda Aleš se ni bal sramote in ni hotel vrniti prisvojenih smrek. Pravica Krištofa Blagaja je šla pred sodnika.

Med Aleševimi pristaši je spet zahrumelo: brat toži brata! Kovačev prijatelj Blagaj toži vrlega, značajnega mlinarja, da si je prisvojil njegove smreke! Kakor da ni vsakomur jasno, kdo je kriv, če je krivda . . .

Razvedelo se je, da bo v gozdu ogled: priči naj pokažeta, kod gre meja in kje je bil postavljen mejnik. «Ali bosta povedala resnico?» so se vpraševali dobri ljudje. In gošpod Vojska je pridigal kar o dveh zapovedih namah: Ne kradi! Ne pričaj po krivem zoper svojega bližnjega!

Stari Miškovec se je res ustrašil. Prišel je h kovaču, počehljal se za ušesom, čenčal o tem in onem in vprašal naposled:

«Čuj, ongá . . . Pričevala bova. Ali ti še pomniš, kod gre meja?»

«Kaj ne bi pomnil? Meja gre tam, koder vem, da gre.»

«Jaz pa ne vem, Andrejec . . . Bil sem že v gozdu, gledal sem. Lahko bi šla pod eno bukvo lahko bi šla pod drugo . . . In če se zmotim, bo smrten greh.»

«Grešiti pa nikar,» je rekel kovač. «Reci, da ne veš, in zanesi se name. Jaz vem.»

Drugi dan po tem razgovoru se je z medenim obrazom privil Aleš in je prosil Andreja, da bi stopila v hišo.

«Kar tu povej, kar imaš,» je mrko dejal Možina. «Sama sva v kovačnici. Zame je tu slovesen kraj.»

Mlinarjev obraz je postal še slajši.

«Pričeval boš, kovač . . . Ali dobro pomniš mejo?»

«Menda jo pomnim, če bom pričeval! Kovač ne govori tja v en dan, kadar dvigne tri prste.»

«Da se ne zmotiš, Andrej: dve bukvi sta tam, dve podobni, ena debela, druga tanjša, trideset korakov vsaki sebi . . . Lahko bi se zagledal in bi zamenjal eno z drugo.»

«Nu, pod katero je stal mejnik?» ga je prekinil kovač.

«Sam veš, da je stal pod tanko, ne pod debelo,» je rekel mlinar, predrzno gledaje Andreju v oči.

«Če veš, da je stal pod tanko, zakaj te je debele strah?» je zagrmel Možina. «Človek! H komu si prišel? S kom govoriš, koga zapeljuješ? In v kaj! . . .»

Žile ob njegovem čelu so nabrekli v grčave korenike; izpod obrvi mu je bliskalo, brada mu je štrlela naravnost.

«Ne zmoti se, Andrej,» je šepetal Aleš, ne meneč se za kovačevo jezo. «Spomni se, kod gre meja . . . Kar hočeš ti dam, samo da se spomniš prav: pod tanko . . .»

Možina je zardel in pobesil oči. V zadregi je vzel železo iz ognja in ga je položil na naklo.

«Bog Oče nebeškil» je zastokal v sebi. «Daj, da ne premislim! Daj, da se ne utogotim!»

«Pričaj zame, Andrej: pod tanko bukvo . . . Kar hočeš, kolikor hočeš . . . Reci, koliko . . .»

«Zdajle ga ubijem,» je utripalo v kovačevi glavi. Levica, ki je držala žareči kos, mu je trepetala, desnica je krčevito stiskala kladivo. «Človeka, ki govori take besede, je treba ubiti. Čeprav bo strahota . . . Bog pomagaj, ubijem ga.»

«Ne pričaj za Krištofa,» je šepetal Aleš, ki je krivo razumel ta molk. «Zame pričaj . . .»

«Tàk ne za debelo bukev?» je vprašal Andrej. Njegov glas je bil tišji od vetra.

«Nikar! Za tanko . . .»

«Zakaj ne za debelo? Zakaj ne za Krištofa?»

«Zato, ker je spravil tvojo hčer ob dobro ime . . .»

Možina je udaril. Toda mlinar je skočil v stran, kladivo je usekalo v prazno. Klešče v levici so izpodrsnile in zinile, rdeče železo je palo kovaču na golo nogo . . . Še je planil, tuleč kakor zver. Še je treščil lopova v loku na cesto.

Nato je klecnil vase. Utonil v bolečini, ki je besnela iz stopala navzgor.

Lucija se je vrgla iz hiše. Smrad po sežganem mesu ji je udaril v obraz. Oče je komaj dihal. Iz rane v pregibu mu je curljala kri...

Tri dni po tem je bil v gozdu ogled. Vsa vas se je gnetla okoli komisije. Prišla sta Blagaj in mlinar, prišel je Miškovec, da bi pričal; le Andreja Možine ni bilo nikjer. Zdravnik mu je bil zabičil, naj se ne gane iz postelje, ako mu je do cele noge.

Oča Miškovec je govoril tako, da ni bilo zamere ne temu ne onemu; mejnik da je stal pod bukvo, ako ne pod debelo, pa nemara pod tanko. Bukev je bila, to priseže z obema rokama. Če bi rekel, katera, bi storil smrten greh...

Aleš je že dvigal glavo, ko je završalo:

«Kovač! Možina gre!... Andrej bo pričal!...»

Množica se je razmaknila in zamrla. Ob palici, naslonjen na pomočnika, se je mukoma bližal kovač, bled in divji, z groznico v očeh, z zobmi zaritimi v ustnico. Noga v krvavem povoju se je vlekla za njim, kakor da ni njegova.

Krevljaj je naravnost proti veliki bukvi. Toliko da je lezel naprej. Njegovo hropenje je rezalo v šum dreves. Pod bukvo je obstal, pogledal sodnika in svečano iztegnil prst:

«Tukaj!» Votel je bil kovačev glas. «Na temle kraju je stal mejnik, kakor gotovo mi Bog pomagaj...»

Rekel je in je omahnil, kakor se nagne izpodsekan hrast...

«Mar bi mi vzeli gozd, Andrej!» je zamrmral Krištof, ko so ga nesli domov. «Zakaj si prišel!»

Rana se je prisadila, Možina je moral v bolnico. Čez nekaj tednov se je vrnil z leseno nogo. Lucija je milo jokala in mlinarjevi prijatelji so govorili, da je to kazen božja, ker je po krivem pričal za svojega pajdaša.

Toda Blagajeva pravica je bila izkazana.

Po vsem tem ni moglo biti govora o kakem razhodu med njima. Treba je bilo stati s hrbtom ob hrbtu, sovražnikom na kljub, in delati svoje delo. Treba je bilo učiti

nevedne, bodriti omahljive in utrjevati verujoče, da bi bili vsi pripravljeni, kadar pride veliki čas.

In spet je šla po Ravnah kovačeva beseda in uporna pesem kladiva se je spet glasila preko vasi:

«Kar je krivo, ravnaj! Kar je zlo, pokončaj!...»

XI.

Sovraštvo do kovača in njegovih somišljenikov je vzplamenelo po pravdi med bratoma še huje nego dotlej. Postajalo je tolikšno, da niti gospod Jakob Vojska, ki ga je bil zasejal, ni več spoznal svojega dela. Tisti, od katerih bi bil človek najbolj gotovo pričakoval zgleda krščanske ljubezni, so iz dna srca privoščili Andreju, da je izgubil nogo. Radovali so se Krištofove domače nesreče in hvalili Boga, da ga je oženil s pijanko, ki očitvidno ni bila pri pravi pameti in mu niti ni rodila otrok. Če bi bili vedeli, da morejo z molitvijo izprositi rávenskim svobodomislemcem kugo in kolero, bi bili dajali v ta namen za maše. Vse, kar je bilo zanje prav, je bilo nasprotnikom krivo. Ko je dne 30. junija 1913 Bolgarija zavratno udarila na Srbe, je marsikateri brezumnež v Ravnah goreče želel Bolgarom zmage, samo zato, ker sta kovač in Blagaj obsojala bratomorni boj...

A tako je bilo takrat po vsem svetu. Strupeno ozračje mržnje in nestrpnosti je davilo Evropo od vzhoda do zapada. Zatirani so stresali svoje verige in zbirali moč, da bi jih zdrobili, tlačitelji so se pripravljali na poslednji, odločilni boj za svetovno oblast.

Najtežja soparica je pritiskala v Avstriji. Dvoglavni orel si je brusil kremplje in je meril z njimi na jug. Kmalu ali nikoli! Pred vsem pa je bilo treba pohoditi seme, ki ga je raznesla balkanska burja in iz katerega je že klil vihar. Mladina, slovenska, hrvatska in srbska, je oznanjala en narod, eno ime in eno svobodo. Ni se bala ne ječ ne vešal. Smejala se je vsemu, pred čemer so trepetali očetje. Mislila je glasno in njene besede so vihrale na vzbuno kakor nekdanj kresovi vrhu gorá.

O, kako draga je bila Andreju in njegovim zvestim ta vroča uporniška mladina!

Študentje, ki jih je spoznal v Ljubljani, ga niso pozabili in on ni pozabil njih. Pisali so mu pisma, katerih se je učil na pamet, da jih je lahko sežgal. Ko je ležal v bolnici, so mu nosili knjig in česar si je zaželel. Ko se je vrnil v Ravne, so skrivaj prihajali v poset. V pogovorih z njimi je kovač spoznal, da dere val, na katerem plava, čedalje hitreje v svojo usodno smer. Imeli so čudne, vznemirja-joče besede, ki so poganjale kri v glavo. Da je treba začeti kmalu. In da je pot do svobode povsod enaka, na Balkanu in drugod. Brez boja ni zmage, brez žrtev ni odrešenja!

Enega izmed njih, ki je bil posebno ognjevit in ganljivo čist v svojem strastnem navdušenju, je Andrej naprosil, da bi izpregovoril njegovim najbolj zanesljivim prijateljem «par besedi». Zbrali so se zvečer ob zastrtih oknih, vsa tista izbrana petorica, ki jo je nazval svojo revolucijo- narno družbo in ki je klicala drug drugega z imeni prstov na roki. Dijak, svetlolas fant s prelepimi očmi, je vstal in je govoril kakor iz uma. Njegove oči so se razbleščale v dvojico fanatičnih ognjev, njegove nedolžne roke so se krčile na prsih, iz njegovih mladeniških ust so vrele take besede, da je osupnil celo kovač. Treba je bilo začeti neutegoma, napasti trinoge z vsakim sredstvom, rušiti nasilje s puško in bombo in ne vpraševati, kaj bo!... Samo «kazalec» Krištof in «sredinec» Boštjan nista pre- bledela, ko je govornik vzneseno obljubljal prisotnim «prstom» vrv in kroglo kot višek vseh nagrad; s «prstan- cem» in «mezincem» pa je imel bradati «palec» obilo posla, preden jih je potolažil...

Andrej Možina je trdno veroval v stvar. Poznal je svoje srce, da je zanesljivo kakor kladio v njegovi kovačnici. Tàk kmalu! Ali bo živ čakal svobode? Morda mrtev... Brez strahu je mislil na to. Niti skrb za Lucijo ga ni motila. Kadar vzdigne veliki Mojster narode in jih stori svoja kladiva v imenu pravice, takrat mora biti srce trdo kakor železo in mrzlo kakor led...

Tàk kmalu? Treba je bilo počakati vsaj še toliko, da bi bili pripravljene in utrjene vsi, ki so bili dobre volje. Vsaj še tri leta... vsaj še dve...

Toda razpaljena kri mladine je bobnala na dejanje.

XII.

Palec se je veliko zanašal na kazalca; a Krištofa je njegov težki križ neprestano pritiskal ob tla. Katra je postajala vsak dan bolj čudna, njene besede so bile čedalje zagonetnejše in v njenih pijanih očeh se je svetlikala vse bolj in bolj vznemirljiva luč. Na binkoštno nedeljo l. 1914., prav tedaj, ko so revolucionarji snovali v sosednjih vaseh tri nove petorice, je v moževi odsotnosti nenadoma strgala obleko s sebe in stekla gola po vasi, kričeč, da je v njeni glavi ptič, ki «kljuje, kljuje», in da ga pojde utopit v Alešev jez...

«Kaj ne bi zblaznela pri taki zverinil!» je rekel mlinar, ko je brat odpeljal nesrečnico na Studenec.

In vendar je bil Krištof sam bolj nesrečen od nje. Zavest, da stoji na točki, s katere ni bilo poti ne naprej ne nazaj, ga je sukala v sebi kakor vrtinec obupa. Žena, ki je izpreminjala sleherni trenutek njegovega življenja v pekel, je bila mrtva za vse druge ljudi, samo zanj je bila živa. Bolj živa ko kdaj. Prej Katra, ki ga je odbijala s svojo grdoto, Katra prepirljivka, Katra, ki je pila, je zdaj postala pred vsem tista Katra, ki ga je ločila od Lucije. Od nje, s katero bi bilo njegovo življenje dosmrten raj! Dokler je imel ženo pred očmi, je toliko trpel od njene odurnosti, da je časih pozabljal to, kar je bilo glavno. Zdaj mu je glodalo možgane noč in dan.

Katra je bila zazidana v svojem grobu. Bila je daleč od njega, oddaljena za vse žive dni; Lucija pa je bila blizu, tako blizu! Prav to ga je gnalo v zmedo. Ves njegov kes in vsa tajna žalost za kovačevo hčerjo sta se prelivala v koprnenje po njej. Toda bil je mož žive žene, bil je Andrejev tovariš in drug! Kako naj bi ukanil njegovo zaupanje? Kako naj bi utešil svojo ljubezen s tem, da bi jo ponižal? Kako naj bi storil tisto, kar bi storilo v njegovem položaju na tisoče drugih ljudi?

«Bodi mož, Blagaj!» mu je rekel kovač tisti dan... Da, Krištof je čutil, trebalo je biti mož. Treba je bilo vdano misliti na to, da se bosta srečavala kakor doslej, on sam

in ona sama, oba polna ljubezni drug do drugega in vendar obsojena v ta brezupni glad srca, ki ne sme biti uslišan do smrti... Kako bedno bo to življenje in kako dobrodošla bo smrt, kadar pride!

Predstava smrti je nesrečnemu vselej v uteho. Tudi Krištof se je tolažil z njo. Dokazoval si je, da mu bodočnost ne obeta ničesar več; njemu se ni bilo vredno ogibati prilike, da položi glavo za dobro stvar. Kdo bo plakal za njim? Ali se oddahne! Ali se oddahne...

XIII.

Ta misel ga je spremljala tisto solnčno nedeljsko popoldne v juniju, ko sta z Možino počasi korakala skozi gozd. Vračala sta se iz Loga, poldrugo uro oddaljene vasi, kjer sta imela pri učitelju sestanek z dobrimi znanci... Bil je sveti Vidov dan; mladi učitelj je s preprostimi besedami opisal kosovsko žaloigro leta 1389., ko je na Vidov dan propalo srbsko carstvo v krvavi bitki s Turki. Pripovedoval je, kako ni srbski narod nikoli pozabil osvetnega dolga, kako je pel o mrtvih junakih in častil njihov spomin, dokler ni po petstoletnem trpljenju in verovanju osvobodil Kosova, grobišča svojih dedov. Nato je pokazal, da je vsa jugoslovenska zemlja razen Srbije eno samo širno Kosovo, pokrito z grobovi naše slave in sreče, ki bi lahko bila, a ni smela biti. Kakor je vladal Srbom sultan v Carigradu, tako vlada nam sultan na Dunaju in njegova pest ni nič manj okrutna od turške. Avstrija tepta naše pravice, skruni naše dostojanstvo in zasmehuje naše svetinje. Glejte, danes, na Vidov dan, ki je vsakemu Srbu največji vseh godov, se šopiri v Sarajevu prestolonaslednik Franc Ferdinand, naš bodoči tlačitelj, ter zasmehuje Srbe in nas vse z razstavljanjem svoje samosilniške gloriije. Kakor tam doli, tako je pri nas na Slovenskem. Kdaj se oddahne naša Kosovo, osvobojeno izpod tujega jarma? Kmalu! Bliža se ura, ko izdere Srbija meč za svobodo zaslužjenih bratov. Bliža se dan, ko bomo smeli tudi mi pokazati, da hočemo svojo prostost. Čujmo in pripravljajmo se, da nas ta dan ne najde spečih!

Kovač in Krištof sta vsa pot govorila o tem...

«Še dve leti,» je računal Andrej, «in bomo pripravljeni. Oborožimo se, povsod bomo imeli svoje tajne čete... Srbija pritisne z juga, Rusija s severa, Francoz na Nemce, mi v hrbet. Rušili bomo mostove in železnice, razstreljevali skladišča, poganjali transporte v zrak in širili zmešnjavo. Na dogovorjeno znamenje se vzdignemo in udarimo... Vroče bo, prijatelj,» je dodal čez nekaj trenutkov. «A človek bo vsaj vedel, da umira za dobro stvar.»

«Prav,» je rekel Blagaj, «mene ni strah umreti. Nihče me ne bo pogrešal. Misli name, Andrej: prvi na vrsti sem jaz.»

«Eh, bratec, do smrti imamo vsi pravico. Tudi drugi ne bomo zaostajali, Bog ve, da ne!»

Obmolknila sta. Mehak večer se je rumenil za smrekami. Vse je bilo tiho, le kos je žvižgal v drevesih in kovačeva lesena noga je umerjeno poškipavala. Vzlic temu blagemu občutju se tovariša nista mogla ločiti od misli na smrt.

«Umreti bo treba,» je povzel kovač po dolgem molčanju. «To ni težko. A treba bo tudi ubijati. To bo težje.»

Krištof se je začudil.

«Kako pa, kadar ubijajo za cesarja? Tu boš imel pred seboj trinoge, ki nas ubijajo že tisoč let! Ali boš ti nje, ali pa bodo oni tebe.»

«Ne, čuj,» je vztrajal Andrej. «Človek je posebna stvar. Ne moreš si ga misliti brez duše in ne moreš ga ubiti brez greha... Seveda, kdor ti grozi z orožjem, tistega ne utegneš pregovarjati... Dobro. Toda lahko se zgodi, da moraš ubiti človeka, ki nima orožja v rokah in ne sluti ničesar. Škodljiv je, na poti je svetim pravicam, ki niso samo tvoje, ampak vseh dobrih ljudi, in treba ga je odstraniti... Ali bi ga ti ubil?»

«Ali ga ti ne bi?»

«Vidiš, to je tisto... Ne gre, da ne bi mogel, kadar pride taka ura. Vem pa, da ga zdajle ne bi mogel ubiti.»

Spet sta molčala.

«Težko je,» se je oglasil Krištof čez nekaj minut. «Človeka, ki se ne brani...»

«Storil bi, če bi vedel, da mora biti,» je zdajci rekel kovač. «Ne sam iz sebe, ampak zaradi vseh. Kadar gre za ljudstva, ne gre za ljudi... In kadar si vzame Bog

človeka za kladivo,» je dodal kakor v sanjah, «takrat mu ni žal ne tistega, ki ga udari, ne kladiva samega...»

Tako sta se približala kovačnici. Ko sta zavila iz gozda, je bil večer že rdeč. Krvava zarja je stala za hribi kakor jezero in oblaki so črtali vanjo svoja pošastna otočja. Rahel somrak je stapljal oblike hiš in dreves; vsa vas se je zdela strnjena v živo celoto in je ležala pod bregom kakor velika žival. Toda žival je bila nocej vznemirjena. Izpred cerkve se je slišalo razburjeno govorjenje.

«Kaj bi utegnilo biti?» je pomislil Blagaj. A v tem je videl, da se razvija z zvonika črna zastava.

Tudi kovač se je zavzel. Pred hišo je stal Boštjan in je nekaj pripovedoval Luciji, ki je sedela na pragu vsa prepadena, z rokami sklenjenimi na krilu. Ko je opazil Možina in Krištofa, jima je stopil naproti.

«Dali so mu!» je zamrmral s hripavim glasom, gledaje Andreju v oči. «Ubit je.»

«Kdo?» se je zdrznil kovač.

«V Sarajevu. Prestolonaslednik. Ustreljen z ženo vred. Oba sta mrtva.»

Andrej Možina je globoko zasopel in zblodil z očmi preko doline. Minuto ali dve je stal kakor kip. Nato se je osvestil. Pogledal je Krištofa in Boštjana in hčer in je videl, da čutijo vsi trije tisto kakor on. Ne groze, s katero je malo prej mislil na to, da naj bi ubil neoboroženega. Spoznanje, da je to m o r a l o biti, ga je prešinilo mahoma, neizbežno kakor smrt. Taka dejanja se porajajo iz bolesti milijonov, in kaj je proti tej bolesti smrt dveh ljudi in enega edinega greh? Vse to je čutil kovač. A čutil in slutil je tudi, da zdaj prihaja ono, kar se je bližalo vse te čase. Prihajalo je prezgodaj...

Lucijine oči so široko vpraševale s praga: kaj bo zdaj?
«Vojna bo!» je rekel kovač.

Beseda mu je pala iz ust, nepričakovana in tuja kakor glas drugega človeka. In ko je spustil oči po obrazih okoli sebe, ga je zdajci prevzel občutek, da niso več tisti, ki so bili včeraj in davi ali uro poprej: hči, Krištof, Boštjan in vsi ostali ljudje tod blizu in daleč in širom zemlje so bili v tem trenutku samo še snov, na katero se je spuščala roka Neznanege, da bi zgnetla iz nje svoje delo...

Stopili so v izbo. Moški so sedli za mizo, Lucija se je naslonila na peč. Tiho in pridušeno, kakor bi slutili, da prestajajo vse pravice mnogih milijonov ljudi in da ga kmalu ne bo več varnega skrivališča na zemlji, so jeli govoriti o tem, kar se je bilo zgodilo, in o tem, kar bo.

«Vojna!» je ponavljal Blagaj kovačevo besedo. In nekaj v njegovih prsih je odmevalo: vojna — prezgodaj!... Našla jih bo nepripravljene, nje tu v Ravnah in vse ostale, ki so čakali svojega dne. Karkoli so nameravali, nič izmed vsega se ne bo moglo zgoditi. Namestu da bi sami ustvarjali svojo usodo, bodo koprneli v strahu in trepetu, trpeli sam Bog zna kako in veliki bodo kockali med seboj za njihovo dušo. Ne Krištof Blagaj ne Andrej Možina ne Medved Boštjan, nobeden ne bo umiral za dobro stvar, nobeden iz svoje volje; kogar zadene, bo taval v klavnico kakor živinče brez volje in brez imena, da pogine v boju z o p e r pravično stvar!

In Lucija, kakor bi z duhom spremljala njegovo misel, je trepetala:

«Na vojno pojde... Umiral bo in jaz ne bom vedela, kdaj in kje. Še mrtvega ne bom smela kropiti, še drobne solze mu ne bom potočila na grob!...»

Kovač tisto noč ni zatisnil oči. Vedel je, da vojna vzlic vsemu še ni tako gotova kakor marsikaj drugega. Jutrišnji dan bo vseh Judežev dan! Treba se je bilo oborožiti s pravo mislijo in pravo besedo; treba je bilo uganiti vse, kar je utegnilo priti... In je ugibal. Strmel je v bodočnost. Preživljal je vse, kar se je godilo potem. Poslušal je uro na zidu, ki je tikala v vsako tišino njegovih misli:

«Vojna!»

Vojna! Divja beseda, okruten zvok. Slutnja, blazna v svoji ogromnosti. Ogenj, grom in dim. Kri. Stotisoči mrtvih. Razvaline mest in vasi, štrleče v nebo, ki ne sliši molitve. Grobovi...

Vojna. Udar neizmernih gmot druga ob drugo.

Udar... Kladivo ob nakovalo ali naklo na kladivo?

«Naklo na kladivo!» je molil Andrej po svoje. «Pravica bodil! Čuj, Ti tam gori: naklo na kladivo! In mene vmes, ako je taka Tvoja volja...»

XIII.

Drugi dan so v Ravnah malo delali. Vse je bilo razburjeno, mlado in staro se je prerekalo in prerokovalo. Ljudje so v gručah stali na vasi. Tu je žalovala preprosta duša za «blagim nadvojvodo», tam je goreč pristaš razglašal izrek gospoda Jakoba Vojske, da so vsi Srbi morilci in da niso naprednjaki, Sokoli in drugi taki brezverci nič boljši od njih. Stari očanci so napovedovali vojno, drugi so trdili, da je ne bo; eden je celo razlagal, da bo vojna gotovo kmalu in ne zaradi prestolonaslednika, ampak zato, ker je na svetu preveč ljudi: vsi cesarji se že dogovarjajo, kako bi jih pretrebili... Ženske so vpile najglasneje, kakor vedno; in otroci so strmé poslušali starejše ter ponavljali besede, ki so jih čuli iz njihovih ust, te čudne, razjarjene besede, za katerimi si niso predstavljali ničesar.

Molčali so le tisti, ki so jim bila srca polna takih misli, da se v tem trenutku niso več upali govoriti...

Vse oči so uhajale v daljavo, kjer se je moral zdajzdaj pokazati pismonoša izza cestnega ovinka. Nekateri so mu šli daleč naproti, drugi so stregli nanj izpred hišnih vrat; ko je došel na sredo vasi, je bila njegova torba izpraznjena. Tako naglo še ni nobenkrat opravil.

Posebne izdaje ljubljanskih časopisov so prilile olja v ogenj občega razburjenja. Vsak je našel v njih vse, česar je potreboval. Tu ni bilo samo povedano, kako se je zgodilo in kdo je storilec; bilo je tudi naznačeno, kaj mora vsak občutiti, kakšna naj bo njegova misel in kakšna njegova beseda. Fanatični mladeniči, člani velesrbske zarote, razpredene po vsem jugu Avstrije, so prelili vzvišeno kri Njegovo, ki je bil steber monarhije, bodoči obnovitelj njene moči, poln načrtov za srečo narodov! Vsi milijoni zvestih podanikov so plakali za njim, vse cesarstvo je bilo oblitó s solzami! Zastran zarote je bilo seveda vse jasno kakor beli dan: niti so vodile v Beograd, kriva je bila vsa Srbija in prav nikakega spora ni moglo biti o tem, da je zaigrala svojo pravico do obstanka. Treba

je bilo streti kači glavo; to so zahtevali vsi avstrijski narodi, posebno pa naše dobro slovensko ljudstvo. In zelo odkrito je bilo povedano, koga ni šteti med slovensko ljudstvo: kdo so «veleizdajniški elementi», ki v sporazumu s Srbi izpodkopavajo temelje Avstrije, izvržki slovenskega naroda, ki jih je treba pogaziti prav tako kakor vnanjega sovraga...

Tak je bil kužni val hlapčevstva in steklega ovaduštva, ki se je razlil ta dan v tisoče slovenskih vasi in v stotisoče preprostih src. Res je bilo, da niso pisali tako vsi listi, a tudi besede tistih, ki so izkušali pisati drugače, so padale kovaču in njegovim prijateljem kakor kamenje na srce. Tudi tu so obsojali in zatajevali; namestu včerajšnjega bodrila sta zdaj strmela izmed vrstic prepadenost in strah. Kar je bilo pred dvema dnevoma najsvetlejša vera, je mahoma postalo madež, ki ga je trebalo izbrisati za vsako ceno... Vsi zvesti širom deželá so zdaj spoznali, da bo tako, kakor jim je velela prva slutnja: zgodovina je prehitela neodločne in boječe, njena kolesa so že škripala, da bi zbobnela preko njihovih usod. Trenutek je bil tu, in nič ni bilo pripravljenega! Zdaj ni preostajalo drugega kakor molčati in tajiti; zdržati, čeprav v strahu in trepetu, ohraniti se vzlic vsemu in privaditi roke moledovanju, da izprosijo na koncu vsaj drobtinico tistega, kar bi morale biti zavojevano...

S takimi občutki v srcu je Andrej poslušal Lucijo, ko je v izbi na glas čitala vesti o dejanju Gavrila Prinčipa. In zdajci se mu je zazdelo, da vidi sredi preplaha in malo-dušja, sredi samoponižanja, ščuvanja, robstva in ovaduštva, sredi teme in soparice pred nevihto vendarle svetlo točko, čisto in jasno luč, ki stremi naravnost proti nebu. Kakor v sanjah je z duhom ugledal jetniško celico, v celici trdo ležišče, na njem človeka, uklenjenega na rokah in nogah. Jetnik je bil mlad, skoro še deček; njegovo telo je bilo pokrito z ranami, njegov obraz razbit od pesti, njegovi črni lasje so izginjali v sesedeni krvi... Okoli tega mladeniča so stali vsi sovražniki, vojniki in oblastniki, biriči, sodniki in ječarji, in so mu grozili in bruhalii vanj svoj gnev.

«Ti, ti si storil to! Morilec! Gorje ti!»

12 je obšlo kovača, da ni mogel molčati.

«O, ti ubogi otrok!» je zastokal, kakor da ga mladenič sliši, in razprostrl roke, kakor bi ga hotel objeti preko vseh daljav. «O, preljubo dete! Kri si pretil in si bil vendar najbolj nedolžen, izmed vseh grešnikov najbolj svet... Koliko ljubezni je moralo biti v tebi, da si vzel zaradi nje to strahoto na svojo vest!... In zdaj te bodo mučili, kakor živali ne mučijo, sodili te, kakor ne sodi človeka človek. Krivičniki bodo pasli na tebi svoje maščevanje, zaslepljeni te bodo preklinjali, bratje te bodo zatajevali, čeprav si se daroval za nas vse... O, ti preljubi otrok!...»

Lucija je spustila čelo na mizo in je glasno zaihtela. Tudi ona je mislila nanj...

XIV.

Popoldne se je Možina odpravil v vas. Vedel je, da ga Ráveni pričakujejo: kaj poreče kovač? Tudi on je prijatelj Srbov; kako bo govoril zdaj? Ali bo obsojal ali bo zagovarjal?

In res so ga pričakovali, nekateri iz škodoželjnosti, da bi ga videli v škripcih, drugi iz tesnobe, da bi jih potrdil, tretji iz radovednosti, češ, kaj bo. Najtežje ga je čakal Aleš. Vendar je napočil čas, da se znese nad prokletim kovačem! Ali bo molčal, ko mu zabrusi v obraz: vidiš, taki so tvoji bratje Srbi, tak si ti, takšni ste vsi, brezverci, veleizdajniki, srbofili! Kdo ve, morda bi ga lahko še drugače ugnal v kozji rog? Srbofile bodo zdaj pač gotovo zapirali... Vsekako je imel prekrasno priliko, da nasiti mržnjo, ki mu je glodala srce.

Ves dan se je nastavljal po vasi. Da ni predobro pomnil, kako je tistega usodnega dne zletel iz kovačnice, bi bil poiskal sovražnika doma. Ko ga tudi popoldne ni bilo na izpregled, si je dal duška sredi ceste.

«Nu, kje je zdaj?» je okliknil župana Gorca, kakor da mora vedeti, koga misli. «Skril se je v svojo jazbino, da mu ne bi kdo s prstom pokazal na čelo... Da, takšni so. Najprej z vsemi razbojniki brat, in kadar bi ga ljudje radi videli, ga išči z lučjo sredi belega dne.»

«Kdo... koga pa?» je otožno vprašal oča Gorec, star in bolehen možiček z vodenimi sivimi očmi.

«Koga drugega kakor kovača!» je vpil Aleš čedalje glasneje, z očmi vabeč poslušalce na kup. «Andreja Možino, prijatelja Srbov! Tistega, ki jih je hvalil v deveta nebesa! Tistega, ki pravi, da so Srbi dobri ljudje in največji junaki na svetu! Zdaj vidimo, kakšna dobrota je Srb in kakšne sorte tič je liberalec, ki ga hvali!»

«Zdaj vidimo,» so pritrjevali Alešovi dobri znanci. «Res vidimo.»

«A videli bomo tudi, kaj premore cesarska vojska!» je kričal Aleš. «Le kje je kovač? Ne upa se več na beli dan? Če bi se le drzil pred moje oči, ali bi mu pretipal obisti!»

Ni še zaprl ust, ko je začutil duh po sajah in usnju. Ljudje okoli njega so se drezali s komolci.

«Kovača kličeš?» je rekel glas za njegovim hrbtom. «Kovač je tu. Nu, kaj bi mu rad? Na dan z besedo!»

Mlinar je odskočil. Njegov obraz je pozelenel. Temne oči Andreja Možine so mu prodirale v dušo. In zraven kovača je stal s stisnjenimi obrvmi Medvedov Boštjan.

«Nu, kaj gledaš?» je povzel Andrej. «Jaz sem. Tisti, ki se ne upa na beli dan. Kovač, ki si ga hotel imeti. Kar govoril!»

«Prav,» se je ojunačil Aleš, videč, da ni drugega izhoda. «Mislili smo, da tičiš v kaki krtini, ali pa da si že pod ključem, ti srbofil! Zdaj uči, zdaj prerokuj! Nu, kaj praviš?»

Kovač je težko zasopel. Vsi so videli, da kroti svoj gnev.

«Tāk reci kaj!» se je rogal mlinar. «Ne upaš se, jeli? Ni je besede, a? Nu, zakaj ne pohvališ svojih Srbov? Zmerom si trdil: naši bratje, slavni junaki, dobri ljudje... In so nam ubili nadvojvodo kakor psa!»

«Kakor psa bo ubil tebe, kdor te bo!» je zarohnel Medvedov in zgrabil Aleša za ramena.

«Pusti ga,» je ukazal kovač. «Pogum, Aleš! Tiplji obisti, povej Možini, kar mu gre.»

«Ne delaj se norca!» je zacvilil mlinar, penec se od togote. «Tu nismo v Srbiji! Govori, kakor se govori, ali pa se poberi k svojim morilcem!»

«Človek,» je rekel Andrej s poslednjim ostankom potrpljenja, «pusti Srbe pri miru. Kar je storjenega, je storil eden . . . nu, dva, trije, kolikor že . . . Bog jih je

videl, Bog jih bo sodil, milo ali nemilo, to nama nič mar! Razumeš?»

«Kako nič mar?» je vreščal Aleš. «Čujte, ljudje božji! Nič mar, je dejal!»

«Še to ti povem: kdor iztegne prst, da bi pokazal na svojega bližnjega, mora biti sam brez greha. Razumeš? Tisti, ki se je z nožem lotil svojega brata, ni bil ne Srb ne kovač. Tudi tisti ne, ki je ponujal Možini denar, da bi ga zapeljal v krivo pričevanje . . . Ti ga poznaš, kdo je bil!»

«Ali slišite, kako se izvija?» Aleš ni imel več glasu. «Na tihem jih odobrava, pa se ne upa povedati! „Jaz bi ga tudi“, hoče reči, pa ga je strah! Povej, odobravaš ali ne odobravaš? Za to nam gre.»

Preko Andrejevih oči se je potegnila rdeča megla, kakor takrat v kovačnici.

«Ali jih zatajiš, ali pa ga treščiš ob tale zid,» mu je šepnil notranji glas. «Druge izbere ni . . .»

Že je skrčil roke, ko ga je ustavila misel na Lucijo. Roke so mu omahnile. In v tistem obupu ga je prevzelo, kakor da vidi z duhom . . . Svečano je iztegnil prst in ga je položil sovražniku na prsi.

«Judež! Bog te bo udaril za to vprašanje . . . Njegova kolesa bodo šla preko tebe in te bodo zmlela pod seboj!»

Vsi poslušalci so osupnili. Pozneje, veliko pozneje so se z grozo spomnili kovačevih besed . . .

Andrej Možina pa se je obrnil in je šel z Boštjanom svojo pot.

«Zapreti ga je treba!» je hripal Aleš za njim. «Obesiti ga s Srbi vred! Vsi ste priče, da jih je zagovarjal.»

Izzivalno je pogledal okoli sebe. Zaman. Najboljši pričaši so majali z glavami. In bolni oče Gorec mu je povedal kar naravnost.

«Mlinar!» je viknil s svojim tankim, tresočim se glasom. «Za pet ran božjih! Andrej je poštenjak, pa naj bo sedemkrat liberalec. Vsi smo priče, da ni rekel tistega, česar ga dolžiš. Da te ni strah, Aleš, da te ni sram!»

Mlinar je zlobno mrdnil z obrazom in je škrtaje krenil domov. Strah ga ni bilo, sram še manj. Ko je tiste dni prvič srečal stražmeštra Vodičko, ga je ustavil in mu je

zaupno povedal, da živi v Ravnah zagrizen srbofil, ki je nemara celo v kaki zvezi s sarajevskimi morilci . . .

Stari stražmešter ga je resno poslušal. Nobena mišica njegovega rdečega obraza ni trenila. Ko je Aleš končal, mu je ostro pogledal v oči.

«Dobro,» je rekel. «Opozarjam vas le na to, da živite s kovačem v sovraštvu, ker ste zaradi njega izgubili pravdo. To ni ugodno za vas . . . In kar se tiče raznih zločinov: vsak ima kaj na vesti in vsak ima slabe prijatelje. Razumete?» Tako govoreč je listal po beležnici. «Ali niste na primer tudi vi zabavljali, ko ste zadnjič plačali davek?»

Njegov pogled je bodel kakor šilo. Vedel je, da ima skopuh, kadar prihaja z davkarije, razžaljenje veličanstva vselej na koncu jezika. In res je Aleš prebledel kakor zid.

«Vidite. Za take besede je v mirnih časih ječa, v vojnih smrt! Nu, kako? Premislite dobro,» je nadaljeval gospod Vodička z grozeče povzdignjenim glasom. «Moj svet je tak: ne tožite drug drugega, ampak bodite vsi skupaj pametni in pa-tri-otični, če ne,» — stražmešter je že rjovel — «če ne, bomo postopali z vami po pa-ra-grafih! Razumete? Gorje mu, kogar zalotim, da je grešil zoper para-graf! Nič mi ne bo za to, če spravim vse Ravne na vešala!»

Mlinar se je kajpak premislil. Malone jokaje je prosil orožnika, naj pozabi njegovo ovadbo . . .

Toda strah je minil, sovraštvo do kovača ni minilo. Še tisti večer o mraku je potrkal Aleš na vrata gospoda župnika, da bi ga vprašal za svet.

Pritlična soba Jakoba Vojske je bila skoro temna; njegova visoka, obilna postava se je črno risala v okvirju okna, pri katerem je stal.

«Tako in tako, gospod . . . Vsi vemo, da je Andrejec največji prijatelj Srbov. Na svoja lastna ušesa sem čul, ko je rekel, da se bo Avstriji še otepalo, ker jih izkuša dobiti podse. Srbi, je dejal, se ne bodo vdali, in volk, ki jih hoče požreti, si bo polomil zobe. V bratstvu z njimi je naša bodočnost, tako je dejal! . . . In zdaj vprašam, gospod: kák človek je, kdor primerja cesarja z volkom? Če ták ni veleizdajnik, kdo je potem? In še liberalec je

povrhu. Vaš nasprotnik, gospod, zopernik naše stranke... Zdaj je prilika, pravim jaz. Le naj ga obesijo ali vsaj zapro, brezvercev ni škoda! Seveda pa...» — in povedal je, kako je naletel pri stražmeštru Vodički.

Gospod Jakob Vojska je strmé poslušal to sikanje slepega sovraštva. Po dolgem molčanju je izpregovoril z negotovim glasom, varaje mlinarja in samega sebe:

«Na vse to sem mislil, Aleš. Kovač je očiten grešnik, liberalec, prijatelj krivoverskih Srbov in v svojem srcu veleizdajnik, o tem ni dvoma... In vendar, Aleš: vojna bo, zapomni si mojo besedo! Krištof, tvoj brat in kovačev najboljši prijatelj, bo moral na vojno. Lahko, da se ne vrne več... Če te bo imel na sumu, da si spravil Andreja v zapor, bo poskrbel za to, da ne postaneš nikoli gospodar na Blagajevem. A ti, ki si dober katoličan in zvest steber naše stranke — ti moraš postati gospodar! Bog hoče, da si pridobiš imetje, s katerim boš lahko služil Njegovi Cerkvi... Misli na posestvo, Aleš. Spravi se z bratom in glej, da se ločita prijatelja. Zdaj ne, Aleš! Razumeš? Vsaj zdaj še ne!...»

Župnik si je izbral besede, o kakršnih je vedel, da pojdejo Alešu do živega. Izbral jih je zato, ker se ni upal priznati ne njemu ne samemu sebi, da ga obhaja groza, ko gleda sadove svojega dela. Kako bo odgovarjal za plaz, ki ga je sprožil on, služabnik božji, v imenu Kralja miru?

Gospod Jakob Vojska je čutil, da bi ta odgovornost zlomila njegova ramena. In čeprav je vedel, da bodo prihajale iz njegovih ust še dolgo besede nestrpnosti in sovraštva, ker ga bo sram pokazati, da ga peče vest, se je vendar ustrašil najhujšega. Ne, ni se smelo zgoditi! In ker gospod Vojska ni vedel besede, s katero bi mogel vobče zabraniti, da bi se zgodilo, je hotel vsaj odvrniti strašni trenutek: ne, zdaj ne...

Posrečilo se mu je. Aleš se je osvestil. Naj je bila mržnja še tako divja, lakomnost je bila močnejša od nje.

«Ne, zdaj ne,» je sklenil sam pri sebi. «Prav ima: zdaj ne! Pozneje...»

A preden je šel, je povedal župniku, kaj mu je obljubil kovač na vasi: da ga bo Gospod udaril in zmlél, ker ga je vpričo drugih izkušal, ali odobrava ali ne odobrava.

«Kako mislite, gospod? Ali bi res utegnilo biti greh?»
«Da . . . ne . . . morda . . .» je zajeceljal Jakob Vojska v stiski svoje duše. «Mogoče je, da Bog noče tega . . . Karkoli storiš, Aleš, eno pomni: jaz ti nisem rekel, odsve-toval sem! Moje roke so nedolžne.»

XV.

Prav tisti večer je stopil stražmešter Vodička skozi zadnja vrata v kovačevo hišo. Nihče ga ni videl, ko je prišel. Poklical je Andreja v izbo, obrnil ključ, zagrnil okna in dejal, ne da bi sédel:

«Svarit vas prihajam, kovač. Dajte roko, da ostane med nama.»

Možina mu je osuplo pomolil desnico.

«Kakor gotovo vam Bog pomagaj?»

«Kakor gotovo mi Bog pomagaj.»

«Sovražnike imate.»

«Vem.» Kovačeve oči so ostale mirne. «Ni me jih strah.»

«Moža ne sme biti strah,» je pokimal gospod Vodička, mrdaje s sivimi brki. «Toda moža je včasi škoda. Posebno, ako je oče. Za očeta ni dobro, da ga imajo ljudje za veleizdajnika. Razumete? Vojna bo. V vojnem času veleizdajnike streljajo. Parašgrafi so parašgrafi!»

Andrej je molčal.

«Kakšen mora biti veleizdajnik, ako noče biti ustreljen?» je strogo povzel žandar.

Kovač je strmel.

«Lisjak mora biti! Paziti mora, s kom govori in kaj in kje. To je prvo. Sezgati mora vsak košček papirja in vsako knjigo, ki ni pa-tri-otična! To je drugo. In kadar kdo sili vanj, bodi lopov, bodi žandar, bodi sodnik, se mora delati pa-tri-ota in tajiti. To je tretje. Laž ni sramota, kadar je sovražnik močnejši od nas! Razumete?»

Možinove oči so zasijale.

«Gospod stražmešter,» je zamrmral, «gospod straž-mešter . . .»

«Molčite in čuvajte se. Tudi brez tega bo dovolj nesreče na svetu. Držite jezik za zobmi, hvalite cesarja in zaupajte v konec.»

«Kakšen bo konec, gospod Vodička?» se je osrčil Andrej. «Kaj mislite?»

«Rus postavi deset milijonov. Računajte!»

«Težko nam!»

«Da. Najbolj tistemu, kdor ima sina. Jaz ga imam. Z Bogom!»

In vzela ga je noč...

Pomenek s stražmešтром je ganil Andreja do živega. Ne zato, ker ga je svaril, ampak zato, ker mu je nepričakovano odkril pod svojo cesarsko suknjo dobro slovansko srce, utripajoče v istem upanju in hrepenenju, kakor je bilo njegovo. Po tem takem je bilo celo več pravovernikov, nego je računal kovač. In kakšnih, in kod! Kdo bi si mislil!

Po tistem večeru je ostalo med njima kakor tajna vez. Govorila nista skoro nikoli, toda kjerkoli sta se videla, je bilo v njiju bežnem in opreznem spogledu nekaj toplega, dobrodejnega, kakor udržano milovanje, kakor stisk zveste roke...

XVI.

Mesec julij je brzo mineval. Dnevi so imeli krila, kakor vselej pred usodnimi dogodki. In čudno: čim bliže se je valil neurni oblak, tem bolj so si ljudje dopovedovali, da ne bo rodil viharja. Tako je bilo v Ravnah in tako je bilo širom sveta. Danes se je razneslo, da Nemčija ne želi spopada, drugič, da posreduje Anglija, tretjič, da sivolasi trinog v dunajskem gradu noče oškropiti svojih poslednjih dni s krvjo. A vse te nade so bile jalove. Sredi besed, s katerimi so ljudje dokazovali drug drugemu, da pojde nevihta mimo, so jim zastajala srca v njeni strupeni sapi, ki je hropla skozi vse vroče poletne noči. Vladinovski listi so ščuvali, ne da bi jih kdo brzdal. In Dunaj, v katerega so bile uprte vse oči, se je zavijal v grobni molk...

Ljudje so govorili o miru samo zato, da bi omamili svoj strah pred vojno. Kdor se vojne ni bal, tudi ni mislil na mir. Krištof Blagaj je zaničljivo odlagal časopise z njihove

vimi pustimi prerokbami o spravi. Zanj je bila vojna gotovost, ne zato, ker so jo sklenile vlade, ampak zato, ker mu je obetala najlažji izhod iz vseh stisk in tesnob. Življenje se mu je zdelo brez vrednosti, misel na smrt mu je bila domača; nesrečnemu in pogumnemu človeku pa tudi tujega gorja ni žal. Le naj zbesni krvoločna pošast, le naj ga stare v svojem divjanju: z njim in z vsemi stotisoči vred bo umirala moreča prošlost, ki je naložila narodom in ljudem toliko zla in bede! Misleč na svojo lastno usodo, na očetovo omejenost, na župnikovo zagriženost in na neumnost svojih sovaščanov si je velikokrat dokazoval, da vsega tega ne bi moglo biti, ako bi bili živeli očetje, dedje in pradedje teh ljudi svobodno življenje v okrilju velikega, združenega, bogatega in prosvetljenega naroda. Tak narod bi bil, da Avstrije ni bilo; žrtvovati se za to, da Avstrija pade in da tak narod nastane, se je zdelo Krištofu že vse te čase dejanje osebne osvete, zadoščanje za svoje lastno gorje. In zdaj, ko je videl, da prihaja odločitev prezgodaj in da sam ne bo mogel sodelovati pri osvobojenju, se je vendarle veselil, kakor se morda veseli jetnik, ko zre skozi visoko rešetko svoje celice v hudožno nebo: nevihta prihaja, strela bo udarila v ječo in ječa bo zgorela, čeprav z jetnikom vred!

Opazoval je vedenje ljudi okoli sebe, trpko se čudeč nežnosti, ki je zavladala med njimi: možje so postali prijaznejši do svojih žena in otrok, žene in otroci do mož in očetov; v razgovorih in pogledih med vaškimi fanti in njihovimi dobrimi znankami je bilo čedalje več mehkoobe, čedalje več otožne misli na slovo. Vsak je imel svojce, ki so trepetali zanj, le on, Krištof Blagaj, ni imel nikogar. Imel je v blaznici ženo, ki mu je bila tujka; imel je brata sovražnika, s katerim že ni govoril, odkar sta se tožila za gozd; imel je kovača in ostale tovariše, da, a to so bili trdi možje. Lucije, ki bi mu nadomestila vse ostale, ni smel imeti; še žalost je bila prepovedana med njima, še obup se bo moral pritajiti v minuti ločitve . . .

Imel je samo nekaj: zemljo in dom. Cena, ki jo je plačal za svojo dediščino, mu je omrzila oboje. Toda čim

bolj je premišljal, kako visoka je bila ta cena, tem težje si je dajal odgovor na vprašanje, kdo naj bo njegov naslednik. Blazna žena ali malopridni brat?

In vendar je moral napraviti oporoko, ako ni hotel, da razdele njegovo ostalino tako, kakor je bilo najmanj zasluženo in najmanj pravično. To zidovje, ta gruda, te njive in travniki in gozdovi so pomenili njegovo življenje, njegovo uničeno srečo, njegovo srčno kri! In ni imel ne potomca ne svoje duše na svetu . . .

Kako drugače bi bilo, da je smel poročiti Lucijo! Kako prav bi bilo, da bi redila njegova zemlja njo in njene otroke, drage, ljubljene otročiče, v katerih bi se pretakala njegova kri! Časih je resno pomislil nanjo; toda vselej mu je stopil pred oči kovač, strogi, neizprosni Andrej Možina, ki je cenil svoje dobro ime nad vsa bogastva tega sveta. On ne bi nikoli dovolil, da bi ljudje govorili: Krištof Blagaj je zapisal imetje Luciji . . . nu, vsak lahko ugane, zakaj . . .

V tej stiski ga je vprašal za svèt.

«Andrej,» je dejal tisto popoldne, ko je poklical kovača s ceste v svojo izbo, «pomagaj, misli namestu mene: kdo naj dobi za menoj, kar imam?»

Toda Možina si je zaman razgrebal brado.

«Kaj naj ti svetujem? Vprašaj kogar hočeš, vsak ti poreče: daj bratu! A ti me vprašaš zato, ker si že sklenil, da bratu ne daš. Če rečem: bratu, priporočim nevrednega; če rečem: bratu ne, se maščujem in tega mi Bog ne daj . . . Otrok nimaš, žena je bila sama bogata, ne glede na to, da je na Studencu . . . Svoje daljno sorodstvo poznaš sam bolje od mene . . . V dobre namene? Nad vsemi društvi, ki so vredna podpore, visi razpust in zablembo . . . Tak komu? Nesreča je vendarle, da z bratom nista prijatelja. Kdo naj bo človeku dedič, ako ne rodni brat?»

Pomolčal je, misleč sam pri sebi, kako prav bi storil Aleš, če bi stopil te dni do Krištofa in bi ga prosil odpuščanja.

«Veš kaj,» je povzel nato. «Ne odrini ga preveč, da ne bo grdih besed! Rod je rod, oba sta vendarle Blagaja . . .»

«Toda ostalo!» je vzkliknil Krištof. «Komu?»

«Še nekaj mi prihaja na um: ali veš, kako sva snovala načrte, da bi ustanovili v Ravnah Sokola? Naredi takole: za Sokola v Ravnah, ako ga osnujejo najkasneje toliko in toliko let po tvoji smrti.»

«In če ga ne osnujejo?»

«Krištof!» se je zasmel kovač. «Bodi pameten! Ali si ubijaš glavo ali ne, ali napraviš oporoko ali je ne napraviš, mrtvemu ti bo vse eno, tako ali tako . . . In zdaj ti povem še tole: kakor gotovo bo Avstrija tepena, tako gotovo se vrneš živ in zdrav. Oni večer se mi je sanjalo. Vojna je bila končana in ti si šel po bregu proti kovačnici . . .»

Blagaj je trpko odkimal.

«Ne,» je zatrdil Andrej vstajaje, «moje sanje se rade uresničijo. Vrneš se. Ali te bo kovač pričakoval, pa ni tako gotovo.»

»Kako misliš to?» se je zavzel mladi mož.

«Kaj vem, kako,» je rekel Andrej že s praga. «Nu, srečno!»

Krištof se je spravil za mizo, položil predse list papirja in sedel nad njim pozno v noč. Ko je vstal, je bil njegov sklep storjen. Drugo jutro se je peljal v Bukovico k notarju in je napravil oporoko takole:

Katra naj bi dobila svojo doto, pogodeno sprótino in dosmrtno preskrbo, ako bi kdaj ozdravela in bi se želela vrniti na Blagajevo. Dom in večji del posestva je bil določen Alešu, s pogojem, da točno izvrši vsa ostala volila. Manjši del, to je, kos gozda in nekaj zemljišč, ki so mejila ob kovačevo, naj bi dobil Andrej Možina za svoje zvesto prijateljstvo in v spomin na pokojnika. Veliki travnik ob cesti, z deset tisoč kronami gotovine in potrebnim lesom iz Blagajevih gozdov, naj bi pripomogel k ustanovitvi Rávenskega Sokola in k zgradbi sokolskega doma najkasneje v roku petih let po sklepu miru. Ako Andrej Možina ne bi hotel sprejeti volila in ako Sokola ne bi bilo moči ustanoviti, naj bi pripadla tudi ta dva deleža Alešu Blagaju.

Krištof je vedel, da bo Andrej odklonil svoj del, a hotel mu je vsaj pokazati, da je mislil nanj; hotel je, da bi ga ta

dobri, dragi človek in še nekdo tem težje pozabila po smrti . . .

In tako je bilo do malega vse Aleševo, čeprav je zaslužil, da ne bi dobil ničesar. Krištof je zaman iskal druge rešitve.

«Rod je rod,» si je rekel naposled, «prav govori Možina. In kaj mi bo mrtvemu do vseh teh pustih skrbi!»

Za priči je naprosil znanega trgovca v Bukovici in starega rávenskega učitelja, ki je živel v trgu, odkar je bil upokojen; od Andreja ni hotel zahtevati te usluge, da ga ne bi spravil v zadrego. Ko so podpisali, so šli v gostilno. Pri sosednji mizi je sedela družba ljubljanskih gospodov, zaverovanih v polglasen, zelo patriotski razgovor.

«Vse gre po sreči!» — te besede enega izmed njih so razločno udarile Krištofu na uho. — «Na Dunaju je bilo že ob novem letu sklenjeno, da bo ta mesec vojna z Rusijo. Zdaj imamo krasen izgovor! . . .»

Krištof Blagaj se je zagrohotal. Vsi so osupnili, najbolj pa trgovec in učitelj, ki nista slišala besed in nista mogla slutiti, zakaj se smeje.

Ob novem letu! In zdaj so trdili, da je treba vojne zaradi prestolonaslednika!

Žalostna je bila pot k notarju, še bolj žalostna pot domov. Soparica je tiščala kakor svinec, sivo nebo je viselo na polja in pusta tegoba se je razlivala v vse kotičke srca.

«Česa čakajo?» si je ponavljal Blagaj, priganjaje lenega belca. «Zakaj odlašajo, ko je zdavnaj vse sklenjeno? Naj začno, lopovi. Moji posli s tem svetom so urejeni!»

Toda doma ga je čakalo presenečenje, ki je obrnilo njegove misli v bolj tolažilno smer. Dekla Mica mu je povedala, da je mlinar pravkar vprašal po njem . . .

«Aleš?» je ostrmel Krištof, kakor da je treščilo predenj. «Pri meni! Da bi govoril z menoj! . . . Ali se ti meša?»

Namestu odgovora je Mica iztegnila roko proti vratom. Na pragu je stal brat s klobukom v rokah in s pobešeno glavo . . .

Krištofa Blagaja je izpreletelo nekaj silnega, vstajajočega iz globin njegovega bitja, iz najnotranjih vrelcev nje-

gove krvi. Bilo je kakor potres, ki je rušil mržnjo, trpkobo, spomin prizadejanih krivic in celo prezir . . . Brat Aleš je našel pot v njegovo hišo! . . .

Krištof je hotel izpregovoriti, toda glas mu je obtičal v grlu. Molče je odprl vrata v izbo.

Bila sta sama. Po tolikih letih! Stara ura z rožami, ki je spremljala njiju skupno srečno mladost, je milo in radostno tikala na steni . . .

Mlinar je bil bled. Črte njegovega obraza so razburjeno drgetale, oči so mu begale po tleh.

«Krištof!» se je naposled iztrgalo iz njega. «Veliko hudega sem ti storil . . . Nehote . . . Kriv sem pred teboj, a ne toliko, kakor misliš. Drugi so bili vmes . . . ščuvali so me . . . in togota me je zanašala! . . . Zdaj pa, ko se bliža ločitev, mi vest ne da miru . . . Nihče ne ve, kaj bo z njim čez leto dni. Noč in dan mislim na to . . . Če moreš, Krištof, pozabi! Bodiva spet brata, kakor sva bila nekdam! . . .»

Aleš še ni izrekel zadnje besede, ko ga je brat krčevito zgrabil za roko.

«Vse bodi pozabljeno, Aleš! Odpusti tudi ti meni, karkoli si mi štel v krivico . . .»

Krištof Blagaj ni vedel, kdaj se je nakopičila v njem ta mehkoča. Čeprav je sredi svoje ganjenosti še vedno čutil skelenje nezaceljivih ran in čeprav mu je nekaj šepetalo, da mlinarjevo srce ni morda tako skesano, kakor so bile njegove besede, je vendar radostno zrl na roko, ki je ležala v njegovi desnici. To ni bila več roka, ki je dvignila nož zoper njega. To ni bila več roka, ki je iz mržnje segla na njegovo last. Bila je roka brata, najbližjega bitja njegove krvi, in Krištof se je čutil srečnega, ko je pomislil, da bo ta roka odklepala in zaklepala vrata rodne hiše, kadar bo njegova roka trohnela v tuji zemlji!

Da je tisti trenutek dvignil oči in pogledal Alešu v obraz, bi bil videl v njegovih zrenicah plamen zmagoslavja in neizpremenjenega sovraštva, ki ga je ponižanje le še podžgalo . . .

XVII.

Dva dni po tem dogodku, na zgodovinski dan 25. julija, je prvič treščilo iz oblaka, ki je visel nad monarhijo. Časopisi so objavili vest, da je avstrijski poslanik predal v Beogradu ultimatum. Krvavi ultimatum, ki je dajal Srbiji dvoje na izbero: ali da vrže svojo čast in svobodo cesarju pod noge, ali pa, da jo brani proti deseterni premoči!

Obenem z ultimatom je bila proglašena delna mobilizacija avstrijske vojske. Ura Krištofa Blagaja in tolikih drugih je prišla . . .

Zakleli so moške in fantje, zaplakale so žene in matere, sestre in zaročnice. Lačna smrt je zarjula z meja in cvet narodov se je dvizal, da ne bi zamudil njene žetve. V Ravnah se je začelo divje, zbegano hitenje. Krčma je bila polna fantov in moških; žalostne odhodne pesmi, skoro že pozabljene v letih miru, so hripavo plavale skozi vas, težko da glasneje od joka, ki je vrel izza hišnih vrat in poplavljal cesto kakor neviden hudournik.

Tudi pri kovaču so obhajali slovo. Kazalec, Sredinec in ostala dva prsta so prišli k Palcu, da bi še enkrat čuli njegovo besedo in še enkrat govorili o vsem, kar jih je družilo ta čas. Z njimi je vstopilo še nekaj drugih. Andrej je odprl svojo izbo vsakomur in je gostil vse enako, vedoč, da jih je privela ista dobra misel in isti pravični gnev . . .

Ko so čez mesece in leta ležali v mokrih jarkih, teptali po cestah svojih brezkončnih pohodov in krvaveli na razriti zemlji bojnih poljan, so se živo spominjali tega slovesa pri Andreju Možini. In čudno, bilo jim je, kakor da so takrat molčali in ni skoro nihče zinil besedice. Nobeden izmed njih ni pomnil, kaj se je godilo, nobeden ni vedel, kako je odšel. V duhu so videli samo Krištofa Blagaja, kako je zdajci vstal in stopil pred Križanega v kotu, položil tri prste na njegove blede noge in izpregovoril:

«Čuj nas, Ti, ki smo pred Teboj prisegli zatiralcu naših pravic in našega rodu, izsiljeno in neveljavno prisego, v zasmeh očetom, od katerih imamo življenje, in materam,

od katerih imamo kri . . . Čuj in sprejmi našo pravo obljubo! Na Tvojih pet krvavih ran se zaklinjamo, da ne priznamo Avstrije za svojo domovino in avstrijskega cesarja za svojega vladarja . . . da štejemo Srbe in Ruse za svoje brate in njihovo pravico za svojo pravico . . . da ne bomo omadeževali svojih rok niti s kapljico bratske krvi . . . ampak bomo vselej storili vse, kar moremo, da pripravimo trinogom konec . . . sebi in svojim potomcem pa zlato svobodo . . . Amen!»

Videli so sami sebe, kako so dvigali roke in prisegali za njim . . .

In tudi to so pomnili, kar je rekel Andrej Možina:

«Zaupajmo, bratje! Kladiva so težka, a naklo je težje, in nad vsem, kar bo, stoji Mojster, ki jemlje slabim kovačem orodje iz rok. Sklenjeno je, da bomo na koncu mi kovali . . . in dokovali svojo stvar na vekomaj! . . .»

Le Krištof ni slišal teh besed. Koprneča tegoba ga je zvalila iz hiše. Kam, le kam so ubežale svetle nedelje, ko je pred temi drevesi kradoma ogledoval Lucijo in snoval načrte, kako jo popelje nevesto v svoj dom! Ali je bilo mogoče, da pojde odtod, ne da bi ji stisnil roko — tako, kakor jo stisne vsak samo eni, preden se utrne s tega sveta?

Nikjer je ni bilo videti. Ko pa je obupal in se je vrnil v hišo, je zdajci začutil iz kota veže široko strmenje njenih oči. Stiskala se je v polmrak in sklepala roke na prsih.

Krištof je vztrepetal. Nekaj bednega in trudnega mu je zaječalo v duši kakor bolno dete. Šele tisto sekundo je spoznal, kaj bi mu lahko bila!

«Lucija!» je zamrmral brez glasu. «Ali mi ne daš roke? Lucija!»

Njena desnica je pala v njegovo kakor izmučena ptica, in vendar je čutil v tem plahem dotiku vse njeno srce.

«Lucija, ne bodi huda name . . . Spomni se me kdaj! Glej, tvoji nageljni bodo še cveli, mene pa ne bo več nazaj. Spomni se me vsaj takrat, kadar . . .»

Ni še izdaval besede, ko se je užgala v njenih solznih očeh prelepa luč.

«Krištof!» je zašepetala. «Vzemi s seboj, kar ti zdajle povem: nikoli nisem prestala misliti nate, nikoli ne bom . . .»

Nikoli na nikogar drugega, Krištof! Molila bom zate, da bi se vrnil zdrav . . . in rada te bom imela do smrti in onkraj smrti . . . čeprav . . .»

Kakor v nenadnem navdahnjenju je hlipaje pristopila k njemu in ga je pokrižala.

Tisti mah je zaškripalo za njima. Na pragu izbe je stal Andrej Možina s svareče dvignjeno roko.

Lucija se je odvrnila in je izginila na dvorišče. Blagaj je ostal. Brezumje mu je plapolalo v očeh, ko je stopil h kovaču.

«Andrej,» je zamrmral, «ne misli ničesar! Nikoli prej, nikoli več . . . Samo za slovo, za poslednje slovo . . . Zdaj je pač vse eno! . . .»

Andrej Možina je globoko sopeč položil roke na Krištofove rame. Tudi v njegovih očeh se je nekaj borilo in vidno iskalo besed. A molčal je. Le roke je vzdignil še više in je prijel tovariša za glavo. Njegove trde dlani so se ustavile ob Blagajevih licih, kakor bi ga hotel potegniti k sebi . . . Nato so mu legle na čelo, na teme, in obležale, samo za hip, kakor bi ga blagoslavljal . . .

«Trpi,» je dejal tiho. «Enkrat nam bo vsem odleglo . . . Potrpil!»

Ko so odšli, ni bilo Lucije nikjer. Ležala je v svoji kamri, ovijala si kite okoli vratu in se davila z njimi, da ne bi zavpila iz dna svoje krvaveče duše . . .

In potlej je napočil trenutek, ko je pesem odhajajočih zamrla za hribom in se je razlegal v Ravnah samo še jok. Vaška cesta je bila pusta in osirotela kakor po kakem pogrebu. Vsi obrazi so bili polni žalosti, le mlinar Aleš se je muzal, ko je položil roko na kljuko bratovih vrat.

Njegova ukana pred dvema dnevoma se je obnesla. Krištof ga je določil za upravitelja svojega posestva in za skrbnika svoje žene. Gospodar v mlinu, gospodar na Blagajevem: to je bilo več, nego je upal celò takrat, ko sta napenjala z gospodom Vojsko vse strune, da bi izpodrinila brata od nasledstva.

In ko se je široko usedel za Krištofovo mizo, je takoj pomislil, da bi bilo škoda, če bi moral vstati izza nje. Toda bodočnost je odpirala toliko potov in vrli Aleš je gledal tako daleč naprej!

XVIII.

In zdaj je bila vojna. Ogenj na severu in na jugu, na iztoku in na zapadu, na kopnem in na morju. Milijoni dobrih ljudi, ki so mislili še pred malo meseci samo na svoje koristno delo ter živeli samo za kruh in srečo svojih družin, so bili ugrabljeni svojcem in domačijam. Oboroženi do zob so s krikom in besom butali ob milijone prav takih ljudi ter sipali nanje svinec in jeklo, plamen in smrt, da bi udrli preko njihovih trupel v dežele, kjer niso imeli ničesar iskati. Uničenje je padalo iz zraka, pogin je bruhal iz neder zemlje; in namestu da bi bežali od krajev pogube, so vstajali dan za dnem novi stotisoči zdravih mož in so v neštetih vlakih drdrali tja, kjer so razbijali glave, trgali ude od živih teles in razmetavali drgečoča človeška srca po blatu. Tekle so reke in potoki, a barva njihovih valov je bila kri. Šibila so se drevesa v rodovitni jeseni, toda na njih so viseli obešenci. Šumele so poljane v mesečini, ali njih vonj se je bil izpremenil v mrliški smrad . . .

In koder ni bilo klanja, je bil jok in trepet. Mati je vila roke za sinom, sestra za bratom, žena za možem, nevesta za ženinom, ki ga je objemala bela smrt. Nebogljena deca je klicala očete, ki niso čuli nikogar več, in prosila kruha, ki je bil vsak dan bolj črn in vsak dan tanjši. Na bojiščih je kosil rdeči demon, nad zaledje se je spravljal glad . . . Gorje je bilo zdavnaj neznosno in vendar mu ni bilo videti konca. Vojna, o kateri so napovedovali tu kakor tam, da bo trajala najdelj tri mesece, se je izpreminjala v večnost in je postajala utrip in zmisel vesoljnega sveta . . .

«Kako dolgo še, o Bog?» je vpraševalo nešteto trpečih duš. «Kako dolgo še?» so strmeli celo tisti, ki so razumeli, da je vojna morala priti, in so pričakovali od nje obnovljenja svobode in vrnitve svetih pravic. Tudi čelo Andreja Možine je bilo mrko zamišljeno in razorano od skrbi. Dvakrat je že odbila Srbija avstrijski naval; ruska poplava je zalivala Galicijo in tresla Karpate; na zapadu so grmeli desetisoči francoskih in angleških topov; minilo je po-

letje, minila jesen, zimski sneg se je tajal, nastopala je pomlad, toda krivo ni hotelo postati ravno, zlo ni bilo niti omajano, nikar že pokončano!

«Doklej še?» je ponavljal kovač sam pri sebi. «Kdaj, o Gospod? Kdaj? . . .»

Še vedno je slepo zaupal v Mojstra, da bo hotel dognati Svojo stvar. Toda pesem kladiva, ki je nekdaj grmela zapoved ljudem, se je zdaj prelivala v žarečo in sršečo molitev k Njemu, v strastno molitev, ki je zvenela iz kovačnice v nebo:

«Kar je krivo, ravnaj! Kar je zlo pokončaj! . . .»

XIX.

Toda ljudje so vsake vrste. Kar je tebi pekel, je drugem paradiz. Vojna, največja in najbolj strašna v povestnici sveta, je ustrezala nekaterim kakor kmetu lepo vreme. Njihova pšenica je šla v klasje, njihova jabolka so se zlatila in njihovi pohlepi, ki so jih mršave spustili na pašo, so se preobjedeni vračali v hlev. Franc Jožef na Dunaju in Viljem v Berlinu sta smatrala klanje za blagodat svoje vladarske modrosti; z duhom sta že gledala pozne rodove, kako jima gradé hrame v večni spomin. Brezumni državniki so se gnali za slavo, pobesneli generali za zmagami; blagajne izdelovalcev orožja, dobaviteljev in špekulantov so nenasitno goltale milijone, še vroče od ljudskih žuljev, še mokre od ljudske krvi...

In kar so delali veliki, to so posnemali mali. Povsod in tudi v Ravnah je bilo dovolj sebičnosti, ki je brezsrčno izkoriščala bedo bližnjega in porabljala vsako priliko, da bi se dokopala do bogastva in časti. Skromnost je izginila, sram je umrl, poštenost je stradala, usmiljenje je beračilo vbogajme; zato pa je prišla do ugleda sleherna nizkota, ki se je kdaj skrivala na dnu človeškega srca.

V vsem tem ni nihče prekašal Aleša. Kakor hitro se je pokazalo, da zmanjkuje tega in onega, da se začenja stiska in da naraščajo cene najpotrebnejših stvari, se je lotil kupčije. Jemal je vse, kar je bilo na prodaj, prodajal vse, za kar se je dobil denar. Noben ogenj ni gorel, ne da bi

on pristavil svoj lonec, nobena nesreča ni bila tako žalostna, da ne bi imel mlinar procentov od nje...

Pri teh poslih mu je veliko pomagal njegov položaj v rávenski javnosti. Gospod Jakob Vojska mu je že v miru dodelil čast občinskega svetovalca, od izbruha vojne pa je bil malo manj ko župan. Skoro vse pravice bolnega očeta Gorca so se preselile v njegove roke, tako polagoma, da ni nihče vedel, kdaj je postal Aleš prva oseba v Ravnah. On je upravljal občino, on je hodil na glavarstvo, on je ustrezal oblastvom, kadar so hotela vedeti kaj posebnega — in česa niso hotela vedeti v teh težkih dneh! . . . Mlinar je vodil aprovizacijo, mlinar dobave konj in goved za vojsko, mlinar je zganjal ljudi, naj podpisujejo vojna posojila; mlinar je bil povsod, mlinar je delal vse in med vaščani se je sčasoma utrdilo prepričanje, da tudi vse premore. Vsi so ga poslušali, zakaj vsi so se ga bali, prijatelji prav tako kakor tisti, ki jim je očitno žugal s pestjo . . . Aleš Blagaj je bil steber, na katerem je v Ravnah slonela Avstrija!

Že je na tihem ugibal, kaj prav za prav ne bi mogel postati . . . Vedel je, da bo po vojni župan; gospod Vojska mu je celo obetal, da ga nemara izvolijo za poslanca. Aleš je velikokrat sanjal o tem. Nič ga ni bilo strah, ko so govorili, da bo po vojni vse nemško, šola, urad in menda tudi cerkev in semenj: oh, on se je umel prilagoditi! Nu, pa po nemško, kaj za to? Že zdaj se je rad pohvalil glavarju ali okrajnemu naredniku:

«Ih zer gern šprehn dajč . . .»

Toda ob gradovih, ki jih je zidal v oblake, ni nikoli pozabil zemlje, na kateri je stal. Blagajevina mu je bila prva skrb, saj je bila tako rekoč že njegova. Gospodaril je umno: Krištofovi gozdi so se redčili, njegovi orehi so drug za drugim romali tja, kjer so jih predelavali v puškina kopita, žito in živina sta šla v denar; in ves dobiček se je zbiral v žepu vestnega skrbnika, ki je neprestano tožil, da je kmetovanje slab zaslužek v današnjih dneh . . .

Bratova vrnitev se mu je zazdela nemogoča, kakor hitro mu je izginil izpred oči; vojna je imela samo še nalogo, da ga odstrani za zmerom. Aleš ni dvomil, da mu stori to uslugo, ko je vendar v vsem služila njegovi koristi. Res

smešne, kar brezobzirne so se mu zdele karte, ki jih je Krištof pisaril z bojišča. Postavil ga je za dediča, s tem je bilo vse povedano. Zakaj se je zdaj oglašal? Ali ga je hotel zasmehovati s temi dokazi, da še živi?

Sedanji položaj je bil zanj samo trda preizkušnja potrpežljivosti. Kolikorkrat je čital o hudih bitkah, tolikokrat je nestrpno pričakoval vesti o Krištofovi smrti. «Tedaj bo Blagajevo moj!» si je šepetal vse noči, ko je ležal v bratovi postelji in ni mogel zaspati. «Moj! Vse moj!» Kako opojna beseda! Beseda, mogočna tako, da je brisala sleherno zapoved in razveljavljala vsak pomislek . . .

Toda na mlinarjevih upih je ležala senca: Katra, Krištofova žena, je še živela. Ko je Aleš povprašal zastran nje, so mu celò odgovorili, da se ji polagoma vrača razum. V primeru moževe smrti bi imela nesporne pravice, ki so bile črno na belem zapisane v ženitovanjski pogodbi: trebalo bi vrniti doto in odšteti sprótino. Vse to bi šlo iz tistega, kar je bilo zdaj v Aleševih rokah. Iz tistega, kar je že smatral za svoje! Mlinar je stokal in lomil prste, kadar je mislil na to.

Dolgo si je belil glavo, kaj naj stori s svakinjo, kadar bo zdrava. Če bi se našla pot, da bi jo vzlic temu zadržali na Studencu? Toda Katra je imela svoje ljudi, ki bi mu prečrtali račun; kakšno osmešenje, koliko jezikanja! Bolj pametna se mu je zdela ženitev. Katra je bila sicer pijanka, ujedljiva in grda ko smrtni greh, a zato bi bila bogata, najtežja daleč na okoli. Pijača bi jo spravila tem hitreje na oni svet, vraga bi ji izganjal z drenovim oljem in zastran lepote bi imel drugod tolažbe na izbero . . . Da, ako ne bi bilo svaštvo ovira zakonu! Govoril bi z župnikom: gospod Vojska bi šel do škofa, škof bi dobil od papeža izpregled . . . Vsekako bi si moral zagotoviti njeno naklonjenost, da vsaj ne bi vzela drugega. Kot bratova vdova bi lahko ostala pri hiši; sčasoma bi jo pregovoril, da bi napravila oporoko njemu v prid. Potlej bi lahko pila, kolikor bi šlo vanjo. Ni vrag, da ne bi zaleglo!

Pri tej misli ga je vselej silil okruten smeh. Bila je prebito pametna, kakorkoli jo je obračal . . . In nekega

jutra, prve dni maja leta 1915., se je res odpeljal po svakinjo.

Pozdravila ga je kakor odrešenika. Na potu skozi Ljubljano sta obedovala v najmenitnejši gostilni, pri mizi, za katero so sedeli trije gospodje, en duhovni in dva posvetna, vsi trije Aleševi znanci. Aleš jo je predstavil kot svojo svakinjo, «gospo Blagajevo iz Raven»; čast in ponos sta zlezla Katri v glavo, še bolj pa štajersko vino, s katerim so trkali na skorajšnjo zmago . . .

Da, mlinar je bil mož po njenem okusu, ves drugačen od pustega Krištofa! Še grba ga ni kazila preveč. Ko sta dospela v mraku na Blagajevo, jo je čakala v izbi pečena kokoš in liter starine. Toliko pozornosti, toliko sočutja z njo! Blaženo je mežikala pokraj Aleša, ki jo je neprestano silil, naj je in pije.

«Ná, pij,» je prigovarjal, «ná, založi, Katra . . . Tako je, vidiš. Sirota si. Da sem bil jaz na Krištofovem mestu, bi bila ostala doma, ne pa da so te zaprli med norce. Saj nisi bila bolna,» je zatrjeval, dobro vedoč, da se je imela ves čas za pametno. «Nu, v glavi se ti je zvrtilo, nu, kaj za to! A brat te ni maral, imel je drugo, saj veš, katero . . . Pomiloval sem te iz dna srca. Zmerom sem mislil nate . . . in zdaj sem porabil prvo priliko . . .»

«Da, ti si človek, Aleš!» je vzdihnila, milujoč ga s pijanimi očmi. «Rešil si me iz pekla. Brez tebe bi ostala tam do smrtne ure.»

«Škoda bi te bilo, Katra,» je šepetal mlinar. «Škoda bi te bilo! Ti si ženska, ti bi bila zame . . . Cvet!» je dodal, išoč zapeljive besede. «Mar bi se bila vzela midva . . .» Prijel jo je okoli pasu, da sama ni vedela, kdaj.

«Oh, Aleš!» je zamrmrala svakinja in pobesila zabrekle trepalnice, ne da bi se branila. «Sram te bodi!»

«Nu, ali mar ni res?»

«Pa naj bo res, če ti praviš, da je . . .»

In Aleš jo je poljubil. Mežé. Nato je skrivaj pljunil pod mizo.

Zdaj je bilo vse pripravljeno. Treba je bilo samo še sporočila, da je Krištof mrtev . . .

XX.

Krištof je bil v Karpatih, v krvavi borbi, ki je divjala od januarja do aprila leta 1915. Pol sveta je trepetaje čakalo vesti o njenem izidu. Če bi Rusi prodrli v ogrsko nižavo, je bila usoda Avstrije zapečatená. Po tem, kar je čital med vrsticami »Slovenskega Naroda« in po govoricah, ki so se tiho širile od ust do ust, je sklepal kovač Andrej, da misli antanta poslati Srbiji znatno pomoč. Tako ojačeni naj bi Srbi udarili preko Save in Dunave Rusom naproti in z njimi skupaj na Dunaj. Avstrijski odpor bi se zrušil v štirinajstih dneh, Nemčija bi ostala brez glavne zaveznice in prvo cvetje nastopajoče pomladi bi bilo obenem cvetje miru!

Dobri ljudje so se zaman tolažili s to nado. Pomoči ni bilo od nikoder. Bežali so dnevi, minevali tedni, Rusi so že ustopali pred obupnim naporom avstrijskih čet, ne da bi se pojavila v Srbiji željno pričakovana francoska vojska. Kaj je onemogočilo to odpravo, ki bi bila skrajšala vojno za cela tri leta ter prihranila Evropi ogromno krvi in solzá, je še danes skrivnost. Nekateri pravijo, da antanta ni mogla utrpeti toliko čet; drugi, da je spletkarila velika vojna industrija, ki se je bala preneglega usahnjenja svojih dobičkov; tretji, da neki krogi na ruskem dvoru niso želeli, da bi mala Srbija z mečem v roki osvobodila svoje brate, ampak so hoteli, da bi jih dobila po carski volji v milostni dar; četrto in najbolj verjetno mnenje veli, da je izpodnesla podjetje Italija, boječ se, da ne bi Jugosloveni dobili dežel ob Jadranu, ko je prav tedaj sama zbirala pogum, da bi jih zavojevala.

Bodi to, bodi ono, Rusi so izgubljali postojanko za postojanko; avstrijska vojska je zdavnaj prešla v napad in Aleš je imel veliko upanja, da se najde v teh bojih šrapnel, ki odreši brata vseh nadaljnih skrbi za Blagajevc domačijo.

In res so Krištofovi pozdravi sredi marca nenadoma prestali. Tudi Andrej Možina, njegov najboljši prijatelj, ni dobil nobenega več . . .

«Nu vendar!» se je oddahnil Aleš. In jel je tožiti znanem, kako se boji, da brata ni več, obenem pa je z nestrpnostjo čakal usodnega sporočila. Zdaj je pač moralo priti!

Toda vest o smrti Krištofa Blagaja ni prišla. Namestu nje je zvedel Aleš nekaj drugega. Ko je sedel nekega dne v začetku maja v županovi pisarni ter zlovoljno mežikal v solnce, ki mu je nagajalo skozi okno, je stopil predenj vojniki z bronasto medaljo na oguljeni bluzi. Kakor je bil mršav in zagorel, vendar se je zdel mlinarju znan.

«Tine!» je vzkliknil naposled. «Beloglavčev Tine . . . Nu, prav, da te vidim živega. Medaljo si tudi dobil, glej, glej.»

«Medaljo pa, medaljo,» se je pohvalil Tine. «Petnajst Rusov sem pobil, drugega za drugim; na bajonetu sem jih lučal preko rame, takole...» Pokazal je. «Eden izmed njih je bil general. Zato sem dobil medaljo in pa dopust.»

«Vidiš!» se je začudil Aleš, čeprav je poznal Tineta, da laže kakor cigan. «Nu, kaj sem hotel reči...» Veliko vprašanje ga je tiščalo v grlu. «Kako pa naš Krištof? Ali si kaj slišal o njem?»

«Kaj ne bi slišal?» Tine je napravil čuda moder obraz. «Še videl sem ga, kakor vsak dan vso kompanijo.»

«Oh res, bila sta skupaj. Nu, tãk povej: kje ga je zadelo? Kdaj, kako?...»

«Kako zadelo?»

«Saj je ubit, ali ne?»

«Ubit pa, ubit, ho, ho!» Beloglavčev je udaril v smeh.

«Tãk ni ubit?» je otrpnil mlinar. «Govori že! Kaj pa mu je, da ne piše?»

«Kako naj piše, ko je — kaj vem, kje!» Tine je pomežiknil in značilno mahnil z roko.

«Ujet?»

«I nu, seveda je ujet,» je dejal dopustnik in pogledal Alešu naravnost v oči. «Kako ne bi bil ujet, ko je uskočil k Rusom.»

«Uskočil, praviš?» Mlinar se je prijel za glavo. «Pobegnil, k sovražnikom? Oh, sramota!...»

«Nu, kaj bi tisto! Vsak bi rad, če bi mogel; le pojdi tja in sam poizkusi,» je dejal Beloglavčev. «Medvedov Boštjan je šel z njim in še dva druga.»

«K Rusu, k sovražniku!» je ponavljal Aleš, škripaje z zobmi. «In kako? Ali je znano, da so uši?»

«Dva, trije vemo, izmed drugih nihče. Rusi so naskočili tik potem. Vsi mislijo, da so jih zajeli, ali pa da jih je podsula katera izmed granat, ki so padale med nas.»

Mlinar se je globoko zamislil. Krištof je bil pri Rusih, to je, še več ko ubit. Če bi se po vojni vrnil v Avstrijo, bi bilo treba samo povedati, kako je bil ujet, pa bi ga sodili kot izdajalca...

«Jeli?» je vprašal Tineta. «Če naši zvedo in če jih dobe, bodo ustreljeni?»

«Ali pa obešeni. Toda v Rusijo je daleč. Naši hvalijo Boga, da Rusi njih ne dobé. Ali ti misliš, da bomo zmazgali?»

Aleš je udaril s pestjo po mizi.

«Bomo, ti pravim!» A pravkaršnja misel mu ni dala miru. «Čuj,» je povzel čez nekaj časa. «Krištof je po tem takem toliko kakor mrtev...?»

«Pogrešan, so zapisali.»

«Mrtev,» je vztrajal Aleš. «Naskok je bil, granate so padale, izginil je in vrniti se ne more... To je toliko kakor mrtev. Kaj praviš, Tine: ali ne bi mogel biti mrtev? Zaradi dobrega imena, zaradi časti!»

Zgovorno mu je pogledal v obraz. In Tine ni bil neumen. Njegova usta so se skrivila v prebrisan režaj.

«Naj bo po tvojem, Aleš,» je dejal nesramno, «naj bo zastran mene čast in dobro ime, čeprav bi sodil, da ti je bolj do dedščine... Vem, kaj te peče, in vem, kam šapo moliš. Kar govori.»

«Treba je, da ga proglasijo za mrtvega,» je rekel mlinar, begaje z očmi po tleh.

«Prič je treba.»

«Priča boš ti.» Aleš je vedel, s kom ima opravka.

Beloglavčev Tine je bil edinec siromašne vdove, ki je samevala onkraj mlina v napol podrti kolibi. Preživljala se je z njivico, na kateri je sadila krompir, in s tem, da je vedeževala ženskam na kvarte. Beračija je rada na prodaj in tudi Tine ni delal posebnih težav.

«Za priče je treba denarja,» je odvrnil mirno, gledaje mimo mlinarja v zeleni dan. «Precej denarja. Saj veš, kaj

je kriva prisega. Z dvema stotakoma me ne zvabiš ne v luknjo ne v pekel.»

Pobotala sta se za tri. Ko je bilo vse domenjeno, je Aleš izvlekel listnico in stokaje položil prvega na mizo.

«To je eden,» je rekel dopustnik. «Kje sta ostala dva?»

«V mojem žepu. Kadar prisežeš, dobiš.»

«Kmalu?»

«Pokličem te...»

Pol ure po tem razgovoru je sedel Beloglavčev Tine v krčmi ter slikal preplašenim Rávencem svoja junaštva in Blagajevo smrt.

«Videl sem na lastne oči,» je kričal. «Takole, glejte, sem stal jaz, tamle on... ,Uuuu!‘ je pritulilo po zraku. Jaz se vržem na tla, Krištof, kaj vem, menda ni pazil... in ,tresk!‘ je udarilo predenj... Prav videl sem, kako jih je razneslo, njega, Medvedovega in še dva druga: tu glava, tam roka, tam noga, vse vprek... Nato je palo še več granat; ko je boj minil, so bile tam samo luknje, o njih pa ne duha ne sluha. Niti toliko ne, da bi nabral v kapo za spomin!...»

Novica je šla po vasi kakor blisk. Možini jo je nesel mlinar osebno. Prišel je mimo kakor po naključju, vtaknil glavo v kovačnico in zavpil:

«Ali že veš, Andrejec? Krištof in Boštjan sta mrtva. Beloglavčev je prišel na dopust in je povedal. Granata jih je raztrgala.»

Kovač je v prvem trenutku verjel. Sajasti obraz mu je posivel od bolečine.

«Kdaj?» je zajecljal. «Saj ni mogoče!» A že je pomislil, kdo govori in zakaj.

«Žalostno, kaj?» se je pasel Aleš. «Tvoja najboljša tovariša! Kmalu boš poslednji svoje vrste, kovač... Nu, kaj porečeš?»

«Kaj porečem?» je zdajci kriknil Andrej. «To porečem, da lažeš!»

«Kako lažem?» se je uprl hudobec. «Beloglavčev Martin bo prisegel, da je res.»

«Prisegel bo!» Možina se je divje zagrohotal. «Vemo, kaj pomeni prisega, kadar ti govoriš o njej! Prisegel, za tanko bukev, jeli? Zato, ker te skomina po bratovi dediščini!»

Aleš se je potuhnil kakor pes, ki ga zasačijo pri tatvini. «Kako skomina?» je zaškripal. «Dedič sem! Razumeš, bradač? Kar dobim, je moje po pismu.»

«In vendar ne boš nikoli Blagaj. Pred Bogom ne!»

«Pred Bogom in pred ljudmi. Tine priča, da je mrtev.»

Tedaj je Andrej pristopil k njemu in mu je položil kazalec na prsi.

«Koliko si mu obljubil, mlinar?» je vprašal s strogim glasom. «Koliko mu daješ, da bi pričal v tvojo korist?»

Aleševo lice je bilo zeleno kakor trava okoli njega.

«Mar bi vprašal, kaj dobiš ti, da boš pomnil mlinarjevo zamerol!» je bruhal Možini v obraz in jadrno odskočil na cesto. «To, to bi pomislil, kovač!»

Veter je še prinašal njegove kletve, ko je zdavnaj izginil za mejo.

Andrej je srdito gledal za njim. Vsaka Aleševa beseda je bila polna slabe vesti. Oči, obraz in vse je vpilo, da laže. In naj bi mu verjel! Ne, ne, Blagaj je bil živ; pomagala si je na ono stran, kakor so večkrat govorili pred odhodom...

«Ni res, oče, ni res,» ga je zdramil Lucijin glas. Slišala je vse. «Ni res, nič mu ne verjemite!»

Krištof ni mogel biti mrtev. Dve noči poprej ga je videla v sanjah, kako je stopal z Boštjanom in drugimi tovariši po širni planjavi, ki je pomenila Rusijo. Ko je prišel do nje, jo je prijel za roko in ji je govoril o upanju in svide-nju, gledaje jo z živimi, ne z mrtvimi očmi. Nekaj besed ji je ostalo v spominu:

«Ogenj nad menoj, kri pod menoj... a ti, predraga, boš pred menoj... Tebi moja misel, k tebi moja pot!...»

Kdo sanja take sanje o mrtvih?

«Ni res, ni res,» je trdila, kakor bi molila. In njen shujšani obraz je bil lep in mil od vere njenega srca.

XXI.

Nekaj dni po tem je mlinar dobil sporočilo, da je Krištof pogrešan. Še tisto uro se je odpeljal s Tinetom na sodnijo, češ: brata ni, tu je človek, ki priča to in to, prosim, proglasite ga za mrtvega! Toda lakomnost je prerazločno

drhtela v njegovem glasu in preočitno tlela v njegovih očeh, da ne bi zbudila dvoma. Zaman je Tine povedal, kako je bilo; brez ovinkov so izjavili Alešu, da mora čakati. Doklej? Dokler ne mine zakoniti rok; do konca vojne, morda še delj. V takih časih se rado zgodi, da imajo koga za mrtvega, on pa je živ. Nekega dne se vrne in najde svojo last razgrabljeno, ženo poročeno z drugim, uničeno vse, karkoli je imel... Ne, zakon velja za vsakogar, pa da je desetkrat Aleš Blagaj. Še to so dejali, da bi utegnil imeti neprilike, ako bi se izkazalo, da Tine ni dobro videl in da Krištof živi!

Aleš se je penil vso pot do doma. Tineta še pogledal ni več, nikar pa da bi mu dal obljubljenih dvesto kron. Dopustnik se ga je držal kakor klop; sledil mu je na dvorišče, z dvorišča v hišo:

«Nu, kako? Ali bo ali ne bo?»

«Kaj?» se je zavzel Aleš.

«Dvesto kron.»

«Dvesto kron!» je izbruhnil mlinar. «Dvesto kron za to, da nisva ničesar opravila! Ali se ti meša? Mislil sem tako: če opraviva, dobiš, in če ne — —»

Toda Martin se je bil že nabrusil na svoja dva stotaka.

«Ne krotoviči se, mlinar! Ko sva se pogodila, ni bilo nič besede o tem, kako misliš. Ali daš, ali pa naj slišijo ljudje, kakšne kupčije sklepaš in kakšen si mož!»

Da bi pokazal, česa je zmožen, je res povzdignil glas in udaril po mizi.

Aleš mu ni mogel do živega; po kratkem pričkanju mu je vrgel denar pred noge.

Posledica tega neuspeha je bila, da se je mlinar še bolj zagrizel v svoje načrte. Nu prav, pa ne! Pripravljen je bil počakati do sodnega dne; pripravljen je bil storiti karkoli, samo da se ne bi izpolnila kovačeva napoved:

«Nikoli ne boš Blagaj!...»

Prokleti kovač! Ali je bila njegova misel tako močna, da je že naprej izpodbijala vse, kar se ni ujemalo z njegovimi liberalskimi nazori? Aleša je večkrat napadalo malodušje. Zdelo se mu je, da ne bo imel ne miru ne sreče, kakršno si je predstavljal, dokler bo živel v njegovi bližini ta neznosni, omrženi Andrej.

Kovač je bil kriv vsega. Brat je ostal živ zato, ker brezverski Možina ni želel njegove smrti. Vse se je obračalo po njegovem.

«Kdo ve,» se je vprašal mlinar v eni tistih besnih minut. «kdo ve, ali ni tudi oporočka takšna, kakršno bi mi privoščil kovač?»

In že ga je obsedel strah, da mu Krištof morda vobče ni zapisal posestva. Kaj bo tedaj?

Tedaj bo škoda treh sto kron, s katerimi je podkupil Martina. Krištof bo nekega dne spoznan za mrtvega, oporočko bodo odprli in on, prevarani Aleš, bo zvedel tisto, kar mu je napovedal Možina:

«Nikoli ne boš Blagaj...»

Moral je dognati resnico. Toda kako? Oporočka je ležala na sodnji, zapečateni, zaklenjena in nedotakljiva; notarja je vezala prisega, Aleševo razmerje do prič je bilo takšno, da se jima ni upal pred oči. Rekel si je, da je imel brat nemara kake zapiske. Obrnil je vse predale, prebrskal vse kotičke, prelistal vse knjige na Krištofovi polici. Zaman. Naposled se je domislil obleke. Ob dveh ponoči je skočil s postelje in planil k bratovi omari. V katerem suknjiču je neki bil tisti dan? Gotovo v rjavem. Z drhtečo roko je segel v prsni žep. Ničesar. Drugod še manj. In vendar je nekaj šumelo... Aleš je potipal še enkrat. Da, žep je bil razparan... in spodaj, za podlogo, je tičal papir... Tisti, ki ga je iskal!...

Mlinar se dolgo ni upal čitati. Soba se je vrtila okoli njega. Nato je sédel k svetiljki, pogledal... in izbuljil oči...

Kos gozda in nekaj zemlje kovaču! Travniki ob cesti za Sokola! Deset tisoč kron za Sokola! Kovaču, ki ga je sovražil Aleš kakor steklega psa! Sokolu, ki je bil vsakemu pristašu «naše stranke» najbolj prokleta stvar na svetu! Brezverskemu, liberalškemu Sokolu, zoper katerega smo se borili s koli in nožmi!

Zatulil je. Blagajevo zemljo Andreju? Blagajev travnik in denar za sokolski dom? Njegovo zemljo, njegov travnik, njegov denar! Vse to je bilo vendar njegovo, skoro že njegovo!...

Da je mlinar takrat pogledal v zrcalo, bi se bil ustrašil samega sebe. Oči so mu buljile izpod čela, pena se mu je cedila iz ust. Preklinjal je očeta, ker je dal bratu grunt, preklinjal Krištofa, preklinjal sebe, ves svet in vse božje stvari na njem, najbolj izmed vseh pa Andreja Možina... Vse to je bilo kovačevo delo! Kovač je omrežil bedaka, kovač ga je ščuval, kovač ga je učil metati zemljo in tisočake Sokolom za njihove trdnjave! Oh, šele zdaj je vedel Aleš, zakaj ga ni mogel videti živega!

Ko je drugič prečital papir, se je zdrznil. Na koncu bratovega osnutka je stalo nekaj, česar prej ni dovolj uvaževal:

«Ako Sokola ne bi bilo moči ustanoviti in ako Andrej Možina ne bi sprejel volila, naj dobi tudi ta dva deleža Aleš Blagaj.»

Zlobna škodoželjnost je blisnila v mlinarjevih očeh. Pomislil je, da je bil Sokol itak razpuščen; po vojni bo vse nemško, hvala Bogu, in niti govora ne bo o tem, da bi srbofili zidali na Blagajevem travniku za Blagajev denar. Opasen je bil po tem takem edini Možina. Lakomni Aleš ni dvomil, da bo hotel pograbit, kar mu zupašča brat.

«Nu, saj bomo videli,» je mrmral, trgaje nesrečni papir na kose. «Videli bomo, kaj se lahko zgodi do tistega dne.»

In z mrko slastjo si je začel slikati grozote, ki jih je obetala bližajoča se vojna z Italijo. Kadar bo treskal na Soči cesarski top, ne bodo Ravne več varno zatišje, v katerem bi veleizdajnik brezskrbno čakal dezertarjeve dediščine!

XXII.

Top na Soči je izpregovoril. Vsa laška sila se je vrgla na Slovenijo, da bi jo zasula. Bitka je sledila bitki; sivi Kras se je tresel od grmenja baterij ter bruhal kamenje in bruhal ogenj, kakor bi gorel noč in dan. Skale, ki so od vekov žejale vode, so se zdaj napile krvi do sitega. Še zadaj je bilo strah poslušati zamolklo butanje, ki se je valilo čez hribe, in misliti na to, da pomeni sleherni teh gromov ljudi, ki padajo mrtvi, možgane, ki se usipajo med kamenje, in ude, ki lete raztrgani v strupeni zrak...

Na vse to je bil kovač pripravljen. Plašil ga ni ne soški pekel za gorami, ne trume beguncev, ki so se razlivale v deželo, ne čete, ki so s šlemi na glavah korakale skozi vas, ne železna pest, ki je pritiskala na vse življenje, odkar so bile Ravne v vojnem zaledju. Odrešenje je bilo preveč dragoceno, da ne bi bilo treba trpeti zanj. Že davno se je sprijaznil z mislijo, da pribesni vojna do njega in ga prežene kdo ve kam, ali pa da ga zapro v eno tistih sivih taborišč okoli Dunaja, kjer so nezanesljivi podaniki Avstrije brez hrupa in pohujšanja umirali od gladu.

Ta usoda je visela že tik nad Andrejevo glavo; nič mu ne bi bilo pomagalo, da ni bilo gospoda Vodičke. Vrli stražmešter ni samo razpršil dvomov, ki so se pojavili o kovačevi zanesljivosti, ampak ga je celo naslikal kot «zgodnega, dasi tihega patriota, ki ima doma cesarjevo sliko in precejšnjo zbirko domoljubnih knjig». In to je bilo čista resnica, vsaj kar se tiče slike in knjig; gospod Vodička je le zamolčal, da mu je sam prinesel podobo Franca Jožefa in siloma zložil na njegovo omaro kup dunajskih vojnih brošur, rekoč:

«Molči, kovač! Kadar pridem uradno, ti bo štet ta gnoj v opravičenje in zaslugo...»

Dobri, ubogi stražmešter Vodička je bil vdovec. Vse, česar se je oklepal na svetu, je bil sin, ki ga je s težkimi žrtvami šolal za zemljemerca. Po prvi soški bitki je dobil naznanilo, da je Franta mrtev. Od tistega dne si ni več zavihal brkov. Njegove bistre oči so postale kalne, njegova hoja trudna in negotova, kakor da se je postaral za dvajset let...

V začetku septembra tistega leta ga je srečal Andrej na poti v Bukovico. Orožnik mu je pogledal naproti, kakor da je pravkar mislil nanj.

«Stojte, Možina!» ga je ogovoril, vrnivši njegov pozdrav. «Dobro, da vas vidim... Pazite! Samo to sem vam hotel reči.»

Kovač je dvignil obrvi.

«Kako, gospod stražmešter? Ali je mar...»

«Ničesar ni,» ga je prekinil Vodička, oziraje se, ali sta sama. Nikogar ni bilo videti, polje se je širilo kakor

mrtvo. «Ničesar ni, toda kmalu utegne biti... Bližajo se taki dogodki, da bo težko držati jezik za zobmi.»

«Menda ne ruska zmaga?» se je pošalil Andrej.

«Ofenziva proti Srbiji. Nemci prihajajo na pomoč, vsa Ogrska jih je polna. Bajе pritisne tudi Bolgar. Gorje bo.»

«Da vidimo!» Andrej je stisnil ustnice. «Da vidimo, koliko je pravičnosti v nebesih! Na zemlji je ni, to vemo.»

«Nu glejte! Če bi vas slišala prava ušesa, bi bilo po vas.»

«Da vidimo!» je ponovil Možina. Vsa njegova notranjost se je borila z mislijo, ki je pala nanj. «Srbije ne bodo strli, nihče! Čudež bo, če je treba čudeža!»

«Čudež bo, kovač,» je rekel stražmešter, srépo gledaje Andreju v oči. Vse gube njegovega obraza so drgetale. «Storil ga boš, ti tam goril!» je zdajci zavpil na ves glas in iztegnil roke proti nebu. «Preveč nam je bilo vzetega, da ne bi bilo maščevano!» Glas se mu je prelomil. V nezadnem brezumju je strgal puško z ramena in jo je treščil ob tla.

«Nu tako.» je dejal kovač. «Če bi vas videle prave oči...»

Toda Vodička se je že osvestil. Pobral je puško in vzravnal svoj obilni stas.

«Molči.» je velel osorno. «Pazi na svoj jezik, čuvaj se parašgrafov... in znaj, da je nad nami Bog!...»

To rekši je šel mimo njega, kakor da ga ne vidi več.

XXIII.

Njegova napoved se je uresničila. Dne 19. septembra je udarila na Srbijo vsa divja poplava namah. Začela se je borba, ki ji zgodovina ne pomni enake: borba vsega naroda za vso deželo in vsakega poedinca za vsako ped zemlje: borba za vsako ognjišče nosebei, za dom, za nižo za celo življenje starcev, žená in nedoraslih otrok. Srbski polki, vajeni zmaga, so se bili kakor tigri in stali kakor zid: toda Mackensen jih je zasinal s trupli svojih vojnikov in z ognjem svojih topov, brez prestopka, brez prizanašanja brez oddiha... Dne 6. oktobra je prestopil sovražnik Drino, Savo in Dunav: tri dni nato je dirjal Aleš s «Slovencem» v roki po Ravnah in kričal: «Beograd je naš!...» Srbska vlada je bila v Nišu, vojska se je umikala

na jug, vsa Avstrija, vsa Nemčija, vse hlapčevske duše širom Slovenije in Hrvatske so se vriskaje veselile zmage.

Andrej Možina je čital vse te vesti in se je smehljaj. Čakal je obrata vojne sreče, nenadnega, katastrofalnega poloma napadajočih sil, enakega tistemu, ki je zadel Potiorka v decembru minulega leta. Ni se mu zdelo mogoče, da bi se skrhal srbski meč!

Šele dne 16., ko je udarila Bolgarija Srbom v hrbet, je vztrepetal. Bilo je strašno, a srbski generali so gotovo računali s tem. Iz dna duše je občudoval vodje in vojsko, ki so se smeli tako drzno zanesti nanjo. Grabilo ga je, da bi šel na vas in bi govoril ljudem, napovedal jim strašni poraz, brezprimerno srbsko zmago, ki se je bližala od ure do ure. Toda svarilo stražmeštra Vodičke mu je zvenelo v ušesih. Molčal je, držal jezik za zobmi... in čakal... čakal...

Med tem čakanjem je pal Kragujevac. Vlada in dvor sta ostavila Niš, vojska je z naglico odstopala proti Kosovu. «Zdaj!» je koprnel kovač. «Danes... jutri gotovo!...» Veroval je v čudež, da pride, zakaj brez čudeža ni bilo več rešitve!

Iz zasedene Srbije so se raznašale strašne vesti. Aleš se je bahal po Ravnah, da koljejo Bolgari brez prebiranja: starce, ženske, otroke, vse... Na stotine, na tisoče...

«Bog, o Bog,» je stokal Andrej, «kje je tvoja pravica? Iztegni roko, o Mojster! Naklo na kladivo! Pokaži, da si!...»

Toda ura Kovača je bila še daleč. Braneč se sovražnika, ki jim je drl za petami, so prihajali Srbi na Kosovo... Kosovo! Možine se je polastil brezumen up. Tu, na sveto-tajstveni zemlji junaštev, tu, na grobovih Lazarja carja, Miloša in vseh zveličanih srbskih vitezov, v mogočni zaščiti njihovih senc, so hoteli potomci izvojevati zmago, o kateri bi peli pevci še enkrat pet sto let... Da, tu so prestajali vsi računi, vsi mrzli razsodki, vse neusmiljene številke; delal se je dan čudeža, dan pravljice!

A palo je Kumanovo, palo je Skoplje in Mitrovica, Kosovo polje je zaječalo pod tujo peto. Srbija, up in vera bratov, ki so je pričakovali, — vsa ta nesrečna Srbija se je umikala po stezah albanskih gorá, sestradana, bosa,

zdesetkovana po naporih, in klecala v snegu in grmela v prepade, hiteč proti rešilnemu Jadranu in v srcu nesoč s seboj obraz Domovine, ki je v resničnosti ni bilo več...

Ko je Andrej zvedel, da so dospeli ostanki mučeniške vojske na Krf, da jih umira na tisoče in da so globine morja vse belo zvrhane njihovih trupel, se je razjokal na glas. Izprevidel je, da je končano.

Tistega, ki naj bi razvil pod Triglavom prapor svobode, ni bilo več. Bili so samo še drugi. Tujci. Veliki in prevzetni, ki jim ni bilo mar peščice sirot. Granitni steber naših upov je bil porušen...

Tako je premišljal kovač, vprašujoč se, kaj še ostane. Utonil je vase, pogledal svoji duši do dna. In je spoznal, da ostane tisto, kar je bilo od nekdanj. Tisto, kar je dajalo upom rast in stebru moč, da jih je nosil. Tisto, kar je moglo dvigniti steber iz uničenja in ustvariti iz poraza zmago...

Ostala je vera. Besna, blazna vera v nemogoče. Vera v nezaslišano, čudežno vstajenje in v uresničenje onega, za kar je bilo žrtvovane toliko ljubezni in toliko krvi... Vera v prebujenje mrtvih in v sodnji dan že pred koncem sveta. Vera v Mojstra, ki bo potrdil pravico kladiva:

«Kar je krivo, ravnaj! Kar je zlo, pokončaj!...»

«Tako poreče On,» je spoznal kovač, «in mrtvo kamenje se bo dvignilo, da izvrši voljo Njegovo... ako ne bo več živih ljudi...»

Začutil je, da bo imel to vero do konca. In obšlo ga je kakor neizmerna radost in kakor brezdanji strah. Dušilo ga je. Nekaj ogromnega je stalo pred njim, in on, tako je mislil, ni bil vreden, da bi dvignil oči... Ne, ni bil vreden: vedel je in veroval, pa ni nosil ne meča v rokah ne križa na ramenu...

Ta misel je bila kakor vihar, srce ni imelo dovolj prostora zanjo. Glava mu je pokala. V kovačnici je bilo tesno, v izbi še tesneje. Pogledal je hčer. Iz njenih oči je strmел preplah. Ne, moral je med ljudi, da čuje njihove glasove in da izpregovori, karkoli, o čemerkoli! Vzel je kučmo in je prijel za palico.

«Kam, oče?» je vztrepetala Lucija. «Ne hodite nikamor razburjeni ste... Kam hočete?»

«V krčmo, samo na kozarec. Pusto mi je. Že teden dni nisem bil izpod strehe.»

«Ne danes, oče... Samo danes ne. Ostanite pri meni!»

Kako dobro se je drugi dan spominjal njenega tesnobe nega glasu! A tistikrat jo je pobožal, nasmehnil se in odšel...

XXIV.

Nedelja je bila. Domala vse, kar ni bilo na vojni, se je gnetlo v krčmi in okoli nje. Tobakov dim in vinski hlap sta gosto udarila prišlecu naproti.

«Hoj, Možina!» ga je pozdravil rdečelični krčmar, motaje se med gosti s polnim naročjem steklenic. «Bal sem se že, da si me pozabil! Katerega bova?»

«Prisedil!» so ga klicali vaščani. «K meni pojdi!... Sem kaj! K nam!»

«K meni!» je zavpil sreepook starec, obupno grabeč kovača za rokav. «Razloži Muhovcu, kaj pravi zdrava pamet...»

«Nu, sedil!» je kričal sosed Muhovec. «Povej staremu, kar mu gre! Sedi, presodi!»

Že pol ure sta se pripravala.

«Jaz pa vem, da bo kmalu mir,» je povzel sivec, še preden je utegnil Možina sestri med njiju. «Srb je pregnan iz svoje dežele. Kaj še hočejo? Saj je bilo rečeno, da se vojskujemo zaradi Srba. Če sodimo po zdravi pameti, bo zdaj vojne konec.»

«Zbudi ga, kovač!» mu je planil Muhovec v besedo. «Leto dni je prespal: še danes misli, da gre za Petra, ko gre za vse druge prej...»

«Ni spal, za cesarsko besedo je držal!» se je utogotil starec. «Cesarska beseda ni tako kakor tvoja, lapàn; to je težka, slovesna beseda, povsod razglašena, s krvjo zapečatená... In cesarska beseda je bila, da gremo v boj zaradi Srba! Ali je tako, vprašam, ali ni?»

«Nu, povej mu, Andrejec! Povej mu!» se je zmrdrnil nasprotnik in zaničljivo pogledal drugam. «Govori ti, ki znaš postavljati besede; meni bi se nemara zareklo...» Tako govoreč je debelo pljunil po tleh.

Kovač je mrko odstavil kozarec. Vino, ki ga je zlil na stisko svojega srca, je vrelo v njem kakor strup. Ne, to pot ni umel postavljati besed!

«Plešast si, stari, pa govoriš kakor baba,» je dejal z osornim glasom, «pameten hočeš biti, pa klatiš neumnosti... Kaj ti je mar cesarska beseda? Bodi težka, bodi lahka, sveta ali nesveta, krvava je. Kdor jo tehta, naj pazi, da ne zatehta glave.»

Tako govoreč je gledal predse in ni opazil novega gosta, ki je šel mimo njega. Ta gost je bil mlinar Aleš. Preril se je v boljšo izbo, sédel tik za vrata in zlobno nastavil uho.

«Krvava?» je bebasto zategnil starec. «Govori po zdravi pameti, ne pa tako... Zakaj naj bi bila cesarska beseda krvava?»

Andrej Možina se je prijel za glavo. Svarilo stražmeštra Vodičke se je oglašalo nekje v možganih, toda vihar, ki je prihajal, ga je prehrumel.

«Ali slišite, ljudje krščanski?» je udarilo iz njega. «Poldrugo leto bo, kar teče kri na vseh štirih straneh sveta, on pa vprašuje, zakaj je cesarska beseda krvava! Kakor da je ni bral na razglasih ob mobilizaciji... Čigava je bila, ako ne cesarjeva? Kdo drugi je bil podpisan kakor on? Milijon mrtvih kliče Boga za pričo njegove krivde; mesta in vasi se podirajo, njive zarašča osat, vse to zaradi ene same besede enega samega človeka... In ti me debelo gledaš, ko pravim, da je krvava!»

Muhovec ga je preplašeno suval z nogo, toda on ni čutil ničesar. Grobna tišina je zavladala med pivci. Vse je poslušalo kovača in marsikateri je kimal. Glasno pritrditi se ni upal nihče...

«Mm,» je dejal plešeglavec, «vse to je onga... Da je cesar napovedal vojno, bo že resnica. Zato jo bo tudi končal. Srba ni več, njegov kralj je pobegnil, njegova vojska je mrtva, njegova dežela je v naših rokah. Naš cesar ima zdaj vse, kar je hotel imeti... Po zdravi pameti bi sodil, da sklenejo mir.»

«Kdo ga bo sklepal?» je kriknil Andrej, tresoč se od vrtoglavega gneva. «Cesar? Če bi ga drugi hoteli skleniti z njim! Očetje otrok, ki so bili zaklani v materinem naročju! Vsi narodi sveta, ki so prijeli za meč, da branijo

nedolžnega! Vsak bi rad sklenil mir, kdor ima na vesti zločin in v pesti to, kar ni njegovo... A svet ni tako pozabljiv. In Bog sliši kri, ki vpije po maščevanju... Če bi ljudje odpustili, On ne more!»

Pivci so vstajali. Vsem je mahoma zadišalo po nesreči.

«Tak nu, kovač, nu,» se je tresel Muhovec, «nehaj že, saj je dobro...»

«Molči, da mu povem! Gorje krivičnikom na dan miru: sojeni bodo po pravici kladiva!»

«Kakšna pa je ta pravica?» je vprašal glas izza vrat...

«Taka, da bo Srbija vstala od mrtvih! Taka, da boste videli cesarja brez krone in brez dežel!...»

Tudi starec se je pobiral s klopi. Njegov zgrbančeni obraz je bil siv od klavrne osuplosti.

«Eh, kovač, to ni dobro,» je stokal, majaje z glavo, ki se je tresla na dolgem, žilavem vratu. «Ni dobro, da zmerjaš cesarja. Ni dobro, ne...»

Andrej Možina je zamrmral besedo, ki je niso velikokrat čuli iz njegovih ust.

«Zakaj ne bi bilo dobro?» se je vpraševal še potem, ko je stopal po zmrzli cesti proti domu, oprezno prestavljaše leseno nogo. «Saj nisem rekel ničesar, kar ne bi bilo resnica.»

Narobe, dobro je bilo. Ves neznosni notranji pritisk mu je mahoma odlegel. Čutil se je lahkega in svobodnega kakor človek, ki vrže težko breme z ramen. Že poldrugo leto ni govoril tako od duše.

«Recimo, da me kdo naznani,» mu je prišlo na um. «Nu, kaj za to? Le naj me. Vsi moramo trpeti, kakor je komu namenjeno...»

A rekel si je, da ni velike nevarnosti. Odkar je postala vojna pekel brez konca in kraja, je vsem obledel spomin na spore minulih dni; vsi so nosili isti križ in vsi so bili vendarle krščanski ljudje, ne Iškarijoti... Da, če bi ga bil slišal Aleš! Toda kovač je mislil, da mlinarja ni bilo v bližini...

Prismehljal se je domov. Uboga Lucija je na tihem zahvalila Boga, da ga ni preprosila. Njegov obraz je bil tako veder, njegove oči tako svetle kakor že dolgo ne.

XXV.

Ponedeljek je bil čuden dan. Vsi Rávenci trdijo, da že zjutraj ni obetal prida. Sivo nebo je viselo na vas, kakor bi se hotelo raztrgati od mrkobe, in preko hribov je pihal tisti mlačni, težki jug, ki vzbuja slutnje brez imena in koprnjënja brez oblik, ter dela, da se ženske ujedajo, same ne vedoč, zakaj...

Andrej Možina je vstal nekam pobit, z neprijetnim občutkom, kakor bi hodil tuj človek za njim in bi mu hudobno strmel na tilnik. Iz slehernega kota je zevala puščoba, na vsaki stvari je ležalo kakor senca nezna- nega zla.

Izprva je dolžil slabo vreme in stal na pragu in gledal v nebo, ali mu ne pošlje vsaj trohice solčne vedrine. Nebo se ga ni usmilo in kamen v prsih ga je tiščal čedalje bolj.

«To je kakor prokletstvo,» je zamrmral sam pri sebi, vlekoč se za brado. «Človek bi mislil, da se nekje nekaj godi... ali pa, da se je že zgodilo... Kaj? Komu? Ali je Krištof Blagaj mrtev? Ali bo spet kaka nemška zmaga? Jeseni, ko so vzeli Beograd, mi je bilo podobno...»

A tedaj ga je okliknil oča Miškovec, ki se je vračal iz trga.

«Bog daj, kovač!» je dejal. «Novico imam zate: stražmešter Vodička se je ustrelil... Vsa Bukovica je po koncu.»

«Kako!» je osupnil Andrej. «Kdaj, zakaj?»

«Uro še ni tega, kar je završalo. V glavo se je počil. Zakaj, pa nihče ne ve. Vse sorte ugibajo. Menda se ni mogel utolažiti zaradi sina.»

Kovač se je molče obrnil v hišo. Sédel je za mizo in je naslonil čelo med dlani... Ubogi Vodička! Da, da, sinova smrt ga je strašno potrla. Zlomila ga je. Ostal je sam, brez žive duše na svetu. In ni mogel več, siromak, zaželel si je miru...

Rdeči, bradati obraz nesrečnega stražmeštra mu je živo vstal pred očmi. Spomnil se je, kako je v njem spoznal krepko moško dušo in zvesto bratsko srce, ki je utripalo

za isto vero kakor srce Andreja Možine. Mislil je na njegovo zaupanje, na njegova svarila in njegovo skrb; glej, knjige, ki mu jih je dal, so še ležale na polici, kakor jih je položil! In zdaj ga ni bilo več. Njegovo srce je počivalo, njegova močna desnica je ležala bleda in mrzla na okrvavljeni žandarski bluzi... Ubogi, dobri stražmešter Vodička!

Toda kovač ni vedel pravega vzroka, ki je napotil Vodičko, da je baš tisti dan in tisto uro potrkal na vrata smrti.

Pravi vzrok je bil tale:

O polidesetih je prišel k stražmeštru izvidni oficir, ki je bil nastanjen v Bukovici, in mu je prinesel nalog za aretacijo nevarnega veleizdajnika. Ovadba je bila točna, priče naštete po imenih; zločinca je bilo treba takoj prijeti in s prvim vlakom predstaviti vojnemu sodišču v Ljubljani...

Ko je gospod Vodička čul, kak posel ga čaka, se mu je skrčilo srce. In ko je zvedel osumljenčevo ime, je komaj skrtil svojo grozo... Tedaj je bilo vendarle vse zaman! Nesrečni človek se ni čuval paragrafov in ni držal jezika za zobmi! In zdaj je prišlo, kar je moralo priti... O, saj je slutil, da bo tako!

Stražmešter je vedel, kaj so vojna sodišča. Vedel je, kako hlepi vsa gospoda od profosa do avditorja, od avditorja do poveljujočih generalov po nedolžni ljudski krvi in kako z ogorčenjem zahteva prilike, da bi utešila svojo peklenško žejo, brezpravni sodrgi v strah in trepet. Pri njej ni bilo usmiljenja, iz njenih rok ni bilo rešitve. Mož, ki ga je gospod Vodička v vsej dolini najvišje cenil, je bil izgubljen...

Prišlo mu je na um, da bi ga kako posvaril. Dal bi mu priliko, da pobegne. Toda kako? Človeka, ki ga vse pozna, bradača z leseno nogo, ne skriješ kakor šivanko. Imeli bi ga, preden bi minil teden dni; ako ga on ne bi našel, bi ga poiskali drugi!

Gospod Vodička je videl, da ni izhoda. Vsak poizkus rešitve bi le potrdil sum, ki se je moral dvigniti zoper njega samega: on je doslej zagovarjal nesrečneža, on je poročal o njem, da je vnet patriot! Ni mu ostajalo drugega

kakor izvršiti ukaz. Toda stari Vodička je z grozo začutil, da ne more. Bilo je ponižanje vseh ponižanj, strahota vseh strahot. Stopiti v prijateljevo hišo in ukleniti njegove poštené roke! Ne, raje vse drugo!

Vse drugo je bilo samo eno. Stražmešter ni bil vaje oklevanja. Pomislil je, da je star in sam in da mu življenje ne obeta ničesar več, odkar je Franta mrtev. Namestu da bi se odpravil v Ravne, je šel v svojo sobico, nastavil si puško pod brado in sprožil. V mlaki krvi ob njegovem znožju so našli zaporno povelje, zmečkano, pretrgano na dvoje...

Vodičkov posel sta opravila dva druga. Opoldne, baš v trenutku, ko je Andrej Možina odložil žlenco in se oprl na zdravo nogo, da bi vstal izza mize, je blisnil mimo okna bajonet. Trdi koraki so se ustavili pred hišnim pragom, težka roka je udarila na kljuko...

Slutnja je izpreletela Andreja kakor blisk. Tegoba, ki ga je davila vse dopoldne, je bila pojasnjena. Med njegovimi včerajšnjimi poslušalci v krčmi je sedel Judež Iškarizjot. Izdal ga je, prišli so ponj!

«Lucija,» je začel, «ne ustraši se...»

A tedaj je že sama videla. Ne da bi potrkala, sta planila v izbo dva orožnika, naravnost proti kovaču.

«V imenu zakona!...»

«Očka!» je zakričala Lucija «Očka moj!... Pustite mojega očeta!...» Brezumno se je vrgla predenj, orožnikoma k nogam.

Držala sta ga z obeh strani. Besnost se je vzpenila v njem, ko je začutil tuje roke na sebi.

«Ali naj udarim?» mu je zletelo po glavi. «Ne bojim se, da jih ne bi pobil. Toda streljala bi. Lucija bi zblaznela, če bi me videla mrtvega...» In že mu je žvenketala verižica okoli zapestij, že se je okrutno zarezala v meso. «Prepozno,» je pomislil Andrej. «Vse eno je, tu ali drugje.»

A to ni bilo nič strašnega. Strašne so bile samo Lucijine roke, ki so mu objemale kolena.

«Pustite ga!» je vpila z žalobnim, zategnjenim glasom. «Kaj vam je storil? Kam ga hočete odpeljati? Nikomur ni storil žalega. Usmilite se!...»

«Molči, otrok,» je zamrmral kakor omamljen. «Ne prosi usmiljenja tam, kjer ga ni... Bog te bo čuval.»

Lucija ni odnehala. Mlajši orožnik, rdečelas človek s surovim, pikastim obrazom, je nameril kopito, da bi jo sunil z njim.

«Nikar!» je zarohnel Andrej. «Sramota je tepsti hčer, kadar si uklenil očeta!» Kri mu je udarila izpod nohtov od napora, da bi zlomil verigo. A tisti mah ga je presunila zavest, da je vse nezmiselno, karkoli bi še storil. Njegova usoda je bila trpeti... «Pusti, Lucija,» je rekel malone osorno. «Kožuh daj. Kučmo. In z Bogom.»

Glasno ihtoč ga je pokrila s kučmo, ogrnila mu kožuh in obvisela na njegovih prsih. Tedaj mu je zagrnilo oči kakor vroča megla. S prosečim, vdanim pogledom se je ozrl na žandarja:

«Samo malo... Toliko, da vzdignem roke...»

Vzdignil je svoje bedne uklenjene roke in jih je položil na njeno glavo.

«Bog te čuvaj, Lucija... Bog te blagoslovi... ubogo moje!...»

Poljubil jo je na čelo. Nato se je obupno stresel in krenil naprej. Zamolkel udarec za njegovim hrbtom mu je povedal, da se je zgrudila hči kakor mrtva...

Bilo mu je, kakor da sanja odurne sanje. Orožnika, veriga na rokah: ali je bilo vse to resnično? Metež čuvstev in predstav se je vrtinčil v njegovi notranjosti. Bilo mu je, kakor da je pozabil storiti nešteto važnih stvari. Tolažilne besede, ki mu pri slovesu od hčere niso prišle na um, so ga zdaj obsedale in tiščale v grlu. Nato se je spomnil kovačnice; toliko da ni zaječal od koprnenja. Zakaj ni prosil biričev, da bi mu dovolila pogledati vanjo? Samo ozrl bi se se na vigenj, enkrat samkrat bi položil roko na kladivo... Čemu? Kdo ve, čemu! A vse to je bilo nepopravljivo zamujeno.

Zamujeno: kako čudna beseda! Mraz konca je bil v njenih zlogih. Ali ga res ne bo več nazaj? Ali se je res poslovil na veke?

Izpod klanca se je poslednjič ozrl na dom. In tiha svetloba je pregrnila njegove črte. V trenutku tega pogleda na vse, kar je ostavljajal dragega za seboj, je veselo začutil

moč, da prehodi pot, ki je bila pred njim, pa naj bo kakršnakoli...

«Kaj pravite?» se je zadril rdečelasi orožnik, slišoč, da jetnik nekaj mrmra.

«Koliko jih je že šlo tako, pravim, in koliko jih še pojde!...»

Z dvignjeno glavo je stopal skozi vas. Plašne oči so zrle nanj skozi okna, prepadene glave so se iztezale izza vrat; toda nihče se ni upal pozdraviti Andreja, nobena beseda se ni oglasila v slovo. Trepet je šel po vseh Ravnah. Krvava roka, ki je morila tam zunaj, je bila posegla v ta tihi kot in je zgrabila človeka...

«Rekel sem mu,» je dejal starec, s katerim se je kovač prepiral v gostilni. «Tako je sem mu rekel: ni dobro, da zmerjaš cesarja...»

XXVI.

Toda kdo je bil tisti, ki ga je zaznamoval? Kdo je bil Judež, ki se ni bal Boga? Možinovi najbolj srditi nasprotniki so s studom mislili na to, da je eden izmed njih izdajalec.

«Jaz ga nisem ovadil,» je ponavljal vsak. «Jaz ne, Bog ve, da ne...»

Tudi Aleš je govoril tako. Vpričo vseh je pljunil na tla: ne bil bi si mislil, da ima Andrej takega sovražnika. Ali bi mu posvetil, če bi ga poznal! Da, štirinajstega leta mu je tudi on privoščil. A takrat je bila jeza še sveža. In takrat še ni bilo krvavih sodišč...

Vsi so mu verjeli in so še dalje ugibali, kdo bi bil. Le eden ni mogel ukrotiti črva, ki je kljuval tisti večer v njegovih možganih:

«Aleš je! Mlinar Aleš...»

Ta edini je bil gospod Jakob Vojska. Opoldne, ko so prišli orožniki po kovača, je sedel župnik v Bukovici za dekanovo mizo; govorila sta modre besede in uživala dobrote, kakršnih navaden vernik že dolgo ni več poznal. Razigran od prijateljske družbe in vesel od dobrega vina se je pripeljal o mraku domov, ne sluteč, kaj so doživele Ravne v njegovi odsotnosti. Kuharica ga je

čakala z novico na pragu: Andrej Možina je bil pod ključem! Rávenskega brezverca je udaril božji prst!

Prva misel gospoda Vojske je bila ošabna in škodoželjna. Le malokatero srce je tako čisto, da se ne bi razveselilo nasprotnikovega gorja...

«Saj sem vedel,» je zamrmral. «Ali nisem prerokoval, da s tem človekom ne bo dobrega konca?»

Da, da! Mar bi ga bil kovač poslušal, mar bi se bil uklonil! Zdaj je našel, česar je iskal. Nikoli več ne bo odvrčal dobrih ovac od pastirjevega pravca. Neomejeno gospodstvo edinozveličavne stranke je bilo v Ravnah poslej zagotovljeno.

«Čudno, čudno,» si je ponavljal župnik, vrteč palce v svojem naslanjaču. «Čudno, čudno, kako propada samo od sebe vse, kar se nam postavlja po robu. Ali ni to res božja volja? Seveda je božja volja...»

Tedajci pa je udarilo v njegovo zadovoljnost kakor strela. Usoda, ki je čakala nasprotnika, mu je živo stopila pred oči. Kri Andreja Možine, o katerem je v srcu vedel, da je pravičen človek, se je razlila v njegove misli in je oškropila slastno málico ter preplavila snežnobeli prt...

Kri! Gospod Jakob Vojska ni mogel dvomiti, da gre kovaču za kri. Zavedal se je tudi, da je krivica, ki mu jo očitajo, v njegovih očeh le zato krivica, ker je on zaradi koristi svoje stranke in po nalogu svojih predstojnikov oznanjal drugačen nauk. Na milijone katoliških kristjanov je stalo v tem trenutku po vseh bojiščih sveta in trdilo z orožjem v roki to, kar je govoril Andrej Možina. Svečniki iste katoliške vere, služabniki istega rimskega papeža, ki je bil najvišji predstojnik Jakoba Vojske, so jih izpodbujali na boj, zagotavljaje jim, da je njih delo blagoslovljeno in da je zanje pripravljen prostor v nebesih. Župnik je po tem takem vedel, da se vsa neizmerna moritev v resnici ne tiče ne Boga, ne vere, ne Cerkve kot oskrbnice dediščine božje na zemlji; vedel je, da velja oboje, blagoslov in prostor v nebesih, samo trpljenju bojevnikov, ne pa krvavemu delu njihovih rok... Kako se ne bi bil ovestil, da je usoda Andreja Možine manj strašna za kovača samega nego za Jakoba Vojsko, duhovnega in posyetnega vodnika rávenskih duš!

Dober krščanski človek je bil predan krvavi sodbi po nagibu mržnje, katero je on oznanjal, sklicujoč se na božje ime. Tisti, ki ga je izdal, Judež, ki je pogubil svojega brata v Kristu, je bil njegova ovca, učenec njegovega duha; on, Jakob Vojska, je položil v njegovo dušo seme, iz katerega je vzklilo drevo sovraštva in raslo iz leta v leto, iz dneva v dan, dokler ni postalo tako široko in žejno, da ga je mogla utešiti samo še mastna človeška kri... Tedaj ni bilo dovolj pokolja širom zemlje! Tu, pred njegovimi očmi, je morala pasti žrtev in prvi, največji krivec njene pogube je moral biti on sam!

Župnik je bil veren človek. Ako je šla ljubezen Križanega mimo njega, je veroval vsaj v Sodnika. Zaslutil je, da ne bo milosti zanj na poslednji dan...

Vstal je izza mize in je velel pospraviti. Nato je zaklenil vrata in dolgo begal brez miru iz kota v kot. Trepet groze, ki ga je grabila, je postajal čedalje hujši. Čeljusti so mu šklepetaje udarjale druga ob drugo. Iz vseh mrakov so strmele vanj uporne oči Andreja Možine; v zvoku svojih lastnih korakov in v tikanju ure na steni je slišal kovačev glas:

«Zravnano bo, kar je krivo, in pokončano bo, kar je zlo!...»

Zdaj ni bilo zanj nikakega dvoma več, kaj je bilo krivo in kaj je bilo zlo. Po tem takem... Boječe je dvignil pogled k Razpetemu:

«Kaj naj storim, o Bog? Kako naj se rešim?»

In obšlo ga je, kakor da čuje odgovor:

«Popravi, dokler je čas!...»

Jakob Vojska je pomislil. Iskal je, kdo bi utegnil biti ovaduh. Pri kom je obrodilo njegovo seme največ sadu? Kdo je najbolj srdito mrzil Andreja Možino? Kakorkoli si je predočeval rávensko zgodovino izza minulih let, venomer je moral misliti na mlinarja. Pomnil je, kako voljno orodje njegove osvete je bil Aleš; pomnil je, kako je preganjal kovača, kako je bil vselej poražen in kako je vsak poraz še huje podžgal njegov gnev; pomnil je končno, kako ga je že takrat, na pragu vojne, le s težavo odvrnil, da ni nasitil svoje mržnje do nasprotnika...

Aleš Blagaj! Steber stranke v Ravnah! Tisti, na katerega je zgradil Jakob Vojska vse velike načrte za bodočnost!

Brez odlašanja je poklical hlapca in ga je poslal k Alešu: naj pride k njemu, takoj...

Mlinar je uganil, kaj mu hoče. Že tistikrat, v začetku, se je čudil gospodu Vojski, ko ga je našel manj trdnega, nego bi moral biti, sodeč po vsem... Zdaj se je zbal za Možino; obdolžil je njega, kakopak, in ga je klical k sebi, da bi ga pregovoril!

S klobukom v roki je stopil pred župnika. Njegov obraz se je zdel prepaden, srce pa je bilo pripravljeno in utrjeno v zlem.

«Kaj pravite, gospod! Ali ste slišali? Ubogi Andrejec!»

Jakob Vojska je stal pred njim s prekrižanimi rokami. Njegov pogled je vrtal v mlinarjeve oči, kakor bi mu hotel prodreti v dno duše.

«Kdo ga je ovadil?» je vprašal kratko. «Govori!»

«Kdo ga je... ovadil?» se je zavzel Aleš. «Kaj vem, kdo, gospod. Ugiblremo in ugiblremo, pa ne uganemo nikogar. Veliko ljudi je bilo v krčmi. Tisti, ki je šel povedat, se pač ne bo izdal.»

«Ne táji!» je zagrmel župnik. «Ali ti nisem že takrat zabičil: ne? In si vendar šel in si ga pogubil! Kri boš nosil na duši, Aleš!»

«Kako — kaj!... Mene mislite, gospod?» je zajavkal mlinar in sklenil roke. «Mene mislite? O, gospod, tega nisem zaslužil! Res je, njegov prijatelj nisem bil. Veliko hudega mi je storil, meni, naši stranki, vam in vsem... A da bi ga izdal — ne, gospod, tega ne! To je storila propala duša. Aleš Blagaj ni propala duša, gospod! Jokal sem, ko sem zvedel...»

«Nisi ga izdal, praviš?» Togotna sapa Jakoba Vojske ga je pekla v obraz. «Res ne?»

«Res ne. Bog mi je priča.»

Župnik se je mrko zamislil. Nato je stopil k predalniku, vzel dve sveči, postavil jih na molilnik ob vsako stran razpela in jih prižgal.

«Prisezi!» je velel mlinarju, kažoč mu s prstom, kam naj stopi. «Prisezi pri živem Bogu!»

In Aleš je dvignil roko. Na živega Boga se je zaklel, da ni izdal Andreja Možine...

Gospod Vojska ni odtrgal oči od njega. Bilo mu je, kakor da pričakuje nečesa strašnega. Vsi svarilni zgledi, s katerimi je v pridigah strašil župljane, so mu prihajali na um. Ako je bil Bog maščevanja res vsepričujoč in pravičen, tedaj je moral slišati mlinarjevo prisego. Moral je poslati svojo strelo z neba — ali pa je bil Aleš nedolžen!...

Strela ni udarila. Župnik je čakal, mlinar se je očitajoče smehljajal. Od nikogar ni bilo videti znamenja jeze božje. Jakob Vojska je izprevidel, da se je zmotil. Pol bremena mu je palo s srca.

«Odpusti,» je vzkliknil in zgrabil Aleša za roko. «Ne zameri mi krivične misli! Dolžil sem te, a vidim, da nisi ti... Odpusti.»

Aleš, kakopak, ni mogel biti hud na gospoda župnika. Njegov Aleš, desna roka njegova!

«Bog mi ne daj, gospod,» je rekel z žalostnim glasom, nedolžno gledaje Vojski v obraz. «Saj ste slišali: Bog mi ne daj! Od srca mi je žal kovača. Vse krivice sem mu odpustil, ko sem ga videl uklenjenega. Hudo mi je... Najhuje zato, ker bom moral pričati.»

«Pričati!» je zavpil gospod Vojska. «Kdaj?»

«Jutri zjutraj ob devetih. V Ljubljani. Brzobjavno so nas pozvali.»

«Koga še razen tebe?»

Mlinar je naštel nekaj imen. Kakor jih je našteval, tako jih je župnik tehtal pri sebi. Šibki ljudje, trepetlike brez poguma. Mislili bodo na svojo lastno kožo; na žrtev, ki je pod sodbo, ne bo mislil nihče izmed njih. Sam Belcebub mu je svetoval, kdor jih je imenoval!

In vendar je bila tu poslednja možnost rešitve... Jakob Vojska je strahoma iskal besed. Čutil je, da ne najde nobene, ki ne bi z njo obsodil samega sebe...

«Čuj, Aleš,» je izpregovoril, begaje s pogledom po tleh. «Umej me po krščansko, v pravi ljubezni do bližnjega... Bodi človek, Aleš, in pomni, da gre Andreju za glavo.»

Zakon je od ljudi, vest pa je od Boga. Zakon pravi, 'kri za besedo', a vest govori 'odpuščanje'... Poslušaj vest, Aleš. Govori tako, da ga rešiš smrti. Stori manjši greh, da preprečiš velikega!»

«Kaj naj storim, gospod?» je vprašal mlinar začudeno.

«Stori manjši greh,» je zajecljal Jakob Vojska. «Jaz ga vzamem na svojo vest. Zaradi mene ga stori.»

«To bi bila kriva prisega, gospod!» Mlinar toliko da ni zakričal. «Ali nas niste učili, kako Bog kaznuje krivo prisego? Kako morem tajiti, kar je res, in pričati, kar ni resnica, če me zaprisežejo na božje rane?...»

«Stori, zaradi Njega, ki je umrl za nas vse!» je prosil župnik, kažoč na razpelo. «Stori, odvežem te v Njegovem imenu...»

Aleš se je delal, kakor da premišljuje.

«In tudi,» je vzkliknil naposled, «kdo mi je porok za druge priče? Sami bojazljivci so, gospod, kolena se jim bodo tresla pred sodniki... Če pride po njih na dan, da sem lagal, tedaj bom odgovarjal sam s svojo lastno glavo! Ali naj poginem zaradi kovačevega jezika? Ne unam se, gospod župnik... Bratova vdova mi je na ramah, bratovo posestvo je v moji skrbi. In občina in stranka in vse ostalo!...»

«Bodi človek, mlinar,» je še rekel Jakob Vojska. «Tehtaj besede, kakor bi tehtal živo kri...»

«Če bom mogel... Če bom količkaj videl, da morem,» je zamomljal Aleš in prijel za kljuko. «Lahko noč, gospod župnik, hvaljen bodi Jezus.»

Gospod Vojska je slutil, da prosi zaman. Ne da bi odzdravil mlinariu, si je pritisnil dlani na obraz in se je obrnil k razpelo. Prihajalo je. Vse njegovo oblastno in zmagovito delo se je končavalo v krvi pravičnega...

Storil je edino, kar je še mogel storiti. Vrgel se je na kolena in je razprostrl roke:

«Usmili se, Kriste! Pomagaj!...»

In je napenjal pogled, da bi videl znamenje, in je poslušal vase, da bi začul notranji glas. Toda glas je molčal in obličje Križanega se ni nasmehnilo. Njegove žalostne

oči so zrle preko župnika, skozi zid in prostor v neskončnost onkraj sveta...

Tedajci je Jakob Vojska presunljivo začutil, da je odločeno. Gospod je bil sklenil sprejeti tudi to nedolžno kri, da bi lahko tem strašneje udaril s kladivom pravice.

XXVII.

Bilo je v četrtek zjutraj. Vlažna, mrzla megla je dušila Ljubljano.

Napol raztajane lehe snega pred šentpetersko kasarno so se odurno belile skozi njo in razvoženo, zaledenelo blato na cesti je dobivalo pod njeno gosto kopreno še bolj umazano, neopredeljivo rdečkasto barvo. Ljudi, ki so hodili tod mimo, je nehote prešinjal občutek, da je baš tukaj jedro te strupene megle. Nikoder ni bilo tako moreče žalostno, nikoder tako polno mračnih slutenj!

Ta občutek ni bil neutemeljen. V šentpeterski kasarni so bili zaprti jetniki vojnega sodišča. Izpod vhoda te žalostne zgradbe se je vsakih toliko dni prikazal izprevod, ki je peljal živega človeka k pogrebu...

Današnji dojem zloveščega kraja je bil spet bolj mrk nego prejšnje dni. Razni znaki so napovedovali dogodke. Vojniki na dvorišču so stiskali glave; več oficirjev je prišlo drug za drugim, kakor da so sklicani za določeno uro. Naposled je prirohnel avtomobil, iz katerega je stopil človek v toplem uniformnem plašču, z obrazom mrzlim kakor puškina cev. Brkati stražar ob vhodu se je zdrznil, ko je šel mimo njega. Bil je polkovnik-avditor, predstojnik vojnega sodišča; pes krvaš, ki se je penil od togote, kadar je ušel obtoženec živ iz njegovih pesti!

Prav tedaj je ura pri Sv. Petru počasi odbila devet. Udarci zvona so žalostno trkali na zamreženo okno kovača Andreja. Mladi vojni kurat, ki ga je izpovedal in obhajal, je preplašeno trenil s svojimi deškimi očmi in vstal.

«Pogum,» je zajeceljal z drhtečim glasom. «Ne ustrašite se...»

Jetnik ga je sočutno pogledal. A tisti mah je vstopil profos. Za hrbtom sta mu štrlela dva bajoneta.

«Andrej Možina!» je zahreščal. «Kličejo vas.»

«Že? ...» je nehote vprašal kovač.

«Ne še... Sodba bo razglašena. Marš.»

Kovač je zmajal z glavo. Čemu je bilo treba razglasitve, ko so mu sinoči takoj po obravnavi poslali kurata?

Peljali so ga v isto sobo in so ga postavili pred isto mizo kakor včeraj. Isti srepi oficirski obrazi, stari in mladi, od podpolkovnika do mladiča z eno zvezdo, so mogočno buljili vanj. Isti debeli zapisnikar je držal v drhtečih rokah papir in je čital...

V trenutku, ko je začel čitati, je prešinila Andreja smešna misel. Morda je bilo vse le šala; zdajle, na koncu papirja, udarijo v smeh. Ali pa je sodba oprostilna. Ali pa je general ni hotel podpisati. Saj vendar ne gre, da bi ubili človeka zaradi tistih nekaj besedí... Vrne se v Ravne, k Luciji!

A že je otresel neumno misel. Kakopak! Treba je bilo samo pogledati avditorja!

«...obtoženec je kriv...»

Kovač je pozorno motril zapisnikarja: debel človek je bil in vendar tako zelen v obraz. Ali mar ni zajtrkal?

«...razžaljenja veličanstva... veleizdaje... ščuvanja k uporú... ogražanja javnega miru in reda...» je čital zapisnikar z omagujočim glasom.

Vse to se je tikalo Andreja. Nu da. Čudno, kako učene besede so imeli gospoda za tolikanj preprosto stvar.

«...se obsodi na smrt... z ustreljenjem...»

Nu, saj je vedel. Zdaj je bilo vsaj konec negotovosti. Ustrelé ga. Umreti mora. Prav. Okovati voz je težje od tega.

«Smrtna kazen... se izvrši... danes ob treh popoldne...»

Zadnja beseda se je zdrobila v drgetu zapisnikarjevih ustnic. Ves bled in moker od potú je pal na svoj stol.

Kovaču pa je mahoma odlegla vsa tesnoba zadnjih dni. Prevzela ga je vedra pripravljenost človeka, ki je sredi megle in negotovosti zagledal pot pred seboj.

Oficirji so strmeli vanj in čakali. Ni jim šlo v glavo, da ne bi zatulil od groze. Drugi obsojenci so se onesveščali, metali se po tleh in javkali za svoje življenje kakot psi. Sodniki so šteli te jalove izbruhe strahopetnosti med

svoje pravice; bili so jim del sporeda, klavrna predzadnja točka, po kateri se je zdel krvavi sklep manj strašan. In ko so videli enonovega velikana, ki je še zrasel, namestu da bi se ponižal, jih je obšlo kakor razočaranje in slaba vest.

«Hat er verstanden?» je zarenčal polkovnik-avditor. «Vprašajte ga, ali je razumel!»

«Kaj ne bi razumel,» je pokimal kovač. «Dovolj razločno je bilo povedano.»

«Ustreljeni boste!»

«Ustrelite me. Cesarju bo svinca zmanjkalo, ljudem resnice nikoli!...»

«Ein ganzer Kerl,» je zamrmral podpolkovnik, ko so ga odpeljali. «Škoda ga je.»

XXVIII.

Obsojenec se je mirno vrnil v zapor. Kakor hitro pa je spet sedel na pogradu, je zdajci začutil neusmiljeno tesnobo. Nekaj se je bližalo iz kotov, spuščalo se od stropa, raslo iz tal in stiskalo Andrejevo dušo kakor mnogoteren primaž, ki bi mu skrivnostna vretena iz hipa v hip zoževala čeljusti. Kamorkoli je uprl oči, povsod je videl truplo, pokrito s krvavimi ranami. V teh razmesarjenih prsih ni bilo več življenja, ta prestreljena glava ni mislila ničesar več. Bila je njegova glava. Tak bo on, Andrej Možina, danes popoldne ob treh!...

V globini kovačevega bitja se je oglašal trepet. In vendar je bil ta občutek vse drugo prej kakor strah pred telesno smrtjo. Resnica, zaradi katere je bil obsojen, je zvenela premnogo dni iz pesmi njegovega kladiva in rasla premnogo noči iz čistosti njegovega srca, da bi se bil mogel zdaj skesati žrtve, ki jo je tolikrat sam ponujal. Narobe. Če ga je moglo kaj veseliti v takem trenutku, ga je veselila misel, da bo umrl za vero, v kateri je dihal živ. Ta zavest mu je bila poroštvo izpolnitve.

Njegova groza je vstajala iz misli na rok. Dokler ni bil rok določen, je ležal med njim in med smrtjo čas. Čas, ki se je nekje začel in o katerem še ni bilo povedano, kdaj ga bo konec. V tem času je bilo prostora za vse, kar

je imel opraviti sam s seboj: za toliko misli, za toliko utripov srca... In pravkar so zabili mejnik. Ure so hitele, minute so se utrinjale in kovač je vedel, katera izmed njih bo poslednja. Danes popoldne ob treh... Ob treh popoldne bo ležalo na mrzli zemlji truplo, ki mu je bilo pred očmi. Ob treh popoldne ne bo več Andreja Možine. Vse, kar ne more biti do treh popoldne, bo zamujeno na vekomaj...

Obsojenec pa je zdaj vedel, da se mora v tem bednem ostanku časa, ki je kopnel kakor snežinka na vroči dlani, zgoditi nekaj usodnega, ogromno važnejšega od vsega, kar je kdaj bilo. Nekaj, za kar je šlo v njegovem življenju že od rojstva. Vse drugo je bilo dognano, samo to je ostalo. Od dne do dne se je umikalo skrbem, ki so bolj nestrpnost zahtevale uvaževanja. Toliko let je ponižno stalo nekje za njimi, čakaje, kdaj pride na vrsto. In zdaj, na njegovo smrtno uro, je iznenada stopilo pred kovača in mu je ponavljalo z udarcem sleherne sekunde, da hoče biti utešeno, ali pa je živel zaman. Danes, do treh popoldne, ali pa bo tako, kakor da ga vobče ni bilo na svetu...

Bilo je kakor delo, ki ga ni opravil. Kakor misel, ki se je hotela roditi v njem, pa se ni rodila. Prav kakor misel. Edina glavna misel njegovega življenja, ki jo mora premisliti do dna, da se izkaže z njo na pragu Smrti...

Katera je bila ta misel? Vsa Andrejeva duša se je muškoma razpela v prostor in čas, da bi jo zajela.

Toda niso mu dali miru. Niti zdaj niso imeli usmiljenja! Komaj se je kovač obupno lotil nemogoče naloge, da bi še enkrat premislil vse misli svojega življenja — zakaj v sleherni je čutil drobtinico tistega, česar je iskal — že je vstopil profos. Prišel mu je ponuditi gostoljubje vseh velikodušnih krvnikov. Povedati mu, da si lahko naroči vseh dobrot, s katerimi mu morejo postreči: cigaret, vina, jedi. Celo pečenke. Vsega, kar hoče. Do treh popoldne. Ob treh popoldne ga ustrelé...

Obsojenec ga je pogledal kakor ostudno prikazen v snu. Teman val mu je planil v lice. Ali so mogli še huje zasmehovati človeka?

Bil je lačen, res. Vse te dni je komaj pokusil jetniško hrano. Bil je žejen. In misel na cigareto, na eno samo, ga

je prešinila kakor misel na odrešenje. Toda predstava, da naj bi sprejel popotnico iz rok krvniškega hlapca, je bila neznosnejša od udarca v obraz. Vzravnal se je. Zaman išoč besed za to ponižanje, je iztegnil roko proti vratom.

In oblastni, surovi profos je storil pred Andrejem Možino nekaj, česar ga je bilo potem še dolgo sram... Udaril je s petami. Salutiral. Zavrtil se je na petah in odšel, ne da bi črhnil besedico...

Andrej se iznova lakomno vdal premišljevanju. Katera je bila njegova misel? Katera uganka je bila tako važna, da ni smel umreti, ne da bi jo prej razvozlal?

A spet je zarožljajl težki zapah na vratih. To pot je bil kurat. Njegovo dobrodušno mladeniško lice se je bledo začrtalo pred kovačem.

«Hvaljen bodi Jezus,» je pozdravil s tihim, drhtečim glasom. «Prišel sem, da bi še malo govorila o Bogu... dokler utegneva...»

Obsojenec je zastokal. Tudi ta ga je opominjal, kako brzo se krči čas! Niti ta mu ni privoščil ubogih ur, ki so mu bile še dane!

«Ne zdaj, gospod!» Proseče je sklenil roke. «Pozneje pridite, pozneje... Toliko bi še premislil, dokler imam celo glavo!...»

Svečenik se je medlo nasmehnil.

«Kaj bi ti zdaj premišljevanje, siromak? Ne muči se, kmalu bo vse eno. Umiri se v Bogu...»

«S krvavega morišča bom stopil predenj!» je divje vzkliknil obsojenec. «Ali menite, da me bo vprašal, kako sem prebil svoj poslednji dan?»

Kurat si je pokrtil obraz z dlanmi. Požiral je in težko dihal, kakor bi se boril z ihtenjem.

«Ne bo te vprašal,» je šepnil nato. «Grem... Do svidenja.»

«Samo še malo me pustite samega,» je mrmral kovač za njim. «Samo še do poldne...»

Čudno žal mu je bilo mladega človeka, ki je vzel v imenu božjem grehe z njegove duše. Bal se je zanj, da ne bi jokal popoldne ob treh...

In sredi usmiljenja, ki ga je obšlo, je zdajci spet utonil vase in obsedel na pogradu, s komolci na kolenih, z brado navito okoli pesti.

Nikoli si ni predstavljal, da bi mogla človekova misel v dveh urah obleteti toliko stvari. Vsa minulosť je šla v presunljivo živih prividih mimo njega. Misлил je na svoja mlada leta, na delo, s katerim se je preživljal, na skrbi, ki jih je imel, na vse neštete podrobnosti, obraze in kraje svojega življenja.

Glej, tu so bile Ravne, tu je stala njegova hiša; taka je bila pred pet in dvajsetimi leti, ko je snubil pokojno ženo, in taka je bila zdaj... Videl je izbo, v izbi Lucijo, ki se je metala po mizi in plakala za njim. Kako bi šele vpila, sirota, če bi vedela: danes popoldne ob treh! Misлил je na hčerini obup, ko ji povedo, in na usodo, ki jo čaka po njegovi smrti. Bila je vrlo dekle; ne bo se mu izneverila, ne bo ga osramotila. Vse, kar ostane po njem, bo dobro spravljeno v njenih rokah. Bog in čas naj jo utolažita; pozabila bo in bo kdaj še srečna...

Obenem z njo se je spomnil Krištofa Blagaja. Notranji glas mu je zatrjeval, da ni mrtev. V tej predsmrtni napetosti duše ga je obhajalo kakor gotovost, da bo kmalu spet gospodaril v domu svojih očetov, srečnejše nego bivše dni. Na Ruskem je, ni dvoma, da je šel v dobrovoljce. Boril se bo za svobodo. Kovač bo mrtev, toda njegova pravica se bo na ostrini meča vračala v Ravne... Blagor Krištofu, ki bo doživel velikega dne! Ako nihče drugi ne, bo on zbral kosti ubogega Palca in jih bo pokopal v dobri rávenski zemlji. Kako krepilno je bilo misliti na prijateljstvo, ki bo veljalo še preko groba!

In misлил je na Boštjana Sredinca, na Prstanca, na Mezinca in na vse zveste tovariše: ali še živé, kod hodijo in kaj poreko o njegovem koncu. Nu, hvala Bogu, ni jim bil slab apostol. Potrdil bo, kar je učil.

Tudi sovraštev se je spominjal. Misлил je na svojo mržnjo do Avstrije, na gnev, ki je bruhnul v nedeljo iz njega, na Judeža, ki ga je izdal, in na Jakoba Vojsko, ki je bil prvi krivec, da so dobile Ravne svojega Iškarijota... A vse to je bilo že nekje za njim. Bilo je tuje kakor skrb, ki smo jo prevalili na druga, močnejša ramena.

Andrej je trdno veroval, da bo Nekdo pomnil njegove pravde z ljudmi in jih bo dognal po Svojem zakonu. Zravnano bo, kar je krivo, brez milosti bo pokončano, kar je zlo...

Pravica kladiva! Pesem kladiva! Kdo bo poslušal to pesem za njim? Samo Lucija bo kdaj stopila v zapuščeno kovačnico in bo ihté prijemala kladivo za držaj, tam, koder je ves svetal od njegovih žuljev. In nekega dne je ne bo več. Nekega dne stopi k naklu novi kovač in zavihiti kladivo Andreja Možine, ne da bi poznal njegovo jekleno modrost. Tako malo je kovačev, ki bi razumeli govor kladiva. Oh, malo jih je, ki bi vedeli, da se oglašča v trdih utripih dela vsa misel in pravica božja, ves zmisel in vsa lepota svetá!

Tako mu je vihrala duša v brezkončnem krogu. In čas je hitel. Čedalje bolj neizprosno je bila ura pri Sv. Petru, čedalje strašnejši je postajal neslišni beg minut, čedalje bolj vrtoglava brzina kovačevih misli. Na vsem, karkoli mu je prišlo na um, je bil odsev tistega, kar je hotel. A kolikorkrat je napel duha, da bi zgrabil rešitev, tolikokrat mu je ostalo v prijemu nekaj, kar ni bilo pravo...

Ura je bila tri četrt na poldne... Samo še deset... samo še pet minut, in pride kurat... Bežale so, oh, tako naglo, noben vihar jih ne bi dohitel! Toda misel, na kateri je stalo vse, se ni hotela odkriti...

Obsojenec ni vedel, da se muči s tem brezizhodnim občutkom vsako človeško bitje, kadar ga ogrinjajo krila smrti. V njegovih možganih se je borila večnost Misli z izpremenljivostjo Tvari. Njegovo telo je bilo še celo in živo, a duša, ki je prehitevala čas, je že trepetala v poslednji muki...

XXIX.

In tedaj se je zganilo v zvoniku in ura je slovesno odbila dvanajst. Še preden je utihnil poslednji jek zvona, so se začuli zunaj svečenikovi koraki. Kovača je izpreletelo kakor led. Bilo je prepoznol!

Z drhtečimi ustnicami in z bolestno vznesenostjo v očeh je pogledal kurat obsojencu v razorano obličje.

«Trpiš?» je šepnil, držeč ga za roko. «Boli, jeli? Potrpi, dragi, kmalu ti bo dobro...»

In kovaču se je zazdelo še isti mah, da mu postaja bolje...

«Glej,» je zamrmral svečenik, kakor v zadregi. «Rekli so mi, da nočeš od njih ničesar... Vzemi to za ljubo.» Tako govoreč je segel v žep svoje suknje ter izvlekel kos belega kruha in kos teletine. Segel je drugič in je postavil na mizico steklenico starine. Segel je v tretje in je položil pred obsojenca pest cigaret. «To ni od njih. Bog mi je pričal!» je dodal vznemirjen po trpkem začudenju, ki je skrivilo kovačeve črte. «Od mene je, sprejmi kakor brat od brata. Vse, kar ti morem dati...»

«Gospod!» je ostrmel Andrej. «Kako — zakaj?...»

«Zakaj?» je ponovil mladi kurat z nečim svetlim v pogledu in v glasu. «Ne iz ošabnosti. Ne iz usmiljenja. Iz ljubezni...»

Obsojenec je razširil oči. Nekaj težkega se je prelomilo v njegovi duši. Beseda mu je utonila v valu tople ganjenosti, ki je mahoma zalil vso prejšnjo bedo.

«Vzemi,» je prosil mladi človek. «Vzemi iz bratovske ljubezni.»

Njegove oči so bile polne solz. In nekaj je sijalo v njih čedalje jasneje, širilo se kakor zarja in pisalo svoje ime na ves obraz. Bilo je rešitev kovačeve uganke. Bilo je ono, česar je pravkar še v mukah iskal.

«Iz ljubezni,» je zamrmral. «Iz ljubezni, to je tisto!... Ljubezen je bila v vsem in nad vsem. Srce mi je krvavelo od nje in je nisem spoznal!...»

Velika, globoka radost ga je obšla. Sleherni dvom in sleherna negotovost se je valila od njega kakor kamni z grobov na dan vstajenja. Da, zdaj mu je bilo vse jasno: Nad njegovimi mislimi in željami, nad vero in nad upi, nad vsem, kar je delal in učil, nad vsem, kar ga je vodilo od zibelke do te celice mučenikov — nad vsem, nad vsem je stala Ljubezen, kakor stoji solnce nad stvarmi tega življenja. Boril se je, ker je ljubil. Sovražil je, sodil in terjal pravice, ker je hotel luči in sreče za vse ljudi. V njegovi ljubezni je bilo sklenjeno, da mora danes umreti.

Sleparil bi, kdor bi oznanjal zveličanje, a ne bi hotel biti razpet na križ!

In glej, že je videl iz oči v oči, kako klije iz ljubezni nova ljubezen, ki bo učila in rodila, trpela in vztrajala do velikega, obljubljenega dne. Mladi človek, ki je stal pred njim, ne vedoč, kaj bi mu storil v poslednji uri — ta človek je bil njegov. Kovačeva smrt ga bo utrdila kakor ogenj jekleno ost, njegova kri mu bo zaznamovala pot za vse življenje...

«Brat!» je izrekel besedo, ki se je bleščala v svečeniških očeh. «Brate moj, brate moj! Vse, kar bodo storili z menoj, naj bo izbrisano zaradi tvoje ljubezni!»

In je použil kruh ljubezni, svoj poslednji kruh. Pil je vino ljubezni, svoje poslednje vino. In ko je uzrl tajno misel v kuratovih očeh, jo je razumel, kakor je zdaj razumel vse. Odlomil je svojega kruha in mu ga je dal, da bi jedel, in mu je ponudil kozarec od svojih ust, da je pil...

In kruh je bil kakor živo meso in vino je bilo kakor kri mučeniška. Mladi človek je zdajci zajokal na glas. Preden mu je utegnil braniti, je pal pred obsojencem na kolena.

«Brat!» je ihtel. «Moj brat! Davi si klečal ti pred hlapcem Gospodovim, zdaj kleči on pred teboj. Odpusti, brate, meni in vsem, ki verujemo, pa nismo šli na Kalvarijo! Blagoslovi nas in prosi za nas, da bi imeli moč, kadar pride ura preizkušnje!...»

Andrej Možina se je ustrašil. Vzdignil ga je s svojimi silnimi rokami in ga je pritisnil nase kakor nikoli nikogar ne.

«Ne grešil!» je zamrmral. «Služabniku božjemu ne pristoji, da bi klečal pred človekom...»

«Odpustil!» je ponavljal mladi svečenik. «Blagoslovi!»

Tedaj so se ulile tudi kovaču solze. Rahlo, rahlo ga je poljubil na čelo.

«Bog blagoslovi tebe in vse zveste brate,» je šepetal. «Da bi imeli vero in moč do konca!...»

Trdi korak ječarja, ki je šel mimo celice, jih je osvestil. Sedla sta. Obsojenec je vzel cigareto in je zapušil, poslušaje kurata, ki je začel govoriti, sam ne vedoč, o čem.

Kaj je slišal in kaj mu je odgovarjal, kdo ve? Gledala sta se preko mize in milovala drug drugega z očmi, kakor dva človeka, draga drug drugemu, ki se poslavljata na veke. Obema se je zdelo, da sta prva od začetka sveta, ki preživljata tako trenutje.

«Ali more biti človek bolj srečen?» je časih pomislil kovač. «Zdaj je vse lahko in jasno, vse razrešeno in opravljeno. Zdaj je treba samo še umreti.»

Z zvonika je jeknila druga ura. Svečenik je prebledel, obsojenec se je mirno nasmehnil.

«Zdaj pridejo kmalu pome, jeli?» Vstal je. «Na Suhi bazar je dolga pot. In blatna bo, jug je zunaj.»

XXX.

Prišli so ponj. Na dvorišču ga je čakalo štiri in dvajset Madžarov s poročnikom in avditor s pisarjem. Obstopili so ga, povelje je surovo udarilo v volhki zrak in poslednja pot Andreja Možine se je začela...

Vse je čutilo nezaslišanost te poti: ljudje, ki so srečavali mrki izprevod, morilci, ki so z nasajenimi bajoneti spremljali žrtev, avditor, ki je narekoval smrtno sodbo, še preden je bila sklenjena, debeli zapisnikar, ki jo je pisal, in mladi, okroglolični vojni kurat, ki ni danes prvič vodil mirnega, neoboroženega človeka v nasilno smrt. Celo poročnik, temnopolt predrznež, ki v soškem peklu ni trenil z očmi, je stiskal čeljusti, da mu ne bi zašklepetale.

Samo eden je bil miren: bradati velikan z leseno nogo, ki je potrpežljivo šepal ob svečenikovi desnici. Njemu edinemu je bila ta pot enako zmiselna in enako potrebna kakor vse neštete poti njegovega pravičnega, delavnega življenja. Drhteči molitveni glas kurata, rožljajoči korak spremstva in hrup mnogoljudnih ulic se je zlival za kovačevo uho v enolično godbo, ki je osvobajala njegove misli, da so se laglje vzpenjale iz te nezanimive okolice in letele drugam.

Kam so letele poslednje misli Andreja Možine, kdo ve? Nihče jih ni slutil, nihče mu ni mogel pogledati v dušo. Toda Lucijo, ki je plakala doma v zapuščeni izbi, ne vedoč, da koraka ljubljene oče v smrt, je prav takrat

sladko prešinjal občutek, kakor da jo nekdo boža po sklonjeni glavi in ji šepeče mile, tolažilne besede. Zdelo se ji je, da sliši, kako mu škriplje lesena noga, ter čuti sajasti vonj njegove brade. Ozirala se je, da bi ga videla, in širila roke, da bi ga objela. In kolikorkrat je pomislila, da je sama, da njega ni in da ga sodijo trinogi, ki ne poznajo usmiljenja, tolikokrat je zavpila še obupneje nego prej — dokler ni mahoma obnemela v grozi brez imena, ki je pala nanjo kakor strela z neba...

Obsojenec se ni ločil od svojih misli prej kakor na morišču. Sodba je bila že prebrana in sveži grob mu je že zijal za hrbtom, ko je zdajci stresel glavo in začudeno pogledal okoli sebe. Mladi kurat je stal pred njim ter čital pogrebne molitve. Njegov mehki glas je žuborel kakor tih potoček toge; njegovo deško lice je bilo samo še bled okvir očem, ki so plapolale v brezskrajnost, podobne dvojici mrtvaških sveč, polnih straha in polnih ljubezni...

«Da ne bi zajokal,» je pomislil kovač, «samo da ne bi zajokal! V zlo bi mu šтели in meni bi bilo hudo.»

Tako misleč je spustil oko preko njega in je še enkrat pogledal avditorja, poročnika in vojnike. Stali so nepremično, z nagrbančenimi obrvmi in stisnjenimi ustnicami, dajoč si kar moči strogo lice in ne vedoč, da izražajo njih obrazi vzlic vsem krčevitim naporom le grozo pred tem, kar so bili namenjeni storiti.

Obsojenec je zaničljivo skomignil z rameni; a tisti mah je uzrl tik pred seboj podobo Križanega na razpelcu, ki mu ga je svečenik ponujal v poljub.

«Zdaj!» se je spomnil. «Trenutek smrti je prišel... Gospod, Gospod, sprejmi mojo dušo.»

Kurat je predejal razpelce v levo roko in je prijel z desno za kovačevo desnico.

«Srečno!» je šepetal, komaj gibaje z ustnicami. «Počivaj v Bogu... in spoznaj me na dan vstajenja!...»

«Hvala,» je zamrmral Andrej Možina. «Tisočkrat hvala za vse... Do svidenja tam gori!» Dve solzi sta mu kanili v brado.

Svečenik je že hotel odstopiti, ko je zagledal zraven sebe vojnika s črnim robcem. Zdrznil se je, vzel mu pre-

vĕzo in rok in se obrnil h obsojencu. «Poklekni,» je rekel tiho. «Pomagal ti bom...»

Kovaĉ je pokleknil in mladi kurat mu je zavezal oĉi. Vojniki, pusti breg za njihovim hrbtom in sivo nebo nad njimi, vse, vse je izginilo.

«Še to sprejmi za ljubo,» je šepnil sveĉenik. Njegova voljna roka se je kakor nehote dotaknila Andrejevega lica. «Brate moj!...»

Ta beseda in ta dotik roke sta bila poslednje, kar je zaznal obsojenec od življenja. V trenutku, ko ga je obdala tema, je že prestalo zanj vse dotlejŝnje in zaĉelo se je nekaj drugega, novega. Namestu sivega dne se je mahoma razplamenela pred njim ŝiroka luĉ. V tej luĉi je zagledal ogromno nakovalo, vse zbito in izpreranjeno, in ŝareĉo, vsemogoĉno roko, ki je segla nanj iz viŝave ter ga je ponesla od tal... Nekaj brezumnega je presunilo kovaĉevo duŝo.

«Naklo na kladivo, Gospod!» je zavpil — ali pa je morda le hotel zavpiti. «Naklo na kladivo! Ne prizanesil!...»

Toda beseda mu je zajeknila v tresku strelav in v krutem udarcu svinĉenk, ki so mu prebile srce in ĉelo...

In nato je izpregledal. Videl je razmesarjeno truplo, ki je v krvi drgetalo na tleh. Videl je morilce, ki so prepaseno strmeli na svoje delo. Videl je sveĉenika, brata svojega, kako si je tiŝĉal roke na oĉi...

On pa je vedel, da se ga vse to niĉ veĉ ne tiĉe. Nasmehnil se je in je utonil v sijaj, ki mu je prihajal naproti.

XXXI.

Ni ga ĉloveka, ki bi mogel zanesljivo povedati, kako je bilo v Ravnah, ko je priŝla na ŝupanstvo brzozjavna vest o smrti Andreja Moŝine. Vsi so bili preveĉ prepaseni, na vse je pregrozno tiŝĉala misel, da ga ni veĉ in zakaj ga ni veĉ. Dober ĉlovek, poŝten in praviĉen nad vse primere — zakaj sleherno slabo mnenje o kovaĉu je prestalo ŝe tisti mah — ĉlovek ŝiv in zdrav, ki je ŝe v

nedeljo sedel med njimi, je ležal danes tam nekje za Ljubljano, ustreljen in zagreben kakor pes! In zakaj? Zaradi koga? Nihče ni poznal izdajalca, toda vsak ga je v mislih iskal okoli sebe. Vsi gostje v krčmi so bili rávenski ljudje. Vsi do enega — do nekega tujca z narhbrtnikom, ki je stoje izpil četrtinko vina. Če bi bil on? Da bi bil! Da ne bi bil rávenski človek!

V spominu jim je ostal samo dojem turobne pobitosti, ki je še mnogo mesecev davila vse brez izjeme. Umor se je bil zgodil, kri je bila prelita in slehernemu se je zdelo, da je pala kaplja te nedolžne krvi na njegovo vest...

Malokoga je pekla kovačeva kri tako neusmiljeno kakor Jakoba Vojsko. Takoj, ko so mu povedali, se je zaklenil v svojo sobo in je ni odprl do večera. Pripovedovali so, da je ves dan klečal pred Bogom in glasno stokal in molil. Baje je dal drugo jutro vprašati, ali je Luciji že sporočeno. In ko se je izkazalo, da so v zmedi pozabili nanjo ali pa se morda iz straha niso upali k njej, je župnik molče vzel suknjo in klobuk ter se je odpravil na najgrenkejšo pot svojega življenja. Pot je bila odveč, zakaj preplašeni krik iz vasi se je razlegal še delj ko do kovačije; in niti vpitje vseh Raven ni moglo povedati ubogi Luciji več od slutnje, ki jo je prešinila v sredo popoldne ob treh... Toda gospod Vojska je najbrže upal, da najde tolažilno besedo, besedo o Bogu in o svidenju onkraj groba, ki bi storila Luciji toliko dobrega, da bi poplačala njegov težki dolg. Kasneje, ko je v bedi svoje duše mislil na tisto pot, si je sam očital, da ni bila poštena. Besede, ki jih je vzel s seboj, mu je narekoval napuh. Hotel je oslepariti njeno gorje in sam svojo lastno vest; odkupiti greh, ne da bi priznal: storil sem ga, kesam se in klanjam se ti do črne zemlje!...

Prišel je zaman. Luciji takrat ni bilo do nebeške tolažbe in do svidenja onkraj groba. Ona je hotela očeta na tem svetu, živega, kakor je šel od nje, in ga je takega tudi terjala od Jakoba Vojske... Kako sta se pomenila, ne ve nihče z gotovostjo. Nekateri pravijo, da vobče ni rekla ničesar. Da je vstala izza mize, v katero je strmela s

suhimi očmi, in je molče pokazala na vrata... Gospod župnik se je po teh zatrdilih silno zavzel. Ni je hotel razumeti. Trkal je na svojo pastirsko oblast, opominjal in celo grozil z božjo kaznijo... In tedaj se je baje zgodilo nekaj, o čemer govore pobožne Rávenke samo šepetaje: Lucija je snela razpelo z zidu in se je obrnila z njim proti Jakobu Vojski. Čim bolj se je bližala, tem bolj se je on umikal. Pogled v krvavo obličje Križanega, je napolnil njegovo srce s trepetom in njegove zrenice z grozo. Naposled je mahoma dvignil roke na obraz in ječé pobegnil iz hiše...

Vaški možje so kmalu opazili, da se župnik brani vsake besede o pokojnem kovaču. In vendar jih je tako zelo mikalo, da bi se posvetovali z njim; posebno takrat, ko se je začelo šušljanje, češ, morda je bil vendarle mlinar... Gospod Vojska se je srdito znesel nad gobezdali, ki so mu prinesla to marnjo na uho.

«Kdorkoli ga je ovadil, jaz ga nisem poslal!» je vpil, kakor da mu je kdo kaj očital. «Jaz nisem hotel tega! Karkoli sem učil, tega nisem učil! Tisti, ki je šel povedat, bo sam odgovarjal pred Bogom...»

Nato se je osvestil in je dodal s svečanim glasom:

«Mlinar ga ni naznanil. Na križanega Kristusa mi je prisegel, da ne. Bojte se Boga, ljudje! On mu ne bi dal živeti, če bi bil prisegel po krivem.»

Branil ga je iz prepričanja. In vobče: še tega se je trebalo, da bi spravili Aleša ob dobro ime! Glejte jih, bi rekli nasprotniki, glejte stranko, ki je vzgojila Judeža Iškarijota!

Ne, tega gospod Vojska ni hotel. Prav res, da ni hotel tega...

Vest o Aleševi prisegi je šla vrlim ljudem do živega in je celo še povečala njegov ugled, kakor da je dal s tem poseben dokaz plemenitosti. Ne, človek, ki je bil župnik porok zanj, ni mogel biti ovaduh! In so spoštovali mlinarja še bolj nego prej; opravičevali so njegov grdi jezik in nejeverno zavračali vse govorice, ki so se pojavljale o njem in o bratovi ženi...

XXXII.

Lahko je bil zadovoljen. Njegova moč in slava sta zdaj dosežali vrhunec. Sovraštvo, ki ga je glodalo toliko let, je bilo nasičeno. Katra, omamljena po njegovem dobrikanju in po velikodušnosti, s katero ji je prepuščal ključ vinske kleti, mu je bila zapisala vse svoje pravice, čeprav se je pripravljala na dolgo in srečno življenje ob njegovi strani. O Krištofu ni bilo ne duha ne sluha. Poziv sodnije, da naj se javi, kdor bi kaj vedel o njem, je zdavnaj visel na črni deski. Njegova vrnitev v domači kraj je bila skoro nemogoča, če bi tudi učakal konca; in čemu bi ga učakal, ko je bil Alešu tolikanj na poti? Prej ali slej je moral mlinar dobiti svoj papir, na katerem bo uradno spoznano, da brata ni več med živimi. V tisti dan so bile uprte vse njegove želje in misli.

Še težje ga je čakala svakinja. Kadar je v pijanosti nadlegovala Aleša s svojo ljubeznijo, je govorila samo še o tem. Kako srečna bo, ko bo smela na glas povedati, da je njegova!

«Če bi se pa vrnil,» mu je mrmrala na uho, «nič ne skrbi! Sam bo kriv. V moji glavi je zdavnaj vse pripravljeno.» In črna misel ji je zevala v očeh...

Mlinar je bil tega čedalje manj vesel. Studila se mu je zmerom; odkar pa je videl, da bogatí brez njenega denarja, se je izpreminjal stud v sovraštvo. Mar bi jo bil pustil v blaznici! Bila mu je samo še breme in ni si mogel misliti lepšega od kake nagle bolezni, ki bi mu jo vzela z ramen.

«Da bi ji vsaj izpodrsnilo nad jezom, kadar gre k Beloglavki!» je večkrat godrnjal sam pri sebi, gledaje za njo.

Zakaj Katra je v svoji zatelebanosti venomer sedela pri vedeževalki. Ali je Krištof še živ? Ali je mrtev? Kdaj pride vest o njem? Kaj ji obeta bodočnost?... Z izbušenimi očmi je strmela v umazane kvarte. Enkrat so vendar morale pasti po njenih željah!

A Beloglavka se ni usmnila, čeprav je slutila, kaj Katra hoče. Jemala je njena darila in prerokovala, da Krištof živi. Odkar je jokala za svojim Tinetom, je sovražila Aleša

in vse, kar je viselo na njem. Njene kvarte so namreč kazale, da mlinar ve, zakaj je moral Tine umreti...

In tako je bilo. Ko se je Aleš pri kovaču naučil, kako lahko je odriniti kamen s ceste, je kmalu pomislil na Tineta. Bal se ga je. Če se kedaj vrne domov, bo izsiljeval iz njega denar; in če mu pokaže vrata, se utegne maščevati. Povedal bo, da Krištof ni bil ubit in da ga je Aleš najel za krivo pričevanje... Tako misleč je sédel in je napisal pisemce, da je Tine Beloglavec sumljiv človek; najsumljivejši v Ravnah, odkar je glavni veleizdajnik mrtev. Dva večera po tem, ko je prišlo to svarilo do Tinetovega poveljstva, so ga poslali stražit na izpostavljen kraj. In tam je ostal...

Toda cena mlinarjevih osvet je bila draga. Ne moč ne ugled ne denar ni mogel zadušiti črva vesti. Karkoli je videl in slišal, vse ga je spominjalo njegovih zločinov; dve krvavi senci sta ga spremljali na vsakem koraku, izza slehernega vogala je prežal nanj brezumen strah. Nemogoče je bilo govoriti z ljudmi, ne da bi kdo omenil rajnega Možino, njegovo smrt ali neznanega izdajalca, ki ga je pogubil. Nemogoče je bilo iti skozi gornji konec vasi, ne da bi srečal Lucijo in njene žareče, neizprosne oči, polne sumnje in polne sovraštva. Večkrat je ugibal, ali jo res nekaj vodi tako, da mu povsod prihaja naproti, ali pa se mu nemara le blede, da jo vidi, kamorkoli se ozre. Oboje je bilo strašno...

Dogajalo se mu je, da je v sanjah begal pred kovačem in padal pred njim na kolena, proseč ga usmiljenja. Neko noč se je zbudil slečen v drugem koncu hiše, poten od groze in šklepetajoč z zobmi. Večkrat je čul samega sebe, da vpije v snu. Ali ga je kdo slišal? Lahko bi lezel prav tisto minuto vlomilec v sobo; ukral bi njegovo skrivnost in Aleš bi mu dal, oh, vse svoje bogastvo, samo da bi molčal!

Ni se kesal. Vse, kar je storil, bi storil še enkrat, če bi bilo potreba. Najbolj groza ga ni bilo dejanj, ampak tega, da ne bi prišla na dan. Zakaj se boji odkritja, ni utegnil premišljati. Vedel je le, da se ne bi ognil nobenega strahodejstva, če bi bilo treba utajiti pečat, ki ga je sklelel na čelu.

Od notranjega nepokoja se je tem bolj nestrpno gnal za svojimi načrti, za dobičkom, za milostjo navzgor in za oblastjo navzdol. Hotel se je omamiti in doseči cilj, brez katerega bi bili njegovi grehi nezmisljeni. Toda zakon zla je tak, da mora krivec neprestano misliti nanj in brez konca spoznavati, da ga je storil zaman.

XXXIII.

Med tem je divjala vojna iz dneva v dan, iz tedna v teden, iz meseca v mesec, brez oddiha kakor peklenska kazen. Žrla je živo meso, pila vročo kri, podirala zgradbe človeških rok in rušila temelje življenja. Ognjeni pasovi bojišč so se krčili sem ter tja, ne da bi jih kje pretrgala odločitev. Zmerom nove armade so stopale na trupla mrtvih armad ter umirale — za koga? Stari cesar je umrl sredi klanja, s katerim je otroval svoje poslednje dni; sledil mu je Karel V., trinogu — mehkužen slabič... In milijoni, ki so včeraj drli v smrt za rajnekega, so danes morili in sami poginjali z novimi gumbi na svojih ubogih povaljanih kapah. Vse eno je bilo, za koga...

Širne dežele so se izpreminjale v opustošena mrhovišča. Nestajalo je roko, da bi sejale žito, nestajalo je kruha, da bi ga jedli ljudje...

Človeštvo za frontami je obupovalo. Ceste in ulice so se mračile od črne žalosti vdov in sirot. Glad je škrtal za mizami siromakov in trkal s koščeno roko na vrata palač. Beda je gnala duše na dražbo; poštenje in usmiljenje, nedolžnost in zvestoba, vse je bilo na prodaj. Lepe umetnosti in plemenite vede so bile mrtve. Delo človeških rok in sila človeškega uma sta služili samo še zlu. Zdelo se je, da nastopajo dnevi Antikrista in da se bliža konec sveta.

A sad trpljenja je dozoreval. Dragocene bronaste ure v cesarskih dvorcih Berlina in Dunaja so tikale slutnjo in strah. Ves omikani svet je stal združen onkraj ognjene črte. Namestu Belgije, Srbije in Rumunije, ki so ječale pod zasedbo, je stopila v vojno Amerika s svojim brodogradbenim in svojimi orožarnami, svojimi milijoni ljudi in milijardami denarja. Zmaga je bila od tistih dob samo še beseda za varanje ljudstev. V resnici je šlo zdavnaj za

prestol in krono, za dobri vsakdanji kruh razvajenih veličanstev, mnogoštevilnih cesarskih princev in še bolj mnogoštevilnih pokornih slug...

Toda narodom ni bilo več ne do zmage ne do kronanih glav. Gorje in glad sta jih naučila misliti nase. Izza hrbta sitih generalov se je vsak dan glasneje slišalo mrmranje sestradanih čet. Pod temelji velike habsburške ječe, v kateri je strohnelo toliko stoletij življenja in nád, je nezprosno rasel drget bližajočega se potresa.

Tudi najbolj zagrizeni Avstrijanci so majali z glavami. Hlapci trinoštva, ki so leta 1914. slavili napoved vojne in ponujali cesarju blago in kri drugih ljudi, so strahoma spoznavali, da jih narod zapušča. «Pogum!» so klicali množicam, toda množice so odgovarjale: «Miru hočemo! Kruha! Svobode!» In tedaj so se zbali za vse: za bodočnost strank, na katerih je temeljila njihova moč, za svoj voditeljski ugled, za svoje koristonosne položaje in ne najnazadnje za svoje glave. Čas je hitel, usodna ura se je bližala. Treba je bilo prekrojiti prapore in predelati gesla po duhu novega časa, ki je že seval izza gorá. Treba se je bilo ukloniti resnicam, zoper katere so še pred dvema letoma trobili Judežem na vzbuno in krvnikom na pomoč!

Karel V. je osramotil tradicije svojih prednikov. Popuščal je, ne da bi prej divjal. Narodi so zahtevali parlamenta — sklical je parlament, ne da bi prej posul tlak pred zbornico z ljudskimi trupli. Ko se je skupščina sestala, ni bilo v njej nikogar, ki ne bi bil razumel, da je prišel na pogreb. Dvoglaví orel, ki je navzven še krečil kremplje in odpiral kljun, je bil v svojem srcu plah in bolan kakor stara kokoš. Prvič, odkar so stali ti zidovi, je bilo med njimi dovoljeno govoriti o pravicah narodov. In poslanci so govorili. Po češki deklaraciji so se oglasili dne 30. maja 1917. zastopniki Jugoslovenov ter so slovesno proglasili edinstvo svojega naroda in njegovo voljo, da si vlada sam v svoji lastni državi.

Ta volja se res da ni mogla takoj izpolniti. Med njo in med uresničenjem je stalo še marsikaj. Še in še je tekla jugoslovenska kri na tuje povelje, slej ko prej sta gospodarila v naših zemljah beda in glad. Toda klic naroda, ki je v okovih terjal pravice, se je čul širom sveta, preko

strelskih jarkov in trnjevih žic, preko daljnih dežel in brezkrajnega morja. Tlačitelji in branitelji, sovražniki in prijatelji naši so razumeli ta klic...

Po domovini je šla vest o deklaraciji kakor radostno oznanjenje. Še je sikala zaslepljenost, še je rovarila nizkota prodanih duš; toda nič ni moglo zatemniti sreče, s katero je ogromna večina jugoslovenskega ljudstva spoznala v besedi poslancev svoj pravi, najnotranji sen. Jugoslavija! Komaj je bila imenovana, že je tolažila nešteto izmučenih src. Vse minulo gorje je bilo zdaj nekako opravičeno in vsa grenka sedanost, vsa negotova bodočnost je bila samo še pot do izpolnitve... do odrešenja... do miru...

Ljudje, ki so umeli gledati v dušo svoje okolice, se niso upali upirati temu občemu prebujenju. Naklo se je dvigalo iz ponižanja in se je pripravljalo na udar; nihče ni hotel biti vmes ob tisti uri... Zato je bil čas majske deklaracije čas velikih, nenadejanih izpreobrnitev.

XXXIV.

Ob času majske deklaracije se je zgodilo, da je gospod Jakob Vojska poklical Aleša k sebi in je zaupno govoril z njim. Težak je bil župniku tisti razgovor. Podiral je, kar je sam sezidal, učil je, kar je slovesno proglašal za greh. Toda mislil je na Cerkev, kateri je bilo treba ohraniti zaupanje naroda. Mislil je na stranko, kateri je bilo treba rešiti moč in ugled. Mislil je tudi na kri Andreja Možine...

«Da,» je rekel na koncu pouka, «novi časi prihajajo, Bog pomagaj. Moramo se pripraviti, da ne bomo preseženi. Biti moramo prvi, da ne ostanemo zadnji.»

Aleš je trmasto majal z glavo.

«Čudno, čudno, gospod,» je zagodrnjal, potuhnjeno izmikaje oči. «Nič več navdušenja za Avstrijo? Nič več vojnih posojil? Nič več sovraštva zoper sovražnike? Nič več tistega, česar ste nas učili toliko let? Srbi naši bratje? Mm, gospod... Potlej bi bilo pač vse eno, če bi Andrejec še živel...»

«Kaj me spominjaš kovača!» Jakob Vojska je planil po koncu, tiščeč si pesti na prsi. «Ali meniš, bedak, da ne čutim svojega greha? Da me ne peče njegova nedolžna

kri? O, Jezu Kristel!» Onemoglo je sklonil glavo pred molilnikom.

«Saj ne veste, gospod,» je tiho dejal Aleš. «Saj ne veste, kdo je bil. Morda je bil kdo, ki ni slišal vaše besede.»

«Molči!» je velel župnik s trdim glasom. «Beseda moje človeške zaslepljenosti je bila taka, da bi lahko bil, kdor koli me je slišal... In nekaj mi ponavlja, oh vse noči, vse noči, da je bil mojega semena zell!»

«Nemara...» Mlinar je skrivnostno pokimal. «Kdo pa ve, kdo je bil? Kdo ga pozna?»

«Bog vel!» je povzel gospod Vojska. «Greh vpije do Njega. Treba je pokore, ali pa ne bo milosti na sodnji dan. Zato pomni, kar sem ti rekel. Odloči se — če ne, se odločim jaz. Izpred mize Gospodove povzdignem glas in ne prizanesem ne sebi ne tebi, nikomur ne, kakor nisem nikoli prizanesel nikomur!...»

Aleš se je upiral samo zato, da je pasel svojo zlobo ob mukah župnikove vesti. V resnici je vse to zdavnaj premislil in se je v duhu pripravil na uro, ko bo treba obrniti plašč. Če je domov grede škripal z zobmi, ni škripal zaradi Avstrije in cesarja, niti ne zaradi prepričanj, ki jih je bilo treba zatajiti, in zaradi besed, ki jih je bilo treba preklicati, ampak zato, ker ga je bilo Jugoslavije strah.

Jugoslavija, bodi še tako pohlevna in še tako pod habsburškim žezlom, je pomenila neizogibno odvezo vsem, ki so prelomili cesarju zvestobo. Če bi sedel Andrej Možina v ječi, namest da je bil ustreljen, bi ga v Jugoslaviji izpustili na svobodo in bi ga izvolili za poslanca. Ako je brat živ, mu bo Jugoslavija na stežaj odprta. Vrne se in vzame Alešu posestvo iz rok ter ga pozove na odgovor za vse, kar je storil. Tudi Andrejevo kri bo terjal od njega. O, Krištof bo vedel, kdo je potreboval kovačeve smrti. Ne bo se dal potolažiti s krivo prisego. Z železno pestjo ga pograbi za vrat in mu izdavi priznanje!

Toda pomislil je, da je vse to neizogibno. Jugoslavija je bila gotova kakor smrt. Desettisoči topov je niso mogli zavrtniti, milijoni trupel niso mogli zagraditi njene poti. Kadar pride za vse ostale, pride tudi zanj, naj se upira ali ne... Nato je vzel svinčnik in je poračunal. Tudi če bi se moral umakniti z Blagajevga, bi mu ostalo dovolj;

vojna, ki je upropastila toliko vrlih ljudi, ga je storila več ko dvakrat bogatejšega od brata... In naposled si je dejal, da je Krištofova vrnitev vendarle zelo negotova. Toliko jih je mrtvih in ravno on naj bi ostal? Če pa živi, se je nemara privadil tujine in vobče ne bo hotel domov... Sto tolažilnih možnosti mu je prišlo na um. Usoda, ki mu je bila doslej tako naklonjena, ni mogla dopustiti prav tistega, česar se je najhuje bal!

Karkoli je prinašala bodočnost, vsekako je bilo treba ohraniti vajeti v rokah. Treba je bilo uveriti neumne Rávence, da smo prav za prav že od nekdanj delali za Jugoslavijo in da je bilo vse dosedanje govorjenje in početje samo prebrisana pot do tega našega edinega cilja.

«Tudi po novem bo dobro živeti,» si je obetal na tihem. «Zakaj pa ne? Človeška neumnost je boljša od zlate rude; kdor jo ume kopati, najde povsod obljubljeni deželo.»

Podvizal se je. Zdaj je ustavil tega, zdaj onega in pokramljal o politiki. Do nedelje so vedele vse Ravne, da je tudi «gospod Blagaj», kakor so ga imenovali zadnje čase, v srcu pošten človek in zvest narodnjak.

Župnikova nedeljska pridiga mu je speljala vodo na mlin. Gospod Vojska je nekam čudno prevrnil vse, kar si je pripravil, in je govoril skoro ves čas o krščanski pravičnosti in krščanski ljubezni. O tem, da ne delajmo bližnjemu, česar sebi ne želimo; ne človek človeku, ne eden mnogim, ne narod narodu. Vsak človek in vsak narod ima od Boga svoje poslanstvo na zemlji; vsak potrebuje pravice in svobode, da more doseči, kar mu je naloženega. Kdor tepta svojim bližnjim svobodo, greši zoper svetega Duha, in kdor brani svobodo, služi svetemu Duhu. Božja volja je, da napoči zemlji čas, ko bodo, kakor pravi pesnik tako lepo, «ljudje vsi bratje, bratje vsi naródi...» Zato poslušajmo glas Njegov in krenimo, kakor vselej, tudi v tem po ravni poti, ki nam jo kaže!

Vse to je bilo povedano zelo oprezno in prepletano z mnogimi besedami iz cerkvenih očetov; toda verniki so razumeli Jakoba Vojsko in so čutili, da sam ruši stolp, ki ga je zgradil v svojem napuhu. Čudež božji se je godil pred njihovimi očmi...

«Ali sem se dovolj zatajil?» je mislil župnik sam pri sebi, ko je odhajal s prižnice. «Oh, še premalo je bilo pokore... Pokvaril sem konec. Za sklep bi bil moral vzklikniti z Odrešenikom: ‚Blagor jim, ki zaradi pravice preganjanje trpe, zakaj njih je nebeško kraljestvo!‘»

In krvavo obličje Andreja Možine se je začrtalo pred njegovimi očmi. Stal je pred velikim oltarjem in je iztezal roke, braneč mu pristop k žrtveniku Ljubezni, na katerem je tolikokrat daroval Sovraštvu...

Ko so kmetje po maši sedeli pri krčmarju in veselo vznemirjeni govorili o pridigi, je stopil mednje Aleš. Da, tudi on je slišal gospoda Vojsko, tudi on je uganil, kaj hočejo povedati. Prav so imeli, čisto prav. Tako je, kako naj bi bilo drugače?

Jezik mu je stekel kakor ciganu. Kakor je nekdam kričal za Avstrijo, tako je zdaj namigoval na njen končni poraz in agitiral za Jugoslavijo, kakršno si je on predstavljal. Dokazi in razlogi so mu leteli iz obeh rokavov. Le časih, kadar je nehote izrekel besedo, ki jo je čul iz ust Andreja Možine, je mahoma stresel glavo in začudeno dvignil obrvi...

Dobri ljudje, veseli takih vesti, so mu tehtno pritrjevali.

«Če bi kovač še živel!» je vzdihnil nekdo. «Zdaj prihaja tisto, kar je napovedoval.»

«Če bi še živel!» je ponovil drugi. «Tamle je sedel, ko je bil zadnjič med nami. Prav tamle, kjer je danes Blagaj...»

Vsi so kimali mlinarju, samo plešec, ki se je tistikrat pričkal z Andrejem, je mrko gledal in nejevoljno majal z glavo.

«Kako, stari?» ga je ogovoril Aleš. «Ali mar ne verjameš?»

«Vse verjamem in vsem verjamem,» je rekel starec, «samo tebi ne verjamem ničesar. Poslušam te, ko govoriš tako, in pomnim tvoje besede, ko si govoril drugače. Ti nisi pravi človek in ne misliš tega, kar govoriš.»

«Kaj pa mislim, mahedralo?» se je zadril Aleš. «Kako pa misliš, da mislim?»

«Vem, kar vem,» je strogo odvrnil starec in žile na dolgem, velem vratu so mu nabrekli.

«Kaj veš?»

Plešec je svečano pokazal navzgor.

«On ti bo povedal!...» To rekši je vzel klobuk in je šel.

Tisti dan je zaključeval v mlinarjevi glavi nov okruten črv. Ali je bilo ime rávenskega Iškarijota res dovolj skrito, da ga ni mogel noben dogodek spraviti na beli dan?

Kaj je vedel sivec v krčmi, da mu je zagrozil z božjo osveto? Ali je vedel, ali je le slutil?

In kaj bi storili v Jugoslaviji s človekom, ki bi mu dokazali, da je izdal Andreja krvnikom?

Kamenjali bi ga kakor steklega psa!

Alešu se je zdelo, da sliši glas, ki obeta: ti ali jaz! Iztezal je roke v temo svoje spalnice in grabil okoli sebe, da bi zadavil sovražnika; toda ni ga mogel najti, kdo je in odkod mu grozi...

XXXV.

Vsa znamenja so kazala, da je odločeno. Blazni napuh, s katerim sta Avstrija in Nemčija razvili bojne prapore, je klavrno padal vase. Poizkus, obnoviti v dvajsetem veku strahote preseljevanja narodov, je bil izjalovljen. Zaman so bili zločini in razdejanja, zaman milijoni mrtvih in pohabljenih, zaman je stotisoče podavil glad. Do cilja je bilo delj nego prvi dan, a moči so bile potrošene. Nestajalo je ljudi, nestajalo je denarja, nestajalo je poslednjih živil. Bitja, ustvarjena po božji podobi, so žrla to, kar so svinje prezirale. Učenjaki so resno iskali v prsti redilnih snovi. Obupano ljudstvo je izgubljalo strah in pamet, sestradene čete so se branile umirati...

Pošast, ki se je leta 1914. tuleč zagnala na podjarmljene sveta, je poginjala. Njene strupene glave so še sikale, toda udje so bili trudni in niso mogli več. Konec je trkal na vrata.

Nič ni pomagalo, da je pala izmučena Rusija v oblast boljševoikov, ki so prodali njeno čast za sramoten mir. Zavezniška fronta na zapadu je kljubovala vsem navalom. Avstrijsko vojsko v Italiji je glodal razkroj. In Balkan je bil prepasan z jekleno verigo, ki je tiščala na sever.

Srednji člen te verige je žarel. Gorel je z ognjem, ki ni ugasnil ne v brezdni albansega pekla, ne v pripeki

afriškega solnca, ne v mrazu ruskih zim, ne v močvarah Dobrudže; z ognjem hrepenenja, ki so ga mogli utešiti samo hladni valovi Dunava, Save in Drave in slana sinjina jadranskih globin. Ta člen je bila neumrla srbska vojska, ojačena z jugoslovenskimi dobrovoljci...

Tak je bil položaj, ko se je Nemčija odločila za poslednji, obupni napor. O miru, ki zanjo ne bi pomenil kazni in ponižanja, se ni hotel nihče razgovarjati; zato je zbrala vse svoje sile in jih je vrgla proti Franciji, da bi se s čudežno, nemogočo zmago odkupila sodnjega dne.

Od marca do julija so butali nemški valovi v zavezniški jez. Že so ga upognili kakor povodenj železno zatvornico, potiskaje branitelje korak za korakom proti glavnemu mestu. Pariz je trepetal, a francoski vojskovodje so se smehljali. Sredi julija so udarili sovražniku v bok, sredi avgusta je bil poražen. Nemška vojska se je umikala. Moč, ki je grozila Evropi z zasužnjenjem, je bila strta!

Med tem, ko so v Franciji armade Viljema II. ostavljale svoje silne postojanke, se je tudi na Balkanu nagnila tehtnica vojnih usod. Dne 15. septembra so Srbi in dobrovoljci na čelu zavezniških čet v osvetnem zaletu prebili bolgarsko fronto. Nekaj dni boja je izpremenilo ta slavni čin v odločitev. Vsa bolgarsko-nemško-avstrijska vojska je v brezglavem begu zapuščala srbska tla. Vnovič osvojen Kosovo je pozdravljalo svojo deco, mučeniška Šumadija je s solzami radosti blagoslavljala zmago svojih sinov. Pot na Dunav, na Savo in na Drino je bila odprta. Vihar epopeje je bučal tolažbo bratom, ki so čakali odrešenja...

Toda velika ura se je obotavljala. Avstrijska vojska na Piavi, sestradana in razkrojena, je stala še mesec dni. Vsa Avstrija je vedela, da se čete ne bodo več bile, in vendar se niso zganile s svojih mest. Vsi, polki na fronti in narodi v zaledju, so napeto prisluškovali utripu mrzlice, ki je glodala poslednjo moč umirajočega cesarstva. Bilo je, kakor da drug ne zaupa drugemu. Nemške in madžarske čete, čeprav naveličane borbe s sovražnikom, so bile vendar še zmožne streljati na drugorodce in prelivati kri neoboroženih množic...

Ob tem čakanju je Italija končno zbrala pogum za napad, iz katerega so njeni zgodovinarji kasneje napravili veliko zmago. In komaj je počil prvi top, že se je zgodilo čudo. Strašne divizije, ki so razbile toliko laških armad na krvave pene, so se brez boja obračale in drle nazaj proti meji. Prvikrat v svoji vojni povestnici je videla Italija nasprotnikov hrbet!

Avstrijske vojske ni bilo več. Razpala je na bedne človeške trume, ki so čutile samo še eno strast: hrepenenje po domačiji...

Prva vest o razsulu na Piavi je bila znamenje za prevrat. V Pragi, v Ljubljani, v Zagrebu, povsod so slovesno proglasili neodvisnost od Avstrije. Črnožolte zastave so padale z drogov, cesarski orli so plavali po naraslih jesenskih vodah in spomeniki nasilja so se rušili s svojih podstavkov.

Svoboda! Samorazpolaganje naroda v neodvisni državi!... Vzlic dolgemu verovanju in trdnemu pričakovanju se je zdelo, da prihaja vse to preveč nenadoma, da je prelepo in ne more biti res... Ko so v Ljubljani dne 29. oktobra množice po slavnostnem obhodu napolnile Kongresni trg in so narodni oficirji vpričo vsega ljudstva izdrli sablje ter prisegli, da hočejo odslej služiti samo še Jugoslaviji, je marsikoga skrivaj prešinjal strah, da ne bi zdajci udarile v ta praznik svinčenke strojnih pušk in predramile navdušenja v strašno resničnost...

A strah je bil prazen. Zora svobode je vstajala končno tudi nam. Vest o ljubljanskem prevratu je letela na vse strani kakor ogenj.

V Ravne je prišla še tisti dan. Prvi jo je prinesel oča Medved, ki jo je slišal v Bukovici. Vse se je zbralo okoli njega. Ali je bilo mogoče? Vaščani so napol veselo, napol začudeno majali z glavami in niso hoteli verjeti.

«Cesarja so odstavili, praviš?» je očitajoče ponavljal plešasti starec z dolgim vratom. «Po vsej deželi punt? Kako bi bil cesar odstavljen in kako bi bil punt, ko sem še davi srečal žandarja!»

Toda starec še ni utihnil, ko je izpregovorila druga priča. Kakor bi ga nosila burja, je pridrevil po cesti jezdec na črnem žrebcu, vojnik s kokardo na kapi, s karabinko preko

hrbta in s trobojno zastavo v desnici. Sredi vasi je ustrelil v zrak in pridržal penečega se konja.

«Svoboda!» je kriknil, vzpenjaje se v stremenih in mahaje z zastavo, da mu je šla kakor plamen okoli glave. «Vstanite, ljudje! Zvonite z zvonovi, zažgite kres! Cesarja ni več nad nami! Jugoslavija zdaj in na vekomaj!...»

In je udaril žrebca z ostrogami v bok in zdirjal naprej, noseč veliko vest od kraja do kraja.

Tedaj je bilo vendarle res! Vaščanom se je vrtelo v glavah. Slovenci brez gospodarja nad seboj, brez tujega biča nad hrbtom? Nikoli več bede, gorja in umiranja za tujo korist? Svoboda, spet, po Bog zna koliko sto letih? Nihče je ni pomnil, nobena knjiga ni več pisala o njej, in zdaj je bila tu, vse okoli njih, po vsej domovini! Ta misel je bila kakor morje, preširoka in pregloboka za človeške možgane. Katera beseda bi jo mogla izraziti, katera povedati, kar je čutilo srce? V prvem trenutku so vsi obnemeli. Nato se je začul prvi vzklik. Majhen deček, ki je gledal izza očetovega hrbta, je zdajci plosnil z ročicami in zavrnil:

«Jugoslavija! Svoboda!...»

Ta otroški klic je razvezal vse. Ravne so zahrumele kakor čebelji panj, kadar mu po dolgi zimi prvič odpahneš vratca, ki vodijo na solnce... Tu so ukali, tam pripovedovali na ves glas, mahaje z rokami okoli sebe. Videl si bleščanje oči, polnih še nedoumljene radosti, slišal si ihtenje žensk, ki so jokale, same ne vedoč zakaj. Še tistih nekaj kisavcev, ki so menili, da je vse to zelo odveč in da ne bi bilo nič za to, če bi ostalo po starem — še tistih nekaj zakrknjencev se ni upalo godrnjati v takem trenutku...

In bilo je, kakor da vstaja od nekod velika, svečana senca. Priplavalo je po dolini, razgrnilo se je nad Ravnami kakor dobra, močna in vroča duša, vračajoča se v milo zavetje. Ali mar ni mahoma zadišalo po sajasti bradi? Ali ni zaškripalo kakor korak lesene noge? Ali ni zazvenelo preko streh kakor zmagoslavna molitev kladiva? Vse oči so se uprle v belo hišo nad vasjo. Glej, zdaj se odpro zaprte duri. Velikan stopi na prag in se napoti po klancu

nizdoli, da pride mednje in jim izpregovori svojo modro besedo...

Tudi možje, ki so stali pred županstvom, so se zdajci spomnili Andreja Možine.

«Nu, kaj nam je prerokoval kovač?» je vzkliknil Muhovec, čudno mrdaje z brki. «Da bo cesar izgubil dežele in krono z glave! Da bo Srbija vstala od mrtvih! Da bo vse eno, Slovenec, Hrvat ali Srb: en narod in ena Jugoslavija!...»

«Slišim ga, kakor da je bilo včeraj,» je žalostno potrdil Medved.

«Zakaj so ga potem ustrelili?» je škrtnil nekdo in zaklel. «Zakaj, prokleti, ko je govoril resnico!»

«Zakaj?» je ponovil plešasti starec. «Tudi to se bo zvedelo, nič ne skrbi!»

Tako govoreč je pljunil kakor nalašč pred Aleša, ki je pravkar prisopihal iz mlina v vas.

«Kakšne so novice, možje?» je vprašal mlinar. «Kako se obrača?»

«Po kovaško! Jugoslavija je prišla. Naklo je palo na kladivo!...»

Aleš je mežikaje poslušal.

«Nu!» se je razkošatil nato, «ali vam nisem rekel? Mi smo vedeli vse naprej. Niti so šle skozi naše roke; vse, kar je in kar še bo, je naše delo. Vse je premišljeno in pripravljeno.»

Po tem zatrdilu je odšel v župnišče poročat gospodu Vojski in vprašat ga, kaj naj stori.

Jakob Vojska je imel res vse pripravljeno. Uro po njenem razgovoru je že vpil občinski sluga od hiše do hiše, da bo drugi dan zahvalna maša in slovesna proglašitev. Udarci delavcev, ki so pred cerkvijo postavljali slavnostni oder, so se družili z radostnim klenkanjem edinega zvona, ki ga vojna ni snela iz rávenskih lin. Z vrha zvonika, tam, kjer se je vila pred štirimi leti ob prestolonaslednikovi smrti črna in ob napovedi vojne cesarska zastava, je ponosno vihrala slovenska trobojnica. Na županstvu pa so zborovali možje, doraščajoči fantje, kar jih ni bilo na vojni, in dva vojnika, ki sta si v pričakovanju dogodkov podaljšala dopust, in so sestavljali

narodno stražo. Aleš Blagaj, ki ga je gospod Vojska imenoval za poveljnika, je bil ves v svoji vlogi; krčevito je vlekel grbo med pleča in govoril samo še z rezkim, zapovedujočim glasom kakor pravi general. Ko sta mu vojnika pri razhodu salutirala, ni poznal njegov ponos nobene meje več...

XXXVI.

Slavnost proglasitve se je začela kar najlepše. Jakob Vojska je našel v svoji pridigi tako žive, primerne besede; orgle so bučale tako mogočno in petje cerkvenega zbora je donelo tako lepo kakor nikoli ne. Po maši se je zbralo vse ljudstvo pred cerkvijo. Oder je bil ovit z bršljanom in smrečjem ter okrašen z zastavicami in papirnatimi trakovi v narodnih barvah, ki so veselo frfotali v hladni sapi. Obakraj odra je stala narodna straža, tik pred odrom gospod učitelj s svojimi pevci in pevkami, dalje spredaj občinski možje in sredi med njimi gospod Vojska, visok in slovesen, prav kakor da se godi vse to njemu samemu na čast. Za odrom se je razvila velika trobojnica; pevci so zapeli «Slovenec sem»; nato je zavladala širom prostora globoka tišina pričakovanja...

Sredi tišine je stopil na oder Aleš v uniformi poveljnika narodne straže in je začel svoj govor, ki ga je sestavil župnik že teden dni prej.

«Rávcenci! Tisočletne sanje naših prednikov so izpolnjene; uresničeno je, za kar smo delali in trpeli — dosežen je cilj, za katerega se je neustrašno potezala naša stranka! Sad prizadevanja naših modrih voditeljev je dozorel: slovenski narod je otresel jarem mačeh Avstrije in je proglasil svojo neodvisnost, obenem pa voljo, da se združi s srbskimi in hrvatskimi brati v veliko, močno in svobodno Jugoslavijo...»

Vse je šlo po sreči. Jakob Vojska je bil dober govornik in mlinar se je dobro naučil njegovih besed. Ob vihnem vzklikanju sovaščanov je razložil, kakšna bo Jugoslavija, kaj nam obeta, kako bomo v njej uživali svoje svete pravice in razvijali zmožnosti, ki so nam doslej propadale; povedal je, kako moramo vse storiti zanjo, kako jo moramo braniti, če bi bilo potreba, in kako moramo biti

nanjo ponosni in zanjo hvaležni Bogu... Navdušenje poslušalcev ga je omamljalo; razvnel se je in sproti pozabljal, kako lažnive in zasmehljive so take besede, kadar prihajajo iz njegovih ust. Ves sijoč v svoji glorijski, je začel pritikati tu in tam, razpredaje govor na dolgo in na široko. Gospod Vojska je kar strmela. Obhajala ga je misel, da se Aleš norčuje.

Toda Aleš ni videl ne župnika ne množice, ki je zamaknjeno strmela vanj. Grmel je naravnost preko vasi, kakor bi se obračal do vsega naroda in do vsega sveta.

«Kák poslanec!» je nehote pokimal Jakob Vojska. «Kák poslanec bo to kedaj!...»

A prav tedaj je govornik po naključju ustavil oči na hiši vrhu klanca, ki se je belo svetila izza vaških streh. In že mu je prišlo na um, kaj bi lahko dodal.

«Pri tej priliki,» je zavpil, «pri tej priliki se tudi hvaležno spomnimo tistih, ki so trpeli za Jugoslavijo! Spomnimo se mučenikov, ki so zanjo prelili kri, in pozdravimo v duhu grob našega sovaščana Možine!...»

Ni še utegnil izreči poslednje besede, ko se je zgodilo nekaj strašnega, nepričakovanega... Iz srede žensk, ki so stale zadaj, se je mačoma iztegnilo dvoje grozečih rok. Dvoje temnih oči se je zabliskalo iz bledega obraza v črni ruti in razlegel se je glas, strašan od bolečine:

«Kovač te čuje!... Ne imenuj mojega očeta! Ne norčuj se iz njegove krvi!...»

Nekaj ledenega je presunilo poslušalce. Vsi so poznali glas, vsi so zdajci zaslutili, kaj hoče povedati. A to je trajalo le sekundo. Množica ne trpi, da jo motiš v slovesnih trenutjih. Vsem Rávincem se je zazdelo, da je storila Lucija nekaj neoprostljivega.

«Tihol!» je viknil nekdo. «Spravite jo stran!»

Drugi so pritegnili. Ogorčen hrup se je vzdignil z vseh strani.

Aleš, ki je v prvem hipu omahnil in pozelenel, se je naglo osvestil.

«Odpeljite sirote!» je zaklical. «Prizanesite ji zaradi njene nesreče...»

Lucija ga ni slišala. Ženske so jo nezavestno pobirale s tal...

«Slava mučeniku!» je končal govornik. «Čast in slava Ravnam, da so rodile takega moža! Njegov zgled naj nas vodi, kadar bo treba dati kri za našo drago Jugoslavijo!...»

Glas mu je utonil v viharju občega navdušenja. Učiteljevi pevci so zapeli «Naprej zastava Slave» in vse ljudstvo je pelo z njimi. Ko je Aleš odhajal z odra, je bila groza, s katero ga je navdal Lucijin krik, že davno izbrisana z njegovega obraza.

Bil je uverjen, da bo ostal zlovešči dogodek brez posledic. Lucija v svoji neutolažljivosti se je znesla nad njim, nu prav. A kaj mu je mogla očitati? Kdo bi ji verjel, če bi ga obtožila naravnost? Vsak bi hotel videti dokaze, in teh ni mogla imeti v rokah. Še z dokazi bi mu težko prišla do živega — njemu, ki je bil zdaj prvi bogataš, važna politična osebnost in vsemogočni poveljnik narodne straže!

Ni se motil. Skoro vsi Ravnenci so razumeli Lucijo tako, da mu je hotela očitati njegovo sovraštvo do pokojnega očeta. Hotela je reči, da mlinar ne sme govoriti o kovaču, ker mu je bil zaklet nasprotnik in ker je še do nedavna oznanjal... nu da, molčimo o tem...

In tako je bilo v resnici. Čeprav je bila hči Andreja Možine v srcu trdno in strastno prepričana, da ni pogubil očeta nihče drugi kakor Aleš Blagaj, se v svoji strogi, podedovani poštenosti vendar ni upala izreči te strašne obdolžitve, vedoč, da je ne bi mogla dokazati. Ko so jo ženske vprašale zastran tega, je obupno stresla glavo. Čemu naj bi govorila? Zaupala je, da bo Mojster, v čigar neizprosno pravičnost je veroval kovač, ob svojem času pomislil na mlinarja.

In vendar se Aleš ni mogel spomniti tiste minute, ne da bi vztrepetal. Bila je najtežja izmed vseh, kar jih je preživel. Pokazala mu je, kako bi mu bilo pri duši, če bi ljudje vedeli to, kar je vedel on...

XXXVII.

Štel se je srečnega, da mu v dneh, ki so se začeli s proglasitvijo Jugoslavije, ni ostajalo bogvekaj časa za mrka premišljevanja. Kot poveljnik narodne straže v Ravnah je nosil tudi on svoj del bremena državnih poslov in skrbi.

Najresnejšo skrb mu je povzročala razvihrana človeška poplava, ki je hrumela iz Benečije v Slovenijo, da bi se odtod razlila na vse strani bivših avstrijskih dežel. Kdo je vedel, ali ne bo pobunjena vojska požigala in plenila? Kdo je bil porok, da ne bo hotel kak častilakomen general poteptati novorojene svobode? Gospod komandant se je pripravil na vse.

«Ali bo zlo, ali bo pa dobro, kakor vselej,» je sklenil sam pri sebi. «Če bo dobro, storimo svojo dolžnost, in če bo zlo, jo popihamo. Kar bo, to bo.»

Prvi curki povodnji so že drli po veliki cesti. Bili so to avtomobili z omrženimi generali, bojazljivimi uradniki, nepoštenimi blagajniki in upravitelji vojnih zalog, ki se jim je najbolj mudilo v varnejše kraje. Aleš jih je izprva spoštljivo puščal dalje; ko pa je videl pri njih še hujši strah, je ustavljal tiste, ki so ga hoteli poslušati, in jim je pobiral orožje za svoje ljudi. S puškami za seboj in s samokresom v desnici je postal neizprosni kakor birič in je začel preiskovati ljudi do kože, vozove do poslednjega koticčka. Na enem izmed avtomobilov je dobil okovan zaboj, ki ga je dal zaradi varnosti neutegoma prenesti k sebi.

Za avtomobili se je ulila vojska, oborožena in brez orožja, na konjih in peš, z ostanki topništva in vozatajstva. O kakem divjanju ni bilo niti govora; ubogi ljudje so bili izmučeni kakor živina in srečni, da so smeli naprej. Njih votla, poraščena lica so izražala samo še trudnost, njih čudno zamaknjene oči so že gledale dom, njihove roke so se zdavnaj odrekle krvi in so koprnele samo še v objeme. Prihajali so tudi večji, urejeni oddelki, čete, ki so korakale samozavestno mimo poveljnika rávenske garde in niso kazale nikake volje, da bi se ustrašile njegovih petnajst ljudi. Z njimi se ni spuščal v pogajanja: naj jih doleti usoda drugje, kjer so naši močnejši in manj v skrbeh za svoje življenje! Tem strože pa je gledal na posamezne skupine voz, na majhna krdela in na razkropljence. Za te si je napravil posebne predpise. «Sovražniki», kakor jih je nazival zdaj, so vozili s seboj in nosili na

hrbtih toliko stvari, ki jih je smatral Aleš za vojni plen in narodno last! Orožje, blago, živila, denar, vse, karkoli je zaplenil, je bilo varno samo v mlinu in na Blagajevem. Ni čudo, da so naposled vsi hkratu izgubili pregled in da je prišlo ob predaji rávenskega plena do mučnih govoric zastran nekih tovorov moke, sladkorja in masti, ki se jih gospod komandant nikakor ni mogel spomniti, čeprav so mu dokazovali, da morajo biti pri njem. V okovanem zaboju, ki so ga budala razvpila za polno blagajno, niso našli drugega kakor precejšnjo množino ušivih soldaških cap. Iz teh in drugih takih razočaranj se je porodila marsikatera trdovratna čenča. Še danes dobiš v Ravnah ljudi, ki sveto verujejo, da je v mlinu zazidan milijon...

Nazadnje je bila tudi ta žetev pod streho. Samo razrite ceste, razbiti vozovi, zapuščeni topovi na travnikih in živa konjska okostja, ki so se opotekala po strniščih ter žalostno rezgetala v mraz listopadovih noči, so še pričevala o poslednjem pohodu cesarske vojske. Velika politika se je spet osredotočila v glavnih mestih in vaški dogodki so se polagoma vrnili v vsakdanji tir. Kakor drugi, tako so tudi Rávenci našli svoj način življenja v Jugoslaviji. Veselili so se svobode in okoriščali so se z njo, kakor so vedeli in znali; tako veselili in tako okoriščali, da niso utegnili misliti na nič, kar ni bilo veselje in korist. A to je bilo tiste dni obče znamenje časa. Tudi Ravne so pirovale in hlastle za dobičkom, ko je Koroška zaman čakala osvojenja in ko je Lah brez boja zasedal Goriško, Primorje in Kras!

Čim bolj se je obnavljalo prejšnje življenje, tem več je premišljal Aleš o svojih tajnih, največjih skrbeh. Zdaj se je moralo kmalu pokazati, ali je Krištof mrtev ali živ. Vsi vojniki so bili zdavnaj doma; jetniki iz daljne Rusije so se vračali drug za drugim, le Krištofa in Boštjana ni bilo od nikoder. Po vojnih jetnikih se je zvedelo, da sta bila res na Ruskem in da sta se javila v dobrovoljsko armado; od tistih dob je izginila vsaka sled. Izpolnitev Aleševe želje, da bi pograbil bratovo dediščino, je bila tedaj pred durmi. Sodišče je zdaj moralo ugoditi njego-

vemu predlogu, naj proglasi, da je brat mrtev. Brez radosti je mislil na to. Kolikor bližji je bil tisti dan, toliko bolj je spoznaval, da mu ne prinaša ničesar. Nobena dediščina ni mogla udušiti strašnega glasu vesti, niti ne utolažiti groze pred razkrinkanjem, ki ga je bičala brez prestanka. In vse, karkoli je storil, da bi ustregel svojemu pohlepu, je bilo tako brezmiselno, tako jalovo, tako smešno zaman. Kaj mu je pomagalo, da je podkupil Tineta Beloglavca? Njegova kriva prisega ni niti za minuto pospešila Aleševe stvari... Kaj mu je pomagalo, da je izdal Andreja krvavi sodbi? Kovač je pal, toda prišla je Jugoslavija: dan po objavi bratove oporoke bodo v Ravnah lahko zidali sokolski dom na Blagajevem svetu in za Blagajev denar... Vse, vse je bilo prazno. Tudi to, da si je naprtil svakinjo. Tudi to, da je oskrunil bratovo ime in svetost njegovega ognjišča. Kaj je bila Katrina dota, kaj vse Blagajevo imetje v primeri z bogastvom, ki ga je nakopičil v teku vojnih let? Pol leta še ni bilo tega, ko je trepetal od lakomnosti, kadar je mislil na bratov mrliški list, in zdaj je bil zanj kakor brez cene. Manjkalo je samo še tega, da bi on nastopil dediščino — v tistem trenutku pa bi se prikazal Krištof, živ in zdrav in poučen o vsem, in bi ga pozval na odgovor za vse: za imetje, ki ga je lahko vrniti, in za dejanja, ki jih ni moči popraviti...

Aleševo življenje in koprnenje, njegovi upi in naklepi, njegova črna dejanja in celò uspehi, za katerimi se je gnal — vse, vse je samo potrjevalo večni zakon, da zlo ne more roditi sreče, ampak samo prokletstvo in obup.

«Zakaj je moralo priti do tega?» se je vpraševal velikokrat. «Zakaj nisem smel ostati tam, kjer sem bil? Pred desetimi leti vendar nisem bil toliko slabši od drugih.»

Kadarkoli se je zamislil v to vprašanje, je besno preklinjal Jakoba Vojsko. On, on je bil kriv vsega! Ni ga učil dejanj, ki jih je storil; obsojal je taka dejanja, in če bi mu jih zdaj priznal, bi ga brez milosti zavrnil radi njih. Toda učil ga je sovraštva; zbujal je v njem zavist, da jo je vprezal pred svoje oblastne namene. Iz tega dvojega, iz sovraštva in zavisti, pa je zraslo vse drugo samo od sebe...

Vsega tega ni mogel povedati živi duši. Moralo je ležati v njem kakor mrtvec v grobu. Kakor mrtvec, ki ni mrtev, ampak živ in vpije, buta v pokrov svoje krste in koplje in praska okoli sebe, da bi se izril na beli dan. Toda nesrečnež v grobu se naposled zaduši in utihne; vse utihne, vse obmiruje in umre, samo obup pogubljenih ne umre nikoli...

XXXVIII.

Katra ga je čudno gledala, kadar je sedel po cele ure za bratovo mizo, ne da bi črhnil besedico. Katerikrat je silila vanj, naj ji odkrije, kaj ga teži. Oh, saj je vedela, imel je skrivnosti! Mislil je na drugo, zanjo ni maral več!

V tem se res ni motila. Aleš je ne le ni maral, ampak sovražil jo je kakor gada, tem bolj strupeno, čim bolj je silila vanj. Ali je res ni bilo več rešitve od tega strašila? Snoval je načrte, kako bi jo spravil tja, odkoder jo je vzel. Toda svakinja je bila vsak dan bolj zdrava in vsak dan bolj lakomna tega, kar je smatrala za Aleševo ljubezen. Sumničila ga je, da jo vara z drugimi, zasledovala njegove korake ter izlivala svojo ljubosumnost v plohad surovih psok. Pokorila ga je kakor Krištofa, le s to razliko, da je Krištof lahko zarohnel, kadar ni šlo drugače, Aleš pa je moral lepo tolažiti in milo prositi, neprestano v skrbeh, da ne bi kdo zvedel, da ne bi kdo čul...

Tako je bilo tudi tisti večer o postu leta 1919. Katra je stala sredi izbe ter pihala in hlipala, vse v eni sapi, mlinar pa je zapiral vrata in zavešal okna, trudeč se, da bi jo pogovoril. Toda ljubosumnica se ni dala ugnati. Bila je pijana, bila je nesrečna da nikoli tega.

«Gorje ti!» je zahropla nazadnje. «Gorje, kadar ti pridem na sled! Takrat bo konec prizanašanja. S prstom pokažem nate, vsej vasi povem, kdo si!»

«Kako — kdo sem?» Aleš je otrpnil. Vsa dolga vrsta njegovih grehov je hipoma zletela mimo njega. «Kdo sem?» je ponovil komaj slišno. «Govori! Kdo sem?» In že je vedel, kakšen bo njen odgovor...

Katra se je razkošatila. Z zmagoslavnim zaničevanjem je zrla nanj.

«Kdo si?» je siknila. «Sam veš, kdo... Če ne bi vedel, ne bi postal blede kakor hlebec sira! Tisti si, ki je izdal kovača. Ti si kriv, da je bil ustreljen!...»

«Lažeš!» je skočil mlinar. «Kdo ti je povedal? Kje so priče? Dokaži! Meša se ti od pijanosti!» Glas mu je usihal in čeljusti so mu drgetale.

Svakinja je zrasla še više. Njen zaripli obraz se je svetil od zlobe.

«Meša se tebi, ki sam pripoveduješ, kar ni za druge ljudi,» mu je vrgla v obraz. «Ti sam si priča. O, videli smo dokaz...»

«Jaz sam? Kako! Kdaj, kje?»

«Lanjsko poletje, ko te je nosil mesec po hiši. Vstajal si, hodil okrog in javkal — kaj vem kaj! Tisto noč si pritekkel v mojo sobo, pribežal, kakor da gre nekdo za teboj. Tresel si se kakor zdajle in oči so ti uhajale iz jam... Klicala sem te: ‚Aleš, pravim, ‚zbudi se, Aleš!‘ Ti pa nisi slišal ničesar. Vrgel si se na kolena — pred n j i m, zakaj videl si ga! — in si jokal in prosil usmiljenja. ‚Prizanesi,‘ si jecljal, ‚ne kaznuj me, Andrej! Vse priznam... jaz sem tisti, ki te je izdal... Slišal sem te in sem šel povedat... Jaz sem kriv, da so te ustrelili!‘...»

Aleš je izbuljil oči. Kakor blazen je planil h Katri, zgrabil jo oberoč za vrat in stisnil. Samo trenutek. Nato se je osvestil.

«Ne zdaj!» mu je šinilo po glavi. «Ne tu, ne tako... Drugič, drugje, drugače...»

Izpustil je vrat in pograbil svakinjo za ramena. Njegove zrenice so se ostro zažgale v njene oči.

«Blazniš, Katra!» je zamrmral. «Vse to se ti blede... Nihče ti ne bi verjel, razumeš? Da se ne predrzneš odpreti ust! Če zineš, gorje ti! Kakor sem te rešil s Studenca, tako te spravim nazaj...»

To rekši jo je pahnil od sebe. Spustil se je za mizo, podprl glavo in utonil v mrko premišljevanje.

Zdaj je videl, da v zlu ni odnehanja. Kdor noče trpeti kazni za prvi greh, mora storiti drugega, tretjega... brez konca tako, brez konca... Treba je zamašiti usta, ki bi te lahko izdala. Treba je nadaljevati, kakor si začel...

Katra je še pol ure sigala za pečjo. Nato je storila kakor po vsakem prepiru: pokleknila je predenj in ga je s povzdignjenimi rokami prosila odpuščanja. Ko sta se spravila, je ogrnila ruto in je šla k Beloglavki. Morda ji nocoj pove, da bo kmalu svobodna. Da je Krištof mrtev. Da bo smela postati žena svojega Aleša...

Dolgo je gledal za njo. Že je vstal in oblekel kožuh. Toda noč je bila jasna, dva dni po polni luni. Lahko bi ga kdo videl...

XXXIX.

Kmalu po tistem večeru je nastopilo toplo vreme. Nevestna dišava zemlje je opojno udarila iz tal. Zapihal je jug, dramilec življenja, budilec spečih strasti, prinašalec tesnob in tegob brez imena. Jug, veter ljubezni in hrepenenja. Jug, osvoboditelj nagonov! Jug, vihar tragedije...

Prve trobentice so se zrcalile v mlinskem jezu. Toda trgal jih ni nihče. Breg je bil strm in spolzek, ni se bilo kam prijeti na njem. Zelena voda je gladno klokala v štorih trhlih jelš. Ponekod je segala tik do ozke, mlakužnate ceste. Kadar je zvečer potegnila sapa in so zatulili smrekovi gozdi na drugi strani svojo divjo, nerazumljivo pesem, je bilo groza hoditi tod. Nebo je bilo polno letečih pošasti, voda vsa živa od njihovih senc. Cesta se je zvijala pod teboj, kakor bi te hotela stresti v mokri prepad. In če je priletel mimo meseca hudoben zmaj in ga je zakril s kreljutmi, je izginila vsaka pot in vsak razločni očrt. Videl si le še temo, ki je zijala vate. In v tej temi si slišal jok južnega vetra in lakomno goltanje vode pod seboj...

Večerni vlak je grmel po dolini navzgor. Vojnik v prstenorjavi uniformi, ki je sedel v slabo razsvetljenem, tesno nabitem vozu tretjega razreda, je vedel, da vozi s polno brzino. In vendar se mu je zdelo, da se ne gane nikamor. Neučakano se je premikal na svojem sedežu in grizel ustnice od notranjega nemira. Bilo mu je, kakor da ne more dovolj zgodaj dospeti tja, kamor je bil

namenjen. Nekaj ga je klicalo, nekje se je godilo nekaj, kar ni smelo miniti brez njega...

Sopotniki so radovedno ogledovali njegov zagoreli, izsušeni obraz, globoko brazgotino na njegovem licu in odlikovanja na njegovih širokih prsih. Vse to je kazalo, da bi lahko povedal marsikaj, če bi hotel. Toda neznan vojniki se ni dal zvabiti v pogovor. Njegovo koprnjenje je naraščalo z vsakim obratom koles. Srce mu je zamiralo od mučne težnje, čeprav ni vedel, kaj ga žene, po čem se mu toži in h komu se mu tako neznosno mudi.

Kaj ga je čakalo v Ravnah? Grob očeta, ki ni znal umreti, ne da bi vzel njegovo srečo s seboj? Sledovi žene, ki mu je bila kamen na vratu? Brat, ki mu je bil sovražnik tik do poslednjega dne? Ali mar ona, ki ne sme biti njegova? Lucija, brez katere bo do smrti beden kakor pes? Imetje, ki bi ga rad zavrgel za eno samo uro sanj o sreči? O, vse ga čaka: vsi ljudje, ki niso njegovi, in vse stvari, ki mu ne pomenijo ničesar. Ne čaka ga edino tisto, na kar bi človek najraje mislil, kadar se vrača po štirih krvavih letih v rodni kraj. Ne čakajo ga roke, ki bi ga smele objeti v ljubezni, ne čaka ga srce, h kateremu bi smel prisloniti glavo, da pozabi vse, kar je za njim, in da se okrepi za vse, kar še utegne priti...

Ko je odhajal na vojno, mu je bilo življenje breme. Nastavljal se je smrti, da bi ga rešila vsega namah. Toda ostal je živ; kri in groza sta ga osvestili, nehal je misliti na svoje lastno gorje. Prešel je na ono stran, da bi se boril za stvar, ki je bila neizmerno važnejša od poteptanih pravic njegovega srca. Bil se je kakor lev, prelival kri in sam krvavel, in Lucijino obličje je sijalo pred njim kakor daljna, blagoslavlajoča zvezda, h kateri je dvigal oči sredi bitk in strahot. O, takrat je bilo vse lahko in samoumevno; še pozneje, do trenutka, ko so ga odpustili domov. Kakor hitro pa je vedel, da ga loči od prošlosti samo še ta kratka pot, je mahoma oslabil. Začutil je, da se vrača tak, kakršen je odhajal. Vse je minilo, vse se je izpremenilo, le on je ostal nesrečen, kakor je bil!

In vendar ga je tako silno vleklo v Ravne, da niti dreveči vlak ni dohajal njegovega hrepenenja. Druge vabi sreča, njega je klicalo gorje. Treba je bilo utoniti v

življenju, ki mu je bilo namenjeno. Vdati se, otopeti, prestatu misliti na to, da bi moglo biti drugače...

Lahko bi bilo drugače. Moral bi bil obležati kje v Karpatih, pri Kokardži ali na Pantelijskem Visu kakor zvesti tovariš Boštjan. Vse bi bilo dobro in Bog zna koliko žalosti bi bilo odkupljene v eni sami minuti!

A sredi te misli ga je presunilo. Kakor v snu je začul besede, ki so ga okrepile nekoč:

«Mož si, Blagaj! Bog s teboj, ne pobesi glave!...»

Vojnik se je zdrznil. Da ni pomislil na n j! Ako nima žive duše, ima Andreja Možino! Njegova silna, verna dobrotu mu bo v oporo kakor nekdanje dni; njegova modrost ga bo vodila in bodrila. Če so mu vzeli vse drugo, tega prijateljstva mu ne vzame nihče!

In že ga je videl in slišal, kako stoji za nakovalom, ogromen in kosmat, ves rdeč od ognja, od dela ves vroč, in zmagoslavno vihti svoje kladivo:

«Kar je krivo, ravnaj! Kar je trdo, mehčaj! Kar je zlo, pokončaj!... Naklo je palo na kladivo! Kaj sem ti pravil, Krištof Blagaj?...»

Vojnikove oči so se zasvetile. Nasmehnil se je. Kakopak. Ves ta strah pred bodočnostjo ni mogel biti drugega kakor slabost, utrujenost, jata senc, ki so šle preko njegove duše, nalik oblakom, ki jih pripodi veter preko neba...

«Kar je krivo, ravnaj! Kar je trdo, mehčaj! Kar je zlo, pokončaj!» so pela železna kolesa pod njim.

Da, tako bodi. Dovolj je še poslov na svetu, ob katerih bo mogel pozabiti samega sebe...

Vlak je obstal. Krištof Blagaj je odločno skočil z voza in krenil po bližnjici proti Ravnam.

Bila je prečudna noč. Kaj je prinašala, kaj je odnašala? V zraku je bilo toliko slutenj in koprnjenja, toliko tesnob in slasti, kakor bi se začenjalo vse življenje iznova. Jug je žvižgal v jaggedih in širom polj in nebesnega svoda je vihral pošastni lov mesečine s temo...

Pot je bila kratka, med njivami komaj pol ure hoda. Prehodil jo je, zatopljen v sanjarijo brez opredeljenih misli in brez razločnih slik. Bilo je kakor godba ali pesem, otožna pesem neveselega potnika, ki se truden vrača v

domači kraj. Hlad bližnje vode ga je zdramil. Videl je, da stoji na razpotju pri Beloglavkini koči. Pot za jezom se mu je zazdela krajša in prikladnejša njegovemu razpoloženju. Tam je bila grobna samota in mir, tako globok, da si slišal dušo, kako trepeče v tebi. Prav tega si je zaželel Krištof Blagaj. Bil bi še malce sam, čisto sam... Prisluhnil bi vase, da začuje svoj notranji glas. Pripravil bi se...

Na kaj bi se pripravil? Ta misel ga je obšla, ko je stopal pod jelšami. Pravkar je še menil, da vidi vse naprej. Ali je mar kaj izpregledal?

Obstal je, da bi počakal meseca, ki se je skrila za oblak. Cesta je bila razrita in zanemarjena. Samo malce bi se zmotil v temi in bil bi spodaj, v požrešni vodi, ki je mlaskala pod koreninami, kakor bi ga prosila: pridi! Strašna puščoba je zevala tod. Dišalo je po smrti. Turbobne slutnje so vstajale iz globin kakor duše utopljenčev. In Krištofu se je zdajci zazdela, da stoji onkraj življenja.

Onkraj življenja! Ko je pomislil to, je tudi vedel, kaj je izpregledal in na kaj se ni pripravil. Izpregledal je, da se je uredilo življenje brez njega; ne samo življenje na Blagajevem, ampak vse življenje v Ravnah in življenje vobče. Teklo je svojo pot, štiri dolga leta je teklo brez njega in zdaj je bilo tako, kakor da ga ni več na svetu. Njegov prostor je bil oddan, njegova pot je bila zaraščena; ljudje so se odvadili misliti nanj, in ko stopi mednje, jim bo tuj in nepotreben, kakor da je mrtev, pa sili nazaj iz groba...

«Pridil!» je klokala voda v temi. «V meni je pokoj, v meni je prostora. Meni so vsi dobrodošli...»

Streslo ga je. Poiskal je ognjilo in posvetil, da bi si pomagal dalje. V brleči svetlobi plamenčka je zagledal tik pod nogami nekaj črnega. Nehote se je sklonil. Pobral je torbico, v kakršnih nosijo ženske malenkosti in denar; ogoljeno črno torbico, na kateri ni bilo opaziti nikake posebnosti, ničesar, kar bi jo delalo znamenito. Očividno je šla lastnica tod mimo in jo je izgubila. Bila je skoro še topla od živih rok. Morda je hodila ženska tik pred njim, ne čuteč, da več ne stiska torbice k sebi. Prisluhnil

je. Zaklical je v noč. Od nikoder odgovora. In nič vznemirljivega mu ni prišlo na um. Videč, da mu luč pojema, je spravil torbico za plašč in je hitel dalje, ne da bi pogledal okoli sebe.

Da, to je bilo tisto. Izpregledal je to, da bo moral zaživeti kakor človek, ki je bil mrtev; življenje straha, ki se je vrnil v svoje telo in je vstal iz groba! Takšno življenje ni bilo kar si bodi. Treba se je bilo pripraviti na vse. Zakaj vse je bilo mogoče...

Plamenček na ognjilu je ugasnil in gosta tema je spet zazijala z vseh strani. Toliko da je slutil, kam je postavljala noge. A že je bila opasnost pri kraju. Dospel je na ovinek, kjer se je vrivala med cesto in jez trikotna loka, ki je segala prav do vasi. Goltanje vode je zamrlo za hrbtom. In glej, v srebru meseca, ki se je prikazal izza oblakov, so vstale iz mraka Ravne, jedva verjetne kakor mil in tesnoben sen.

Vaški psi so zalajali. Tik nad strehami se je dvigala kovačija. Lucijino okno je bilo razsvetljeno. Ali je sijalo veren pozdrav ali trpko razočaranje? Ali je ostala zvesta svoji besedi, da bo mislila nanj do groba, ali ga je pozabila v vrtincih teh štirih let? Morda se je poročila. Morda je umrla. Morda se je izgubila... Tisoč skelečih dvomov je navalilo na Krištofa. Še davi je mislil, da potuje domov, v znan kraj in med znane ljudi; in zdaj je čutil, da je prispel v deželo, ki mu je najbolj neznana izmed vseh...

Mesec je visel tik nad vaškim zvonikom. Temne, razmršene krpe oblakov so jadrale preko njega, nestalne in neopredeljene, bežeče iz teme v temo kakor izgubljene duše... kakor blodna življenja... kakor up in sreča človeškega srca...

In nihče jih ni pogrešal, ko so odhajale. Za vsako, ki je ni bilo več, je prišla druga... brez konca tako, brez konca... Zdelo se je, da je njih edini namen in zmisel ta, da izginjajo...

Krištof Blagaj je globoko vzdihnil in je zavil proti svoji hiši.

XL.

Aleš je bil že pol ure doma, to je, pri Blagajevih. Prikral se je skozi zadnja vrata, ne da bi ga kdo videl, in smuknil po prstih v svojo sobo, kjer je ob zaklenjenih vratih in zavešenih oknih ves čas gorela luč. Sezul se je, obul copate, odložil suknjič in stopil v vežo, kakor da je pravkar vstal izza peči.

«Špelal!» je poklical deklo. «Kje je moj čaj? Ves večer že sedim in čakam, in ves večer se živ krst ne zmeni zamel!»

To je bilo važno: povsod in na vse načine je bilo treba poudarjati, da je bil ves večer doma...

«Kje so mati?» je vprašal, ko mu je Špela prinesla čaj. «Ali mar že spe?»

«Ni jih še,» je odgovorila dekla. «Šli so, kmalu po večerji.»

«Kam so šli?» se je zavzel Aleš.

«Menda k Beloglavki.»

«Glej, glej, k Beloglavki... Nič nisem vedel o tem.»

Tudi za to je šlo: Aleš ni nič vedel o tem, da je šla Katra z doma...

Ostal je sam. Piti ni mogel, grlo mu je bilo kakor zadrženo; previdno je odprl okno in zlil svoj čaj na vrt. Ko se je pogledal v zrcalu, je videl, da mu drgečejo mišice na licih. To ni bilo dobro. Niti sledu ni smelo ostati o tem. Zakaj čez uro, najdelj čez uro in pol, bo treba pokazati drugi obraz. Treba jo bo pogrešiti, prestrašiti se, razburjati se od minute do minute in naposled sklicati ljudi in iti za njo... in odkriti...

Sedel je za mizo in naslonil čelo v dlani. Zdaj je bil varen. Bilo je storjeno. V Ravnah ni bilo nikogar več, ki bi vedel, da je Aleš izdal Andreja Možino!

Nu, miruj že... Kako je vse utripalo in razbijalo, brnelo in šumelo v glavi in v prsih! Zakaj neki? Bilo je tako naravno, tako potrebno. Studila se mu je kakor žival, smilila še manj. In šlo je tako lahko. Niti zavpiti ni utegnila...

Nihče ga ni mogel videti. Tema je bilo kakor v rogu, skoro ves čas tema. Oblaki so se podili mimo meseca; baš toliko da mu je utegnil posvetiti, in že je bilo spet vse noč in groza... Nihče ga ni videl. Ali ga res ni videl nihče?...

Jel si je predstavljal potepuha, ki bi bil sedel v grmovju, ali obupanca, ki bi bil hodil za vodo, da se utopi... in bi ga bil gledal... takrat, ko je posvetil mesec izza oblakov...

Vzmahnil je z rokami, kakor bi se branil osá. Smešne, strahopetne misli! Vstal je in je šel brez luči na podstrešje in okoli hiše, da bi videl, ali se res boji. Brez trepetanja je zdržal pogled v temo. Od nikoder niso segle Katrine roke, da bi ga potegnile k sebi. Kako bi segle, ko je ležala tam za vasjo... globoko na dnu!...

A treba se je bilo vznemiriti:

«Katra!» je zaklical v vežo. «Ali si že doma? Kod hodiš, Katra?»

Počakal je minuto ali dve; nato je šel v kuhinjo, splašil služinčad, vzel luč in iskal svakinje po vsej hiši.

«Čudno,» je rekel hlapcu, majaje z glavo. «Res čudno. Kaj vraga jo nosi k Beloglavki? Skrbi me. Ako je še četrť ure ne bo, pojdeva ponjo.»

Ustrašil se je: zakaj je rekel «pojdeva ponjo»? Zakaj ni rekel «pojdeva pogledat, kje je»? Lahko bi kdo mislil, da ve, kje je Katra...

Toda Jernej ga je nedolžno gledal s svojimi debelimi očmi.

«Treba bo, gospod,» je kimal. «Tako dolgo še niso ostali. Kar pripravim se in hlevsko luč vzamem s seboj.»

Aleš je oblekel suktnjo, pokrnil se, vzel palico in stopil na prag. Koraki so se bližali hiši.

«Dober večer!» je kliknil mlinar izpred vrat. «Kdo prihaja?»

«Bog daj,» je odgovoril glas, ne da bi povedal, kdo je.

«Ali ste srečali Blagajko?»

«Katero Blagajko?»

«Katro, gospodinjo...»

Prišlec je stal zdaj tik pri njem. Toliko da je razločil v temi visoko postavo, šajkačo in nerodni vojniški plašč.

«Gospodinjo?» je začudeno vprašal prišlec. «Ali je mar...?»

Ali je mar — kaj? Vprašanje in glas sta presunila mlinarja z ledeno grozo. Ni ga poznal niti ni vedel, kaj misli in kaj mu hoče. Začutil je le: zdaj je tu! Prišlo je. Kaj? Tisto. Usoda...

Prišlec pa je stopil mimo njega v nerazsvetljeno vežo, iz veže v izbo, kjer je gorela luč. Tam, v polni svetlobi, se je obrnil k Alešu, ki mu je drgetaje sledil za petami, in mu je pomolil roko. Njegov obraz... ta obraz!... In zdajci ga je spoznal.

«Krištof!» je zavpil, loveč se za vogal peči. «Ti!... Kod si hodil? Vsi smo že mislili, da te ne bo nazaj... Kje si bil tako dolgo?...»

Brat je trpko pogledal mimo njega. Da, da. Vsi so mislili, da ga ne bo nazaj. Bil je mrtev in življenje se je uredilo brez njega...

«Tam sem bil, kjer so delali Jugoslavijo,» je odgovoril nato. «Nu, hvala Bogu... Kako živite doma? Zakaj me tako gledaš? Česa se bojiš? Kaj se je zgodilo?»

Aleš se je osvestil.

«O, nič, nič,» je zamrmral. «Presenečenje, kako ne bi... Vse je po starem, vse je dobro.»

A namestu vnanje prepadenosti ga je pograbil notranji strah. Kako čudno je govoril brat! «Česa se bojiš, kaj se je zgodilo?» Ali morda že ve? Ali slutiti? Ali je res ni več besede, ki ne bi zbudila morilcu vesti?

In to še ni bilo pravo. Bližalo se je najtežje in najnevarnejše. Račun o vsem...

Tudi Krištof je čutil, da nekaj prihaja. Bratove oči, ki niso mogle utajiti groze, so še prikrivale vzrok... Sto vprašanj mu je ležalo na jeziku kakor svinec. Še minuto in vedel bo tisto, kar se je zgodilo v njegovi odsotnosti. Tisto, kar odloča o vsem in izpreminja vse. Tisto, na kar ni mislil...

«Nu, kaj stojiva,» je izdaval s hripavim glasom. «Se diva... Kako gospodariš?»

Zakaj je vprašal to? Vse drugo mu je bilo prej na umu!

«O, dobro,» je pograbil Aleš, kakor bi se oklepal rešilne bilke. «Prav dobro. Nekaj tisoč je čistega... Videli bomo.»

«In... kaj sem hotel vprašati... Katra, praviš, je spet doma? Ali je ozdravela?»

«Že davno,» se je zdrznil mlinar. «Ni je doma, pravkar sem hotel stopiti ponjo... Dolgo se ne vrne nocoj,» je dodal, nemirno begaje z očmi proti vratom, kakor da hoče vstati.

A brat ni več mislil na ženo. Njegov obraz je postajal čedalje bolj siv in mrk.

«In drugače?» Glas mu je usihal. «Kako je v Ravnah? Kaj dela kovač?»

«Kovač?» je zaječal Aleš. Njegove čeljusti so šklepetaje udarile druga ob drugo. «Kovač?... Takoj ti povem. Samo zaradi Katre moram pogledati. Skrbi me... Potem se pomeniva o vsem...» Tako govoreč je omahnil proti vratom. Kolena so se šibila pod njim.

Krištof ga je gledal s široko strmečimi očmi. Gotovost se je rušila nanj kakor plaz. Njegovemu Andreju se je nekaj zgodilo — in Aleš se je bal povedati, kaj!... Skočil je na noge in planil pred vrata.

«Stoj!» je zavpil. «Tu ostaneš! Kaj je s kovačem? Govori!»

Mlinar se je sesedel na stol. Kako bedasto je bilo vse, kar je delal nocoj! Kako brezumno se je pogubljal z vsako besedo! Ali ne bi bilo manj sumljivo, da mu je povedal takoj?

«Kovača ni več,» je zastokal, obupno zbiraje moči. «Ustrelili so ga...»

«Ustrelili so ga!» je kriknil brat, grabeč se za glavo in opotekaje se na mestu. «Možina mrtev! Ustreljen!... Kdaj, kje, kako? Zakaj so ga ustrelili?...»

«Kmalu po zasedbi Srbije,» je odgovoril Aleš s pogumom izgubljenih. «Cesarja je zmerjal v gostilni, vpricho vseh... In drugi dan so prišli ponj. Gotovo ga je nekdo naznanil. V Ljubljani so ga obsodili na smrt...»

«Na smrt!...» je ponovil Blagaj. Okrutna bol mu je trgala srce na dvoje. V tem trenutku ni mogel misliti na to, da sta bila nekdanj obadva, kovač in on, pripravljena

umreti za pravico. Videl je svojega Palca uklenjenega. Videl ga je na morišču. Videl ga je ubitega kakor žival. Mislil je na to, da ne bo nikoli več stiskal Andreju desnice, nikoli več gledal v njegove dobre oči. Njegov edini, najboljši prijatelj je bil mrtev!

Spustil se je na klop, položil obraz med dlani in krčevito zajokal. In v muki tega divjega, boleznega joka so ga zaskelele na duši druge solze, solze oči, ki jim je nekdanj tako goreče želel, da bi se vekomaj smehljale... Koliko nesreče, o Bog! In ji ne bo smel otreti niti ene solze, kakor mu tudi ona ne sme položiti roke na čelo...

Aleš je strahoma gledal in čakal. Najhujše je stalo še vedno pred durmi. Še vedno se Krištof ni spomnil tistega, kar je bilo odločilno. Ihtel je, namestu da bi ga vprašal, kdo je kriv. Molčal je, namestu da bi sodil...

«Zdajle bi zdržal njegov pogled,» je mislil Aleš. «Utajil bi. Da bi me vsaj že vprašal! Če ne, me mine pogum...»

In res ga je minil pogum. Treba je bilo pridobiti časa. Premisliti, najti besedo, kakor takrat za Jakoba Vojsko! Spet se je pomaknil proti vratom.

«Počakaj me... Samo za Katro pogledam...»

A komaj je položil roko na kljuko, že je Krištof dvignil glavo in trdo ukazal:

«Stoj! Nisva se še zmenila vsega.»

In spet je skrnil obraz med dlani ter utonil v svoje strašno molčanje.

To se je ponovilo štirikrat ali petkrat. Kolikorkrat je mlinar iztegnil roko proti kljuki, tolikokrat je začul bratov glas:

«Stoj! Nikamor ne pojdeš!»

Droban trepet je šel po Alešu od glave do nog. Rajši bi bil zdirjal k jezu in skočil vanj, kakor trpel to grozo pričakovanja. Že ga je obhajala brezumna misel, da bi se vrgel predenj in bi mu sam povedal vse...

Tedajci pa je Krištof vstal. Njegova roka je železno pala na bratovo ramo.

«Kdo ga je izdal?» je vprašal z glasom, v katerem ni bilo ničesar človeškega več.

«Kako, kdo... koga?» je jeknil Aleš. «Kovača misliš?... Jaz ne, Krištof, verjemi, jaz ne... Prišežem til Zemlja

naj me pogoltne...» Vse črte njegovega lica so mahoma vzdrgetale od živalskega strahu za golo življenje. «Jaz ne... jaz ne!...»

«Priznaj!» je rekel brat. «Priznaj!» Njegov glas je zvenel čedalje tiše in roka se je pomikala z ramena čedalje bliže pod mlinarjev goltanec.

Aleš se ni mogel ganiti z mesta. Roke in noge so mu ohromele. Prihajalo je tisto, česar se je vedno bal: z železno pestjo mu izdavi priznanje... In on je zdajci vedel, da ne more priznati. Dokler je tajil, je imel še mrvico upanja, da uide živ...

«Priznaj!» je ponovil Krištof v trenutku, ko ga je prijel za vrat. «Kdo je izdal Andreja Možino?... Priznaj!»

V njegovih očeh je vihrala blaznost. Prsti obeh njegovih rok so se počasi sklepali okoli Aleševoga vratu...

XLI.

Toda mahoma ga je izpustil. Vzravnal se je in pogledal okoli sebe, kakor da se dramí iz divjih sanj. Oba sta prisluhnila. S hišnega praga so se začuli koraki okovanih črevljev in trd žvenket. Potrkalo je na vrata. Še trenutek in vstopil je orožniški narednik iz Bukovice s svojim desetnikom. Oba sta bila vidno razburjena.

«Gospod Blagaj,» je izpregovoril narednik, obračaje se k mlinarju, «pripravite se...»

Aleš je okamenel. Orožnika bi se bila začudila njegovemu obrazu, da nista bila sama tako prepadena.

«Vaši svakinji se je zgodila nesreča,» je povzel narednik. «Se pravi, zločin ali samomor...»

«Moji svakinji!» je zamrmral Aleš, trepetaje kakor šiba na vodi. «Kaj pravite!...»

Krištof ni rekel ničesar. Slonel je, opiraje se z rokami ob mizo, in široko strmel v orožnika, trudeč se, da bi ga razumel. Katra je bila mrtva? Strašna vest! Presunila ga je, kakor presune vsaka smrt vsako čuteče bitje. Toda verjeti ji ni mogel. Če je bila resnična, je pomenila njegovo prostost!

«Troje nas je šlo z opravka,» je nadaljeval orožnik, sočutno gledaje mlinarja, s katerim je bil po službi dobro

znan. «Zavili smo mimo mlina, da bi si skrajšali pot. Svetili smo. Tam, kjer gre cesta tik nad jezom, sem prav po naključju gledal vanj. Lahko si mislite moje presenečenje, ko vidim žensko nogo, ki je molela iz vode, s stopalom zapletena v korenine... Potegnili smo jo na suho. Okoli vratu je imela zanko z brusnim kamnom na koncu vrvi. Spoznali smo jo takoj... Najin tovariš je ostal pri njej, a midva sva prišla, da ukrenemo zaradi nadaljnega...»

Ko je narednik začel svoje poročilo, se je zgodilo z Alešem nekaj nepričakovanega. S tisto bliskovito naglico, ki se časih pojavlja v trenutku opasnosti, je premislil, da ne more obrzdati svojega trepeta in prepadenega buljenja svojih oči, naj bi se še tolikanj prizadeval. Tak, kakršen je bil, je moral končno zbuditi pozornost orožnikov. Iz te pozornosti bi se neizogibno porodil sum, ki bi ga lahko pogubil. Še preden je narednik izrazil mnenje, da smatra Katro za žrtev zločina, je on, morilec, sam opozarjal nase, prav kakor bi klical: uklenite me!... Sredi te moreče zavesti ga je izpreletela peklenska misel. Kje je bilo zapisano, da mora njegov trepet izražati slabo vest? Zakaj ne bi pomenil groze pred domnevnim zločinom?... Orožnika sta zdajci opazila, da se Alešev pogled s strahom in očitanjem upira v neznanega vojnika. Krištof, ki je strmel v narednika, ni videl tega pogleda; zavzel se je šele tedaj, ko je narednik utihnil in čudno obvisel na njem z očmi.

Aleš je vstal in prestopil po izbi.

«Strašno, strašno,» je ponovil nekajkrat zaporedoma. «Mož se vrne z vojne in najde ženo mrtvo... utopljeno... morda celo umorjeno!...»

Narednik, ki mu je mlinar večkrat pripovedoval o bratovih nesoglasjih z ženo, pri čemer je seveda valil vso krivdo na Krištofa, je živahno prisluhnil.

«Vi ste njen mož?» je vprašal osorno. «Krištof Blagaj?»
Vojnik je pokimal.

«Kdaj ste se vrnili, dovolite, da vprašam?»

«Nocoj, z večernim vlakom.»

«Ali ste šli ob jezcu?»

«Da. Zakaj?»

Narednik se je naglo spogledal s tovarišem in z mlinarjem. Za njegovo orožniško pamet je bila stvar več ko sumljiva; tem bolj, ker mu je Aleš mežikal izza bratovega hrbta in razprostiral roke kakor v znak obupa in osramočenja...

«Tako vprašam,» je rekel narednik. «Ali niste opazili ničesar posebnega?»

«Ne?» je začudeno odgovoril Krištof. A tisti mah ga je prešinila nemogoča slutnja, ki je izpremenila njegovo osuplost v zmedo. «Se pravi,» je zamrmral negotovo, «tole sem pobral za vodo...» Tako govoreč je segel za plašč in je položil torbico na mizo.

«Njena torbica!» je vzkliknil Aleš. «In v torbici denar!... Čudno, čudno.»

Narednik je stopil bliže. Njegove oči so se zabodle v Krištofa kakor dve šili.

«Za kaj ste ji vzeli torbico?» je vprašal tiho. «Saj vam ni bilo do denarja. Bogati ste. Menda ne zato, da bi speljali preiskavo v krivo smer?»

Krištof je prebledel in škrtnil z zobmi. Stisnil je pesti. Njegove oči so se zabliskale.

«Kako!» je vzrojil. «Kaj se predrznete...? Saj slišite, da sem jo pobral!»

«Tako pravi vsak,» je kratko odrezal narednik. «Denarica umorjenke se je našla pri vas — ostalo bomo videli. Sumljivi ste. V imenu zakona...!» Veržica mu je zažvenketala v desnici.

Krištof je pobesnel. Glava mu je pokala, krvav mrak se mu je delal pred očmi. Vse Ravne so se tresle od njegovega krika.

«Menel!» je zagrmel. «Vi mene! Tri leta sem se boril namestu vas — in v zahvalo me dolžite, da sem morilec?... Ne dam se vam!... Mi smo imeli druge posle, gospod! Mi ne moremo za to, da ste doma med tem streljali poštene ljudi in redili lopove na debelo... Proč od menel!»

Bil je okoli sebe kakor iz uma. Že je strgal dvocevko z zidu, že jo je vihtil v roki, ko je zdajci pal na obraz. Desetnik ga je bil udaril s kopitom puške pod koleno, narednik mu je izpodnesel nogo...

Ko je uklenjen odhajal izpod lastne strehe, se je ozrl. Njegov pogled je zletel proti Alešu kakor plamen. Strašna beseda mu je visela na ustnicah. Toda ni je izrekel... Zagrohotal se je, pljunil in šel.

Mlinar je globoko zasopel. Zavest, da je pridobil časa, mu je vračala hladno kri. Zdaj se je utegnil pripraviti in urediti svoje ravnanje. Črte njegovega obraza so se krivile v zloben režaj. Za kovačem — Krištof! Tudi njega je doletela usoda! Sam je bil kriv. Zakaj ga je klofotal pred sedmimi leti? Zakaj se ni uklonil njemu, Alešu, ki mu je bilo že v zibki namenjeno, da bo vladal — čeprav za ceno žrtev in krvi!

Krištof Blagaj pa je mirno stopal med svojima spremeljvalcema. Niti se ni več branil, niti ni črhnil glasu. Le časih je zastokal kakor izmučena žival. In neme, grenke solze so mu kapale na verigo, ki je bila njegovo plačilo za Kokardžo in Panteljski Vis...

Vest o strahodejstvu je spravila vse Ravne po koncu. Blagaj se je vrnil z vojne! Blagaj je domov grede srečal Katro in jo je vrgel v jez, da bi se lahko oženil s kovačevo Lucijo!...

Bilo je, kakor da je izbruhnila revolucija. Vse je drlo iz hiš, vse je kričalo in trepetalo od ogorčenja, ko so nesli utopljenko v mrtvašnico. Le kaj, za Boga, je bilo Ravnam teh nekaj let, da so postale jama morilcev, kjer ni bilo več varnosti ne miru?

Veliko je bilo takih, ki so se zaklinjali, da Krištof ne more biti kriv. Vsi drugi pa, in posebno ženske, so divje žugali s pestmi proti hiši Andreja Možine...

XLII.

Tisti, ki so mislili, da je s Krištofovo vrnitvijo, s smrtjo Katre Blagajke in z naglim razkrinkanjem njenega morilca dosežen višek presenečenj, so se motili. Že drugi dan jim je prinesel razočaranje, o katerem bodo Ravne še govorile, kadar o ljudeh te povesti zdavnaj ne bo več sledu.

Bilo je pozno popoldne. Vznemirjeni vaščani so stali pred hišami, pripovedujoč drug drugemu najnovejše no-

vice: kako je davi Aleš pri gospodu Vojski bridko jokal nad sramoto Blagajeve hiše; kako so se zbrale razjarjene ženske pred kovačijo, da bi povedale zapeljivki svoje mnenje; kako je Lucija vpila, da je Krištof nedolžen, in kako se je nezavestna zgrudila na hišni prag... Vse so vedeli, o vsem so razpravljali in ugibali, samo najvažnejšega ni vedel nihče: tega, da leži stara Beloglavka na smrt bolna v svoji koči ter vpije in kliče župnika in da je ni žive duše, ki bi slišala njen obupni krik...

Mračilo se je že, ko je naposled zacingljal cerkvenikov zvonček in se je pokazal na cesti Jakob Vojska s sveto popotnico. S sklonjeno glavo in očmi turobno uprtimi v tla je stopal skozi vas do mlina in mimo mlina proti Beloglavkini podrtiji. Ljudem, ki so poklekali ob poti, se je zdelo, da so ga dogodki minule noči še bolj upognili in še bolj pobelili njegove lase...

In to je bilo resnica. Gospod Jakob Vojska je trpel vse muke neutolažljive vesti. Kdo drugi kakor on je bil kriv, da je Krištof utopil svojo ženo? Kdo je stal pred sedmimi leti ob smrtni postelji starega Blagaja? Kdo je svetoval nesrečnemu starcu, naj postavi Katro med sina in med brezverčevo hčer? On, Jakob Vojska, v svoji gospodstvaželjnosti!... In zdaj, čez sedem let, je dozorel sad njegovega dela. Poteptana ljubezen se je maščevala, Alešev brat je postal morilec. Uklenjenega so ga gnali v ječo, sodili ga bodo za njegov strašni zločin, še pozni rodovi ga bodo kleli... Pravega, največjega krivca ne bo sodil nihče. Pravi krivec ne bo delal pokore. Namestnik božji, prinaša v tem trenutku grešni duši oproščenje Gospodovo — on, ki samemu sebi oprostiti ne more!

S to mislijo v srcu je sédel k postelji stare Beloglavke, da bi jo izpovedal. Videl je, da je bil skrajni čas. Nesrečnica je komaj še govorila. Gospod Vojska se je sklonil k njej in je nastavil uho.

Že prve besede, ki so se mukoma utrgale iz njenih ust, so bile take, da je ostrmel. Beloglavka je umirala, toda zastran izpovedi se ji ni mudilo. Klicala ga je zato, da bi mu povedala strašno skrivnost...

Sinoči, je hropla z usihajočim glasom, sinoči o mraku je prišla k njej Blagajka, da bi ji vedeževala iz kvart. Ko

je odhajala, je pozabila svojo torbico na mizi. V torbici je bil denar... Ona, Beloglavka, se je zbalala izkušnjave in je nesla torbico za njo... po cesti, ki vodi ob jezu... Tema je bilo. Le časih je posvetil mesec izza oblakov, ki jih je gonil veter mimo njega, venomer, venomer... In tako je v temi začula Katro pred seboj. Že jo je skoro došla, že jo je ugledala, zakaj prav takrat je spet posijala mesečina... in že je hotela zaklicati, ko se je mahoma nekaj zgodilo... Izza grma onkraj ceste je planil človek Katri tik za hrbet. Bilo je, kakor bi ji vrgel nekaj okoli vratu... nato jo je pahnil v vodo in je zbežal... Tisti mah, ko je voda pljusnila in goltnila in požrla nesrečnico, se je mesec skrila in spet je tema zalila vse kakor smola... Beloglavka se je prestrašila tako, da je omedlela. Ko se je zdramila, je bilo vse tiho... samo voda je klokala in oblaki so leteli preko neba... Pobrerala se je in je zbežala domov. V svoji grozi je bila izpustila torbico iz roke in jo je pozabila tam ob jezu... Hotela se je zjutraj vrniti ponjo, pa je obležala. Strah ji je udaril na srce, čutila je, da ji stoji smrt ob zglobovih... Preden umre, je hotela povedati, kdo je morilec... da ne bi obdolžili drugega... Ona ve, kdo je bil. Spoznala ga je pri mesečini!...

Gospod Vojska je vzdihnil. Ali je prišel zato, da pokliče ljudi na pričevanje zoper svojo žrtev?

«Potolažite se,» je zamrmral. «Imajo ga. Vrnil se je in je srečal ženo in jo je utopil... Bog mu odpusti!...»

«Kdo?» se je zdrznila bolnica. «Koga imajo?...»

«Krištofa Blagaja.»

«On ni bil, gospod!» je obupno zavpila starka. «Krištof je nedolžen...»

«Nedolžen, praviš?» Župnik toliko da ni zavrnil. «Krištof nedolžen? Hvala Ti, o Gospod!...»

«Njegov brat je bil,» je zamrmrala Beloglavka.

Radost Jakoba Vojske se je mahoma izpremenila v brezmejno grozo.

«Njegov brat?!» je zastokal. «Premisli, kaj govoriš! Bleda se ti, nesrečnica!»

«Njegov brat... Aleš... mlinar... Spoznala sem ga v mesečini. Bog naj mi ne odpusti na smrtno uro, če ne govorim resnice...»

Gospod Vojska se je zrušil na stol in si je zakril obličje z rokami. Aleš — morilec! Njegov Aleš... Steber njegovega zaupanja, skala, na katero je postavil svoja dela! Bilo je nemogoče, in vendar je moralo biti res. Župnik je zdaj mahoma razumel veliko stvari, ki jih dotlej ni hotel razumeti. Poslednja mrena mu je padala z oči, strahota za strahoto je vstajala pred njegovim duhom. Videl je Aleša, kako mu je prisegal na živega Boga, da ni izdal Andreja Možine. Videl ga je na govorniškem odru ob proglasitvi Jugoslavije in je zdajci vedel, da jo je proslavljal Judež Iškarijot. In videl je sebe, kako ga je nekdam učil sovraštva in zavisti, častihlepja in laži, da bi koristil stvari, ki je prijala njegovemu napuhu. Videl se je, kako je strahoma gledal sad svojega semena, braneč se verjeti, da je njegov. Zdaj pa je sad dozorel; zrel in odprt mu je ležal v naročju in je razlival po njem svoj strup. Vsako tajeenje je bilo zdaj jalovo, zaman vsaka prevara in vsako zapiranje oči. Aleš Blagaj je bil Judež in morilec — s tem je bilo vse povedano. To je pomenilo obsodbo, propast in osramočenje vsega, kar je Jakob Vojska mislil in delal, snoval in gradil v svojem minulem življenju!

In zdajci je vstala pred njim krvava senca Andreja Možine in v dušo mu je zabučal njegov slovesni glas:

«Božje kladivo mora udariti, danes ali jutri, prej ali slej... Kar je krivo, bo ravno, in pokončano bo, kar je zlo!...»

«Nenikekas!» je zamrmral gospod Vojska sam pri sebi. «Izpričana je pravda, še nocoj bo ležal pred vsem svetom dokaz... Zmagal si, Andrej Možina!»

Kaj mu je bilo storiti? Ko si je župnik zadal to vprašanje, je izkušnjavec napuha poslednjič vzdignil glavo. Šepnil mu je, da je vse v njegovi roki. Nihče še ni vedel resnice — samo umirajoča in on...

«Ostani!» je sikal glas Hudobnega. «Ostani pri njej do poslednjega trenutka. Ne kliči nikogar... in molči kakor grob... Še je čas, da se rešiš ponižanja!...»

Toda Jakob Vojska je hotel izpiti svoj pelin do dna. On, ki ni prizanesel nikomur, ni smel prizanesti niti sa-

memu sebi. Bolje je bilo, da sprejme kazneni tujak, kakor da bi jo nosil tam na vekomaj...

Vstal je, odprl vrata in poklical cerkovnika. Še enkrat je zazvenel njegov glas trdo in ukazujoče kakor nekdanje dni.

«Teci v vas in pripelji dva moža... Najprej skoči do mlinarja. Reci mu, da je Beloglavka videla morilca, ko je vrgel Katro v vodo; da umira in hoče pred smrtjo povedati, kdo je bil... Ako Aleš ne bo hotel priti, pokličiči Jereba, Medveda, Muhovca — kogar dobiš... Dirjaj. Za tvojo dušo gre in za življenje nedolžnega človeka!...»

Cerkovnik se je vrnil z Muhovcem in Jerebom. Aleš Blagaj ni prišel...

Ko se je Jakob Vojska pozno ponoči vračal od mrtve Beloglavke, je bil tako čudno razburjen, da ga je njegov spremljevalec vso pot strahoma opazoval. Opotekal se je kakor vinjen človek in počenjal stvari, ki niso bile predpisane v nobenem obredniku. Cerkovnik je kasneje pripovedoval, da je z eno roko stiskal Najsvetejše k sebi, z drugo pa se je obupno bil po prsih, ponavlja je na ves glas:

«Indignus sum, Domine!... Mea culpa... mea culpa... mea maxima culpa!...»

Drugo jutro se je raznesla vest, da ga je udarilo božje. Našli so ga v njegovi sobi, pred Križanim, s čelom na najnižjem robu molilnika...

Aleš je tisto noč izginil brez sledu. Zapregel je bratovega konja in se je odpeljal v noč. Drugi dan, ko so ga že iskali, je nekdo trdil, da ga je videl zjutraj v Bukovici; baje so ga srečali tudi pri Radgoščah, v Podholmskem lesu, za Sv. Rupertom in drugod. Konj in koleselj sta se našla pod nekim kozolcem blizu Kranja, o mlinarju pa ni bilo ne duha ne sluha.

XLIII.

Do Krištofove izpustitve je minilo še teden dni. Vrnili so se je opoldne, ko je pomladansko solnce najlepše sijalo na Ravne. Vsa vas je bila opozorjena in vsi so ga težko pričakovali, prav kakor bi se mu hotel vsak posebej oprostiti za zlo, ki ga je prebil. Toda on se ni zmenil za

nikogar. Niti ni čul pozdravov, ki so mu jih klicali izpred hišnih vrat, niti ni odgovarjal tistim, ki so hiteli za njim, da bi ga ustavili. Vse to, vsi ti ljudje, vse njihove misli, vsa njihova čustva in vse življenje okoli njega mu ni pomenilo ničesar več. Zdel se je izmučen do smrti in je tudi čutil, da je bolan na smrt. Samo nekaj ga je moglo še okrepiti, samo eden je bil na vsem svetu lek, ki ga je mogel vrniti življenju. In kakor najde bolna žival v svojem tajnem nagonu pot do zdravilne trave, tako je tudi on nehote sledil sili, ki je dajala njegovim korakom rešilno smer. Brez jasne misli in brez opredeljenega čustva, z očmi uprtimi strmo naravnost, ne oziraje se na desno ne na levo, je zavil v klanec in je stopal proti kovačiji, podoben zamaknjencu ali spečemu, ki ga vodi neviden čar.

Šele ko je stal na pragu Andrejeve hiše, ga je izpreletelo, kakor da se dramí. A trpka črta okoli njegovih ust se je zarezala tem globlje. S sklonjeno glavo je stopil v hišo. Ko je dvignil oči od tal, je zagledal Njo...

Niti v vsej njuni prošlosti niti v vsej bodočnosti, ki je bila pred njima, ni bilo prostora za toliko gorja in toliko radosti, kolikor je je bilo v tistem edinem, tako grenkem in vendar toli blaženem srečanju njunih oči. Tako sta si brez besed povedala vso bol minulih dni, vso svojo mučeniško ljubezen in vso neizmernost upanja, ki je boječe vzhajalo nad dolgo bedo njunih duš. Držala sta se za roke, ne vedoč, kdaj in kako sta se prijela zanje. Zrla sta si v oči, kakor da se ne moreta nasititi mile podobe drug drugega, in štela, oba z neizmernim začudenjem in sočutjem, tihe, vroče solze, ki so jima tekle po licih kakor brezkončne bisernice ljubezni. Šele zdaj sta vedela, kako nesrečna sta bila doslej! Šele zdaj sta spoznala, kako srečna moreta biti!

Šele zdaj je čutila Lucija, kako strašna in brezupna je bila njena zapuščenost, odkar so ji ugrabili očeta. V tem silnem občutku svojega sirotstva je mahoma izpustila Krištofovo desnico. Glasno ihteč se je zgrudila pred njim na tla in mu je objela kolena. O, te drage noge, tako trudne in blatne, tako močne in v dobro namerjene! Te noge, ki so po krvi brodirale — te noge, ki so ga prinesle do nje!... Nato se je vzpela kvišku in je segla spet po

njegove roke: o, ljube roke, o, njegove roke! Te grešne roke, ki so kri prelivale, ljudi ubijale, mesta rušile! Te močne roke, roke pravice željne! Te dobre, blagoslovljene roke, ki jo bodo držale v burjah življenja in v mukah smrti! — —

«Lucija,» je rekel Krištof pozneje, ko je sedel za njeno mizo in lomil njen sirotinski kruh, «tako ti povem, Lucija, da nimam v Ravnah ničesar več razen tebe... Vse mi je omrženo, ni je skoro stvarce, da bi mi zbujala lep spomin. Ljudje so naju preganjali in zatajevali, zemlja nama je rodila samo gorje. Še dom mojega očeta in ime, ki ga nosim, sta zdaj zaznamovana in osramočena... Pustiva ta nehvaležni kraj in pojdiva živet drugam! Glej, mi, kar nas je bilo, smo se borili za v s o Jugoslavijo, naš dom je na severu kakor na jugu, ne samo v Ravnah, ampak povsod, kjer smo s srčno krvjo začrtali meje. Naša domovina je velika, prostora je v njej dovolj. Ali hočeš, da se preseliva na Kosovo polje? Črna prst rodi tam sama od sebe. Zrak je topel, in kadar pride pomlad, cvete po ravninah rdeča potonika iz dobre junaške krvi. Tam bova pozabila vse — tam bova srečna!»

Lucija ga je molče pogledala. Njene lepe, resne oči so bile polne mehkega očitanja, kakor bi mu hotela reči:

«Moj si in vendar še nisi čisto moj! Kovačev učenec si bil in vendar ga nisi razumel do duše...»

Ali res ni čutil, da se hči Andreja Možine ne more umakniti z grude, na kateri je vztrajal oče do poslednjega diha? Ali res ni zaupal, da mu bo njena zvestoba izvirek vere in moči, kakor mu bo njena ljubezen nagrada za vse minulo zlo in večni lek pozabljenja?

Iskala je besed, da bi mu povedala vse to in še toliko drugega. Toda misel je bila tako bogata in besede so se ji zdele tako siromašne. Vstala je in ga je prijela za roko.

Sledil ji je molče. Ko je snela v veži velik ključ in je stopila iz hiše, ne da bi izpustila njegovo roko, je uganil, kaj hoče. Peljala ga je v delavnico...

V kovačnico Andreja Možine! O, kaj je navalilo na Krištofovo srce, ko je stopil med te začrnele stene! Še

je dišalo po oglju in po železu, še je bilo v zraku kakor žvenk in klenk, še je trepetalo nekje kakor odmev drage besede; toda vigenj ni sršal, meh je miroval, kladivo je mrzlo slonelo ob nakovalu; njega, ki je tu koval in mozdroval, veroval in propovedoval, ljubil in mrzil, ni bilo več...

A tak je bil samo prvi, najbridkejši občutek. Takoj nato je dahnil kovač z vseh strani. Bil je pričujoč kakor sleherna živa misel v slehernem kraju, ki ga ogradi pobožnost v njeno čast. In Krištof je zdajci spoznal, da je prišel v svetišče. Kovačnica je bila pospravljena, nákov svetel; nikoder ni bilo pajčevine, nikoder prahu... Ne, tu je Andrej še živel. Krištofu se je zdelo, da vidi pred seboj njegov orjaški stas, njegovo košato brado in njegove oči, polne dobrote in polne strogosti. Zdelo se mu je, da čuti na glavi njegovo roko, ki ga miluje in blagoslavlja — kakor takrat, poslednjikrat...

In tedajci je bilo konec njegovih dvomov. Vse tisto, česar Lucija ni umela povedati, ga je prešinilo kakor razsvetljenje. Zavedel se je, da mora pregaziti gorje, sramoto in vse. Vztrajati v borbi, kakor je vztrajal tam!

Slutil je, da stopa v boj, ki ga bo nedokončanega ostavil sinu, ako ga bo imel. Zakaj zlo, ki je ležalo nad njegovim življenjem, ni bilo njegovo posebno zlo, ampak obče, in je pritiskalo na vse.

To zlo je bilo človeška nevednost. Bilo je malodušje, strahopetnost, zakrknjenost in laž. Bilo je napuh. Bilo je lakomnost zlata, ki je vpregala komaj osvobojene sile naroda v svoje trinoško igò. Bilo je lakomnost oblasti, ki se je lotevala mešetarjenja za svetinje, odkupljene z grmadami mrtvih in s potoki krvi. Bilo je nebratstvo sužnjev, nejevera grešnikov, nemoč skopljencev, podla krasta mnogih stoletij nevolje. Imelo je tisoč obrazov in tisoč imen, toda izviralo je vselej in povsod iz istega početka: iz velikega Zla, ki se buni zoper veliko Dobro.

V borbi za Dobro in proti Zlu je bila uteha, zveličanje in pot do Boga. Do živega Boga vseh pogumnih in delavnih, vseh ljubečih in žejnih pravice. Do Boga-Kladivarja, v katerega je veroval Andrej...

Zdaj je razumel vso kovačevo misel. In kakor bi opravljal molitev v njegov spomin, je prijel za kladivo, vzdignil ga nad glavo in udaril po nakovalu:

«Kar je krivo, ravnaj! ... Kar je trdo, mehčaj! ... Kar je zlo, pokončaj! ...»

Lucija je zaihtela. On pa jo je prijel za roko in jo je burno potegnil čez prag, na solnce.

«Ostaneva, Lucija! Karkoli je bilo in karkoli še more priti — midva ostaneva, vsemu na kljub. Molila bova kovačevo molitev in bova živela za to, da se izpolni njegova pravica. Pravica vernih in vročih — pravica kladiva! ...»

XLIV.

Med tem, ko je Krištof govoril te besede, je žvižgal daleč za Ravnami tovorni vlak. Njegov novi stroj je hropel in puhal, trudoma vlekoč za seboj skoro nepregledno vrsto težkih, zvrhoma polnih voz.

Ljudje, ki so čakali na križiščih pred spušenimi zatvorami, so veselo zrli na dolgi vlak. Mislili so na kraje, ki jih je prevozil, na kraje, kamor ga je vodila železna pot, na bogastva, ki jih je nosil s seboj in na tisoče žuljavih rok, ki so jih ustvarile. Vsi ti bližnji in daljni kraji, vse te marljive roke in vsi ti sadovi njihovega dela — vse to je bila živa, upapolna, rodovitna in trudeča se Jugoslavija!

Samo eden je bil nesrečnež, ki je brez radosti gledal vlaku naproti. Stal je za grmom ob nasipu, tam, kjer železnica lokoma zavija med lesove: morilec in izdajalec, ki je obupal nad svojim življenjem. Teden dni se je skrival kakor divja zver, in zdaj je stal tu in je čakal, da se dovrši njegova usoda.

Že je bobnela zemlja od pesmi koles, že je grmel izza ovinka mogočni stroj in mu je črno rasel naproti. Ko je prigrmel tik do njega, je Aleš Blagaj zatulil od groze in se je vrgel na tračnice, z glavo naprej.

Mislil je, da bo mahoma vse končano. Toda trenutek med prvim dotikom železnih gmot in med smrtjo je bil neizmerno dolg. V tem trenutku je bilo dovolj prostora

za vse Aleševo življenje. In ko je še enkrat videl vse, kar je storil, in vse, kar je bil, se je zdajci spomnil besed Andreja Možine:

«Njegova kolesa te bodo zmlela pod seboj!...»

Nato mu je počila lobanja in njegovi možgani so se razlili po tračnicah.

Pšenica iz Vojvodine, les posavskih in savinjskih gorá, ruda iz Korotana, premog iz Trbovelj — vse to raznoliko bogastvo Jugoslavije pa je zmagovito grmelo preko njega.

Plod in delo mlade Domovine sta trla nečisto prošlost...

K o n e c.

Oddelek za razisk. dejavnost

VL

LEVSTIK V.

Pravica...

821.163.6-32

4200711070

COBISS •

OSREDNJA KNJ. CELJE

05

05